Проповедник истине, 1934.

Садржај

1. Проповедник истине
2. Како је рођен један човек
3. Кретање леда
4. Отровни напитак
5. Срећа
6. Јунак моје маште
7. Десетица
8. У козачком селу
9. Отворено сиво или плаво
10. Љута невоља
11. Јералаш
12. Певач Тимка
13. Кајин и Артем

821.161
1-32

882

55

БИБЛИОТЕКА
Опште одељење
Инв. бр. 2506

МАКСИМ ГОРКИ

ПРИПОВЕДАЧКА ДЕЛА

I.
ПРОПОВЕДНИК ИСТИНЕ.

II.
ШУПЉА ГЛАВА.

III.
НАСЛЕДНИК.

IV.
НЕОБИЧНА ДЕВОЈКА.

1934.

30167

МАКСИМ ГОРКИ

ПРОПОВЕДНИК ИСТИНЕ

ПРИПОВЕТКЕ

Инв. 40

Ова књига садржи 13 приповедака Максима Горког у преводу Милете Јакшића и Николе Николајевића.

Сва права има
НАРОДНО ДЕЛО
ИНСТИТУТ ЗА НАЦИОНАЛНИ ПУБЛИЦИТЕТ
П. М. ПЕТРОВИЋА
У БЕОГРАДУ.

Штампано у »Типографији« д. д. у Загребу.

ПРОПОВЕДНИК ИСТИНЕ

ПРИПОВЕТКЕ

САДРЖАЈ:

1. *Проповедник истине* 1
2. *Како је рођен један човек* 35
3. *Кретање леда* 51
4. *Отровни напитак* 85
5. *Срећа* 129
6. *Јунак моје маште* 135
7. *Десетица* 143
8. *У козачком селу* 153
9. *Отворено сиво или плаво* 195
10. *Љута невоља* 203
11. *Јералаш* 227
12. *Певач Тимка* 245
13. *Кајин и Артем* 271

ПРОПОВЕДНИК ИСТИНЕ.

Први пут сам га видео у крчми. Збио се ту у један дуванским димом испуњени кут и, седећи за столом, крештавим гласом је викао:

— Познати су ми и ваше право и ваша истина... Свеколика ваша истина мени је тачно позната!

Пред њим је у полукругу стојало четири или пет имућних грађана, који су га, да би прекратили време, задиркивали подругљивим упадицама у реч.

— Како да ти истина не буде позната, када си обмануо цео свет? — рећи ће хладно један од њих.

Јадни, поцепани, рашчупани Губин изгледао ми је као какав залутали пас, који је упао у непознату му улицу, где га је опколио читав чопор других, снажних паса. Он се њих боји, чучнуо је, репом маше по прашини, режи, скичи и лаје, било да би непријатеље уплашио, било да би им се улагао. Они пак виде његову немоћ и његово ништавило те остају према њему хладни. Мрзи их да се због њега једе; али, да би очували своје достојанство, овда онда бар стану непознатом керу кевкати у њушку.

— Кажи нам коме си ти од неке користи?

Одавно су мени била позната та препирања по крчмама о праву и истини, препирања која су се често прометала у жестоке туче, и ја сам доста пута у њима учествовао, не знајући шта је посре-

ди. Али, пре него што ћу се упознати са Губином, ја сам јасно осећао да су све те лудачке свађе што људе доводе до беснила и пролевања крви само очајнички израз чаме и досаде руског живота у нашим од света удаљеним шумским крајевима са њиховим варошицама, које су се прибиле уз обале мутних речица и које је срећа заборавила. Био сам дошао до уверења да тамошњи свет ништа не тражи, да он уопште не зна шта да тражи — да ли право, истину — него да се једино дерња зато да би се отресао мучне досаде.

Седим до Губина; раставља нас само један сто. Ни најмање не уживам у његовој дерњави нити у грубим одговорима паланчана, којима га они глупо и простачки обасипавају као ћушкама.

Прозори на крчми су отворени; али, изнад глава окупљених гостију ипак непрестано лебди читав облак плавог дима, у којему се светиљке лампи указују као жуте језерске руже на мртвој води какве баруштине. Напољу, на улици, влада тиха ноћ, глуха. Ја упирем очи у небо и у његове трепераве звезде и сетно помишљам:

— Да ли су небо и звезде ту само зато да гледају доле, на овај земаљски живот? На овакав живот?

Наједном ће неко мирним, поузданим гласом, као да чита, рећи:

— Ако кубасовски сељаци не успеју да своју шуму сачувају од ватре, пожар ће се проширити и на југ! И онда ће до земље изгорети и шуме Биркина.

Препирка се за тренутак прекида, али одмах потом тишину и опет ремети испрекидани глас:

— А шта уопште значи начело, рад бих био да знам?

Незграпне, недотупавне речи долазе у сукоб једна са другом и уништавају и последњи траг неке мисли. Све одвратније и пакосније звуче гласови, и мени, и против моје воље, на ум падају они смешни стихови:

Воду богови дадоше човеку
Рекавши: њоме се пери и пој,
А он, сметењак и будала,
Залете се, скочи и утопи у њој...

... Затим, ја седим на степеницама те крчме и гледам прекопута у мутно осветљене прозоре противне куће. Тамне сенке промичу иза њих тамо и овамо у гостинској соби, неко на гитару изводи неку тужну мелодију, а нечији глас овда-онда узвикује:

— Не, не, допустићете... не, не, допустићете...

Куће које је притискао мрак изгледају ниске као гробне хумке, а тамни врхови дрвета указују се изнад кровова као црни облаци. У дну улице светлуца један фењер; његов пламичак, рекли бисте, виси у ваздуху као каква непомична, провидна лопта и човека потсећа на прецветали маслачак.

Страховита чама и досада! Ништа ми се не мили. Када би когод дошао из мрака и ударио ме по глави, ја бих се срушио на земљу и не бих видео ко ми је задао тај удар.

Непрестано ми долази једна и иста мисао, која се попут верног пса никако од мене не одваја:

— Зар је ова земља са свима својим лепотама одиста створена ради ових људи?

На врата што воде у крчму искаче неко уз вику и тресак, стрчава мимо мене низа степенице, пада у прашину, журно скаче на ноге и ишчезава претећи:

— Показаћу ја већ вама, проклети ниткови!...

У вратима стоје тамне људске прилике, и ја их чујем где говоре:

— Да ли он то не прети да нам потпали куће? Откуда би могао да учини тако што!...

— Опасан је то неваљалац!...

Упртим на леђа торбу и пођем путом са чије се обе стране протежу плотови. Суха степска трава шушти између мојих ногу и спречава ме у ходу. Ноћ је топла те не вреди навраћати у гостионицу и плаћати преноћиште; украј гробља, које је близу, има веома удобних места за спавање: ту шума допире готово до саме ограде, и песак је застрт сухом црвенкастом четином.

Из мака искрсава и мимо мене промиче једна висока људска прилика.

— Ко је? Ко је то? — чује се у немој тишини испрекидани тлас помало престрављеног Губина.

Он корача напоредо са мном и потанко ме испитује одакле идем и куда сам се упутио, и, као да смо стари познаници, предлаже ми:

— Хајде да спаваш код мене. Ја овде имам кућу. И наћи ћу ти посла: биће ми сутра потребан један човек, да с њиме очистим бунар код Биркина. Хоћеш ли? Дакле, ето! Ја све сршавам очас, драги мој. И у ноћи прозирем ја људе...

*

Губинова кућа била је, као што видех, некакво старо купатило; имала је само врата и била је по-

грбљена. Један њен зид беше се испупчио, и она се уздизала између врба и џбунова зове на глибовитом обронку некот ждрела.

Не ужегав светлост, Губин се испрући на једну вероватно већ одавно угњечену хрпу сена у предњем одељењу те кућице, које не беше боље од штенаре, и показа ми где де се ја спустим:

— Главу окрени вратима, како би имао свежег ваздуха, јер је задах овде веома тежак...

Ваздух одиста није био добар: заударао је на сапун, на паљевину, на труло лишће и зовино грожђе. Мени се смучи.

Непомично штрче пут неба црна дрвета те заклањају широки сребрнасти млечни пут. На другој обали реке Оке разлежу се совини крици и мешају у бескрајно домаћиново причање које необично звучи и узбуђује моју душу.

— Не гледај ти на то што ја живим у овој јазбини. Ја сам био и остајем узвишенији од свију оних клипана...

Мрак је те не могу да видим његово лице, али се из крчме сећам његове спољашности; оне необичне лобање са рашчерупаном, овде-онде опалом косом, онога носа као у детлића и оних сивих образа са риђим и чекињастим залисцима. Уста са танким уснама испод черупавих бркова као да су ножем урезана, а црни крњави зуби дају им некакав зао израз; уши су му начуљене као у миша и чују веома добро. Увек је избријан, што се не слаже ни са његовим лицем ни са целом његовом појавом, али што њега чини уочљивим: на први потлед види се да није сељак, војник или паланчанин, него нешто особито. Његово тело има у себи нечега кошчатог; руке и ноге су му дуге, лактови

и колена шиљасти, а цео његов став потсећа човека на дугачку грану, која се не може лако пресавити или умотати у чвор.

Слушам га половином уха и ћутећи гледам у звездано небо.

— Спаваш ли?

— Не... Реци ти мени зашто се бријеш?

— Зашто?

— Боље би изгледао када би имао браду...

Он се насмејао и одговори:

— Браду!... Ах, будало, браду!

И строгим гласом настави:

— Петар Велики и Николај Први били су свакако паметнији од тебе, и они су донели закон по коме се свакоме ономе ко би носио браду има отсећи нос и ударити казна од стотину рубаља. Јеси ли чуо за то?

— Нисам...

— И онда, брада је била повод одвајању цркава...

Говори журно и врскајући; речи му, чини ти се, запињу о крњутке те се ломе и искидане прелазе преко усана.

— Додуше, без браде се живи боље; човек може лакше лагати, лаж изиђе на уста и прикрије се у бради. Због тога би требало да се људи бријају, еда би се онемогућило лагање! Тако би свако могао видети лаж и обману...

— А шта ћемо са женама?

— Шта, жене? Жена лаже и обмањује само свога мужа, а не цео град, цео свет. Женин живот је тих, као живот у квочке; њој је дужност да гаји дечицу... Шта мари то ако откакоће по коју лаж? Она није попа, није чиновник, није неки велики

државни претставник... Главно је то да у закону не буде лажи, да он садржи праву правцату истину... Ето, због тога је мени одвратно безакоње, које ме свуда окружава!

Врата предњега одељења беху отворена као на цркви: дрвета у мраку штрчала су као стубови, бела стабла личила су на сребрне свећњаке; изнад њих трепере тисуће светиљака, а тамна лица светитеља, рекли бисте, провирују кроз црне сплетове густог грања. Блага језа испуњава моју душу, и ја бих био рад да изиђем у помрчину, у сусрет свима оним ноћним ужасима, али ужурбано причање тога човека везује моју пажњу и задржава ме на моме месту.

— Мој отац био је паметан и уз то узоран човек. Због тога у граду нико њега није трпео. Двадесет година дана борио се он да дође на чело градске управе, чашћавао је цео свет, али није могао накрај изићи са тврдоглавством и глупошћу, и умро је не постигавши своју сврху. Њега су се бојали: он би био изменио све до темеља. Знао је да се закон мора силом, као клин, забити у човеково срце...

Испод пода циче мишеви, на другој обали Оке непрестано још извијају се совини крици, а из шума горе допире задах смоле и све већма голица ноздрве. Овда-онда сукну пут тамног неба румени пламенови, и у том тренутку избледи сјај трепералих звездица.

— Умро је напрасно. Мени је тада било седамнаест година и био сам свршио грађанску школу. Сву ону мржњу што ју је код појединих грађана против себе изазвао мој отац наследио сам ја: »Исти старац«, говорило се за мене. Био сам ино-

косан, сам самцит на свету! Моја мати је померила памећу и умрла на две године пре оца. Имао сам стрица, подофицира, који се одликовао необичном храброшћу, али је био древна пијаница. У битци под Плевном изгубио је једно око, а и повређена му је лева рука, тако да је остао сакат. Имао је крст за храброст и разних медаља, и мени се потсмевао: »Хеј, ти, научниче... Објасни ти мени шта је то тиверзија?« — Ја сам му одговорио: »Такве речи нема, чико.« Тада ме он шчепа за косу и жестоко распали... Грозан је то био човек! И сви у граду исмејавали су ме, из чистог незнања, стога што сам био образован младић... Сматрали су ме за лудака и терали са мном шегу...

Освежене успомене беху му просто улиле нову снагу. Он седе на праг старог купатила, припали лулу и убрзано настави.

— У својој двадесетој години ожених се једном девојком, која је била сироче. Она умре приликом првог порођаја, пошто је на свет донела мртво дете, те ја и опет остадох сам. Уза се нисам имао никога ко би ме утешио или пријатељски посаветовао. Те тако сам живео сам за себе и видео да око мене није онако како би требало да буде...

— Шта то није било онако како би требало да буде?

— Ништа! Свеколики овдашњи живот и рад су нешто глупо, ограничено, труло. Чак ни пси не лају онда када треба лајати. Ја рекнем: »Хајдете да оснујемо занатлиску школу и нешто томе слично за девојке.« — »Ах, којешта«, одговоре ми они, »занатлије су древне пијанице, и њих има довољно. Девојке пак и без школе знају како ће да лове мушкарце...« Подигао сам фабрику жижи-

ца, — изгорела је већ прве године... Шта сам могао да чиним? Прилепио сам се уз једну жену — и та моја лепојка занела ме је толико да сам сасвим изгубио главу. Три године дана био сам просто омађијан, и када сам се прибрао видео сам да је сва моја имовина у њеним белим ручицама и да сам просјак... Тада ми је било двадесет и осам година. Не, не, не беше ми жао што ме је онако очерупала, јер сам дивних дана провео са њом!... На, узми, само узми! Свеједно: и иначе не бих знао шта да чиним са наслеђеном очевином... Али, она је знала... те још како!... Можда ја тада нисам тако мислио, али мислим сада када је све пропало... Паметно је то чељаде, кажем ти... Она у глави има више памети него цела варош...

— А шта је она била?

— Шта је била? Трговац! Права ватра, паљевина! За три године цело моје имање отишло је као... као дим! Наравно да су ме сви изреда исмејавали и у лице ми се ругали, али ни ја њима нисам остајао дужан. Познајем ја све њих и њихове прљавштине, те не ћутим! И нећу да ћутим! Немам ништа осим срце и језик, језик којему дајем маха... Ето, због тога ме и не трпе, због тога ме називају лудаком...

— А како би требало живети по твоме мишљењу?

Он мало пољута и затим повуче дим из луле, чија руменкаста светлост у мраку обасја његов детлићки нос.

— Како би требало живети? — понови он лагано, тихим гласом. — Нико то не може рећи тачно. Ја сам о томе размишљао, размишљао... и још непрестано размишљам, драги пријатељу...

Покушавао сам да замислим како је он, човек који је за све њих био туђин, којега су сви исмејавали, у том забаченом месту проводио живот некористан и за себе и за друге. И помисао да такав живот чека можда и мене тиштала ми је срце и душу и није ми дала да заспим.

Русија је препуна таквих људи који су промашили своју сврху; ја сам наилазио на многе од тих бедника, и они су неком тајанственом, магнетичном снагом на себе привлачили моју пажњу. Свакада су ми изгледали интересантнији и бољи од великог броја обичних паланчана који живе да раде и једу и који од себе одбацују све оно што би им могло огорчати комадић хлеба или их омести да га не отму од слабијег ближњега. Мрзовољни и повучени у себе, отврдлог срца и у земљу упртог погледа, ти грамжљивци из године у годину живе, па ма напољу било пролеће или лето, животом који је срачуњен једино на зиму са њеним дугим ноћима, са њеном студи — оправдањем прождрљивости — и на њихову саможивост. Међу таквим страховито досадним, себичним, хладним »зимским« људима мора у очи падати такав чудан, »излишан« човек: он је замишљенији, оштроумнији од других, његов поглед лакше прелази границу онога што је свакодневно, обично, његова душа је пространа, он стреми даљини, воли све оно што је светло, а и сам у себи има нечег светлога.

Да, нечег светлога! Али, тако што је махом светлост што је даје труло дрво: када се изближе загледате у њега, ви утврдите ту жалосну чињеницу да пред собом имате беспосличара и леншчину, разметљивца, слаботињу која је испуњена самољубљем и код које је размак између речи и дела

већи неголи код »зимског човека«. Овај бар пузи, лагано као пуж, али ипак пузи некамо по земљи, докле се »излишан човек« врти и окреће на једном и истом месту, као оно уседелица пред огледалом.

Докле тако лешкарим и слушам Губиново причање, и против своје воље сећам се њему сличних бедника.

— Дакле, — наставља Губин разметљиво, а глава му се спушта на груди, — ја сам сасвим прозрео цео живот!

И наједаред сам и ја задремао, али само, како ми се учинило, за неколико тренутака. Губин ме повуче за ногу и пробуди.

— Устај! Да идемо . . .

Он ми се загледа у лице својим сивкастоплавим очима, а нешто паметно, смишљено изрази се, рекли бисте, у оном његовом сетном погледу. На смежураним, одавно већ небријаним образима виде се црвене жилице, које су на слепим очима набрекле у модре врпце; његове наге мишице уплетене су као каиши уштављене, беле коже.

*

Пролазимо кроз градске улице које спавају мртвим сном. Изнад нас се шири мутножуто небо; пожар још није угашен, а ваздух човека туши и заудара на пањевину.

— Већ је пети дан откако гори шума, — гунђа Губин, — и они не могу да пожар зауставе . . . Лудаци!

Дошли смо на добро трговца Биркина. Његов дом чини на човека необичан утисак. То вам је читав низ новодозиданих грађевина, које окружују главну зграду са једним спратом и међуспратом и

четири прозора до улице. Те дозидане грађевине подупиру главну зграду са свих страна и, шта више, извијају се до њеног крова. Све оне имају у себи нечега тешког, солидног; али, изгледа да су раде да се разиђу, да се понамештају по дворишту, испред капије, у воћњаку или у врту са поврћем. Рекли бисте да су у разна времена украдене, ту донесене и сложене иза високог плота са дугачким клинцима. Прозори су мали; њихова зелена окна гледају напоље подозриво и бојажљиво. Она три прозора са друге стране дворишта имају дебеле гвоздене пречаге; на крововима стоје, припремљене за случај пожара, велике, тешке каце пуне воде.

— Шта зверaш у ту кућу? — промрмља Губин загледајући у бунар. — Прави кавези за животиње, зар не? Уместо да преправљањем све прошире, те будале само дозиђивају нова одељења.

Усне му се стадоше помицати, као да он шапуће некакве псовке. Гневно зачкиљи очима, погледом пређе све зграде, као да их пребројава и тихо рече:

— Уосталом, то је моја кућа...

— Твоја кућа? Како твоја?

— Била је некада моја... — одговори он и лице развуче као да га је зуб заболео. Одмах затим поче да командује:

— Дакле, ја ћу вадити воду, а ти је вуци горе на кров и наливај каце. Ево ти ведара, а ено ти лестви. Напред, момче!

И ја ревносно прегох на посао и показах снагу какве нисам могао веровати да имам. Износио сам пуна ведра и изручивао у каце, које су биле толико расушене да нису држале воду, него је она из ње низ кров цурила доле на двориште.

— Зар су то људи? — викао је Губин. — Жао

им је потрошити грош, а бацају рубље!... Када би, нешто, избила ватра... Зврндови!

У двориште наиђоше власници тога добра: прво гојазни, ћелави Пјотр Биркин, у кога лице беше толико пуно крви да му се руменела и сама беоњача, а иза њега, као његова сенка, суморни, ријокоси Јона, чије су мутне очи гневно провиривале испод обрва као испод каквих настрешница.

— Аха, ту сте, уважени господине Губине! — рече Пјотр пискавим гласом и пуначком руком подиже сукнени качкет. Јона пак само климну главом, подозриво погледа у мене и упита у басу:

— Ко је овај момак?

Оба та крупна, надмена човека опрезно су, као два паука, корачала двориштем, пазећи да своје очишћене, сјактаве чизме не укаљају у локвицама воде која је цурила са крова.

— Видиш ли колико су се расушиле каце! Томе је крив само твој Јакимка. Одавно је требало да ми њега најуримо, — рече Пјотр своме брату.

— Ко је овај момак, питам те? — понови строго Јона.

— Син свога оца и своје матере, — одговори Губин мирно, не погледавши у ту двојицу власника.

— Ко је да је, остави га се, — рече Пјотр готово певајући.

Они су се лагано приближавали капији. Губин је за њима гледао мрштећи чело. Пре него што беху изишли из дворишта, он рече:

— Сомови! Да немају онако паметну мађеху, одавно би са њима било свршено... Ти не можеш појмити колико је то мудра жена!... Раније је било њих тројица: Пјотр, Алексеј и Јона, — али

Алексеј је погинуо приликом неког боксовања... Био је то леп, весео младић... а ова двојица су само ждероње... Управо, сви су овдашњи мештани највеће ждероње... Нису тек онако у наш градски грб унесена три колача... Дакле, довољно смо се наодмарали. Сада можемо и опет прећи на посао!

На задњим степеницама појави се млада, висока и лепа жена у плавој сукњи и црвеној, спреда отвореној блузи. Надневши длан над своје плаве очи, она баци поглед у двориште и рече Губину:

— Добро јутро, Јакове Васиљићу...

Губин отвори уста, премери је од главе до пете насмешеним очима и махну јој руком.

— Добро јутро, Надежда Ивановна! Како је?

Она из неког разлога порумене, руком заклони своје бујне груди, а забуном прожет осмех озари њено пуначко, дивно, право руско лице. На томе лицу није било ни једне једине црте која би се за дуже време могла урезати у човеково памћење: природа је, рекли бисте, заборавила да на њему изрази њене намере и жеље. Па и сам њен осмех имао је у себи нечега непоузданог; изгледало је да се колебала да ли да се осмехне или не осмехне.

— Како је, Наталија Ивановна?

— Као и увек, — одговори жена тихо.

Затим, врцкајући се и очију упртих у земљу, она се лагано упути двориштем и, када је пролазила мимо мене, ја осетих некакав мирис као од малина и јагода.

Ишчезе иза једних малих, окованих врата и после неколико тренутака врати се са некаквим великим ситом у рукама. Затим седе на праг кујнских врата, на крило спусти сито у којему се пијучњи лепршало неколико тек излежених пилића са златастим паперјем, својим крупним рукама стаде једну за другом вадити те мале животиње, приносити их својим пуначким образима и руменим уснама и говорити им чисто певушећи:

— Ах, мили моји малишани... Мили моји малишани...

Њен глас имао је у себи нечега заносног, опојног. Преко плота је, загревајући дуге, оштре гвоздене клинце, сијало помућено, румено сунце, а поред жениних ногу протицао је танан поточић воде која се сливала са крова. У том поточићу купао се и треперео сунчев зрак, који као да је био рад да се и сам вине у женино крило, те да га она, као и пилиће, милује својом белом, меканом руком...

— Ах, ви мајушни пијукавци... Ви умиљата дечице...

Губин застаде са извлачењем ведра из бунара, упре поглед у једру женску прилику и журно рече:

— Хеј, Надежда Ивановна, деце би теби требало.. деце... бар шестеро...

Она му не одговори, а и не погледа га.

*

Сунце је сасвим утонуло у жуте, сумпорасте облаке дима; с оне стране реке, која се блиста као сребро, нагомилава се магла у нежним, муслину сличним повесмима, а модра планина, препуна дима што штипа очи и мирише на смолу, штрчи пут мутнога неба.

Тихи град Мјамлин још спава у заклону шума које га у полукругу обвијају.

Рано је јутро, — а ипак предео је, чини ти се,

прекрилила нека гуга. Дан не обећава ништа добро, суморан је, готово слеп. Још се није ни родио, а већ као да је клонуо, заморио се . . .

Лежим крај Губина на хрпи угњечене сламе у стражари великог воћњака Биркинових. Тај воћњак протеже се планинском падином, и ја кроз врхове воћњака могу да посматрам цео град са његовим разнобојним црквама, новим, жутим казненим заводом и исто тако жутом финансиском управом.

Ти жути четвороугаоници потсећају те на закрпе на осуђеничким леђима, а оне сиве улице изгледају ти као дубоки набори на изношеном, упрљаном, подераном оделу. Једино таква поређења падају ми на ум то јутро, — можда зато што сам целу ноћ провео у чежњивим сновима о другачем, бољем животу.

Цркве не могу да подвргнем оваквим поређењима. Њих је много: поједине су веома лепе, и оне слици тога града дају неку пријатну, примамљиву црту. Када би људи, нешто, хтели да своје куће граде онако као цркве! . . .

Једна од тих цркава, стара, трошна, ниска зграда се слепим прозорима и голим зидовима, зове се »кнежевска црква«: у њој почивају мошти једног благоверног, старог градског кнежевског брачног пара; у животопису се вели да су то двоје високих супружника цео свој живот провели »у срдачној, непоколебљивој љубави« . . .

Те ноћи нас двојица, ја и Губин, видесмо где лепа, бела, стидљива жена Пјотра Биркина кроз врт иде у купатило на састанак са својим љубавником, хоровођом кнежевске цркве. Корачала је узбрдо стазом између јабука, у кошуљи и боса, а

на широким плећима имала је нешто што се сијало као злато: блузу или шал; ишла је лагано, опрезно као мачка када иде иза кише и прелази двориште те, наилазећи на влажна места, повлачи своје нежне, мекане шапице. Сухо лишће и сасушене гранчице су, мора бити, голицали и боли њене табане, јер је њен ход био некако непоуздан и колебљив. Са топлог неба на врт је гледало благо лице старог месеца; он се већ ближио последњој четврти, али још је светлео јасно, те када је жена изишла из сенке, ја сам могао да јасно распознам на њеном лицу тамне дупље очију, отворена округла уста, и на њеним грудима густи сплет власи. На месечини је, рекли бисте, кошуља била плавичаста, а жена прозрачна. Кретала се без шума, као да лебди ваздухом, а када би ступила у сенку, ова је, како се чинило, постајала светлија.

Било је то око поноћи. Још нисмо били заспали. Губин ми је причао много штошта занимљиво о градским породицама. Када је угледао ту жену, која се одједном појавила као какав облак, он некако чудновато, смешно потскочи, седе на сламу, прекрсти се и стаде се грчевито трести, као да је на жеравици.

— Ох, господе боже! . . Како то? Шта је оно?

— Ћути, — рекох ја.

Он се помаче на своме седишту и гурну ме раменом.

— Ух . . . Просто као сан . . . Ах, господе боже . . . Тачно онако као и њена свекрва . . . Петрушина маћеха . . . Тачно на истом месту . . .

Он немоћно обори лице к земљи и прсну у тих, злурад смех, од којега умало што се не угуши. За-

тим узе моју руку, продрмуса је и прошапта готово плачевним гласом:

— А Петрушка спава... Јуче приликом просидбе код Басановљевих жестоко се нашљемао... те спава као заклан! Јоњка је код своје Варке Клочихе и неће доћи до зоре... Те тако Надежда проводи дивну ноћ! Зар не?

Ја га слушам и уз то гледам како та жена мирне душе, безбрижно иде на свој посао. Тако што одиста је било лепо као какав дражестан сан, и мени се чинило да она око себе погледа својим плавим очима и свима живим бићима што спавају или бдеју у томе ноћњем часу страсно шапуће:

— Мило моје! Ах, мило моје!...

А оно живо биће крај мене, онај мршави, ружни, бедни створ, тихо ми је говорио:

— Она је Петрушки трећа жена, родом је из Мурома и такође је из трговачке породице. По граду се прича да је има и Јонка, да она као брачна жена служи обојици браће, те да због тога нема деце! И још се говори, како су је жене о Духовима вићале у врту код исправника: седела му је на крилу и плакала. Ја то нисам веровао, јер исправник је старкеља који једва вуче ноге. Али, Јонка? Јонка је скот, он се боји своје мађехе...

Једна црвљива јабука паде на земљу; жена се уплаши и застаде, али одмах затим пркосно главу обори к земљи и убрзаним кораком пође напред. Губин је и даље говорио, али са све мање злобе, као да чита нешто што је и самом њему досадно.

— И, ето, такав човек се кочопери и размеће са својим богатством, — рече он напослетку. Сви га уважавају, и он помишља: »Ко сам ја? Краљ овога

града, Пјотр Биркин!« Међутим, сам нечастиви провирује иза његових леђа и исмејава га. Дакако!

Мало поћута, некако се чудно трже, дубоко уздахну и потом шапатом рече:

— Пре петнаест година — не, биће и више — исто је тако Надеждина свекрва ишла своме љубавнику.

Тужно је било гледати како се та жена као какав лопов краде кроз врт. Замишљах да се за њом лагано, неопажено привлаче оба дебела брата Биркина са конопцима и штаповима у рукама које не знају за милост. Ја не обраћах пажњу на оно што је шаптао Губин, него свој поглед упирах у ону црну рупу у коју беше, погнувши се, штукнула та неверница. Најзад, мој друг је заспао, али је још у сну кроз нос мрмљао:

— Цео живот је само варање... Жене варају своје мужеве, деца варају своје родитеље... Свуда све сама лаж, лаж...

Небо је на истоку пурпурно, час светлије, час тамније. Овда-онда увис посукљају големи стубови дима које пламен просеца као какав усијан нож. Шума је густа и висока као и планина. Изнад ње лебди повијајући се некакав огњени змај, око себе размахује руменим крилима и ишчезава прогутан димом. Чини ми се да чујем гневно праштање и жаморење дивље борбе што је воде црна и румена боја. Гледам како зечеви, обасипани кишом варница, промичу тамо и овамо између џбунова, како се опаљене и димом загушиване птице очајнички лепршају у грању. Онај румени змај искрсава и опет, све већма и већма шири своја крила, гута таму и уништава смолну шуму... Из оне црне рупе на зиду купатила лагано излази бела прилика

и журно пролази између дрвећа. Иза ње се разлеже шапутави, али заповеднички глас:

— Немој да заборавиш! Пошаљи ми поштопото.

— Добро . . .

— Сутра рано доћи ће она кљакава . . . јеси ли чула?

Жене нестаде. Затим неко лагано пређе врт, мучно се попе на плот и прескочи га.

*

Нисам могао да спавам; до саме зоре сам остао будан и непрестано гледао како гори шума. Уморни месец беше ишчезао са неба, а изнад крстова кнежевске цркве светлуцала је Венера, хладна и зелена као смарагд. Ту, где вечним сном почива благоверни кнежевски пар, који је свој живот провео у непоколебљивој љубави — она за њега јединог, он за њу једину — та звезда била је на своме правом месту.

Роса беше спрала ноћну таму са дрвећа, а у трави где се блистају милиони њених капљица чисто се смешкају ружичасте, жуте и зеленкасте јабуке. Штиглићи са као крв руменим капицама на главама непрестано долећу и одлећу; вредне сенице са жутим прегачама на грудима вијоре се тамо и овамо; плавичастосиви пузавци јуре искривуданим деблима воћака навише и наниже. Увели листићи ковитлају се у ваздуху и падају на земљу. Покаткада човек не може знати да ли је лист или сеница оно што лебди ваздухом.

Тешко уздахнув, Губин се пробуди, кривим прстима протрља подадуле очи, мало се уздиже и четвороношке изиђе из стражаре. Напољу стаде

као псето њушкати ваздух смешно шире ћи ноздрве шиљастога носа. Потом се усправи и затресе дугу грану једне јабуке, тако да се њен сазрели плод поче котрљати по тлу и скривати у траву. Он узе три јабуке, брижљиво их прегледа, крњавим зубима загризе једну од њих и мљешћући стаде да ногом растура оне друге што су лежале на земљи.

— Зашто без икакве потребе упропашћујеш те јабуке? — рекох ја.

— Зар си се већ пробудио? — упита ме он и климну главом која је личила на дињу. — Толико их је да их не треба штедети . . . Уосталом, те воћке засадио је мој отац . . .

Лукаво ми намигну, значајно се закикота и промрмља:

— Наденька, а? Надежда Ивановна, дивно си ти то удесила! Очекните само, запржићу ја вама чорбу! . . .

— А зашто? — упитах га.

Он се намршти и рече поучно:

— Ја, брате мој, желим добро људима . . . Када понекипут међу њима запазим какву злобу или лаж, ја сматрам за своју дужност да тако што разголитим! Тим скотовима треба уливати у главурде: Живите придржавајући се истине, неваљалци једни . . .

Из облака се помолило сунце; његово лице је суморно и тужно као у болесног детета. Изгледа да се оно осећа кривим што је тако касно стигло да осветли земљу, пошто се исувише дуго задржавало на меканим облацима, у смолном диму шумског пожара. Врт обливају његови врели зраци, а опојан мирис извија се из зрелих плодова бујног воћњака. Испод сунца пак на небу се уздижу ту-

сти, плавичастосиви и као снег бели облаци; њихове мекане масе огледају се у тихој Оки и на њеном дну образују друго небо.

— Хајде, Макаре! — наређује Губин.

... На дну бунара, дубоког најмање двадесет метара, до груди стојим у житком, хладном блату; некакав ужасан задах иструлелог дрвета, помешан са још одвратнијим заударањем на нешто што се распада, хоће да ме просто угуши. Ја блато захватам ведром, сручујем га у чабар, и, када се овај напуни, вичем:

— Готово!

Чабар се заљуља и одгурне ме устрану, затим се лагано издиже, а са њега ми на главу и на рамена падају мекане грудве муља. Његово тамно данце заклања ми бледо небо и звезде које се помало назиру. Колико је нешто необично што се одатле виде звезде, када човек зна да је дан и да сија сунце!

Непрестано гледам увис; врат ме боли, а потиљак ми се укочио као да је наливен оловом. Али, ја не могу да се сит нагледам тих звезда што се блистају у по дана: цело небо указује ми се као ново. Човеку је чисто лакше у души што зна то да сунце није сâмо на њему.

Био бих рад да мислим о нечем крупном, узвишеном, али ме у томе непрестано омета једна мучна бојазан: када би се, нешто, пробудили Биркини те дошли у двориште, и када би им истинољубиви Губин причао о Надежди ...

Озго се потмуло разлежу једва разумљиве речи што их Губин упућује мени на дно бунара:

— Опет пацов ... То ли је богатство ... Десет

година дана нису чистили бунар. Шта ли су, доњавола, све пили?! ... Чувај се! ...

Ланац зазвекета. Чабар се клопарајући и опет спушта и засипа ме блатом по глави и раменима... Биркини би требало да раде овако што ...

— Сад да ме сменииш! — узвикнух ја.

— Зашто? ...

— Хладно ми је ... Ово се не може издржати више ...

— О—о—о! — викне Губин старом кључету што смо га упрегли у долап да извлачи блатом напуњени чабар. Ја тај суд опкорачим и извезем се горе. На земљи је тако светло и топло, кудикамо боље и пријатније неголи на дну бунара.

Сада је тамо Губин. Из влажне, црне рупе допиру, заједно са задахом трулежи и звекетањем ланца који удара о лимани чабар, његове јетке псовке:

— Гадне тврдице ... У чабру има нешто ... мртав пас или детињи леш ... Проклети Азијати!

У њему је била некаква набрекла шубара. То је Губина веома наједило.

— Штета! — прогунђа он једва чујно. — Да је било дете, известили бисмо полицију, те би те добричине дошле пред суд ...

*

Стара, слепа кобила, упрегнута у долап, стриже олињалим ушима растерујући плаве муве које јој силно досађују. Одмереним, лаганим кораком, као каква остарела богомољка, ступа она од бунара до капије. Када до ње стигне, дубоко спусти кошмењаву, мршаву главу и одахне.

У једном углу дворишта, који је био покривен

ћилимом увеле, изгажене траве, шкрипнуше врата. На њих изиђе Надежда Биркина са свежњем кључева у рукама, а за њом нека стара жена, округла као буре, са црним брчићима на презриво напућеној горњој усни. Биркина је корачала тромо; на себи је имала само доњу сукњу и кошуљу која јој је спадала са рамена, а на њеним босим ногама биле су папуче.

— Шта си се забленуо тако? — викну ми старица, а њене тамне, мутне очи, које као да беху слепе и које су тонуле у румене образе, готово искочише из својих дупљи.

— То је свакако свекрва, — помислих ја.

Код подрумских врата предаде јој Биркина кључеве, а затим, намештајући кошуљу која јој је непрестано клизила са рамена, лагано приђе к мени и тихо ми рече:

— Ону даску испод капије морате склонити, како би прљавштина могла отицати на улицу. Цело двориште сте загадили! Развио се страховит смрад... Шта је оно?... Пацов? Ух, ужасно!...

Лице јој је изражавало умор, испод очију су се виделе црне маснице, а саме очи биле су некако сухе као у чељадета које није спавало целе ноћи. На њеним слепоочницама сијале су се крупне грашке зноја, мада је још владала јутарња хладноћа. Њена плећа имала су нечега тешког, влажног, као хлеб који је тек метнут у пећ и који је топлота превукла нежном црвенкастом корицом.

— Отвори вратнице! Доћи ће једна сиротица... једна хрома старица... Зовни ме када буде била ту, јеси ли разумео? Надежда Ивановна зовем се ја...

— Ко то ту говори? — зачу се из бунара.

— Газдарица...

— Аха! Надежда! Са њом бих био рад да мало поразговарам.

— Шта то каже? — упита жена и лаганим покретом коже на челу набра обрве које су се једва виделе...

Таман је хтела да се над бунар нагне, када се мени, и против воље, из уста извише речи:

— Видео те је ноћас где идеш у купатило...

— Шта-а?

Она се трже, порумене до плећију, пуначким мишицама притиште груди и погледа ме исколаченим очима. Затим наједанпут, пребледивши као крпа и спласнувши попут прекиселог теста, стаде шаптати журно и сметено:

— Када је могао да ме види... о, боже! Не... Ах, драги мој, када дође хрома старица... не пуштај је! Реци јој да није потребно... да не могу... Даћу ти рубљу... О, господе боже!

Оздо је непрестано још све гласније и срдитије допирала Губинова вика; али, ја сам слушао само јецањем прекидао шаптање те жене и гледао како њено пуначко, румено лице добија сиву боју, како њене тамне усне подрхтавају ометајући је у говору, како се некакав жалостан, псећи страх изражава у њеним очима.

Али, наједном она слеже раменима и, као да је од себе одбацила свако страховање, рече одлучно тихим, јасним гласом:

— Не треба ништа... Нека буде што драго...

Увијајући се у слабинама, удаљи се лаганим, ситним корацима, као да беше спутана. Нечега дражесног било је у ономе њеном ходу који је био тих и препун понизности као у какве слепице.

— Извлачи ме! — заурла Губин доле у бунару.

Када га извукох, он поче, онако мокар и сав модар од хладноће, да скаче по дворишту, да омахује рукама и псује:

— Шта то значи? Ја вичем, вичем...

— Казао сам Надежди да си је видео.

Он се гневно окоми на мене.

— Ко ти је рекао да јој то кажеш?

— Казао сам јој како си сањао да је она кроз врт ишла у купатило...

— Како? Шта?

Стојећи преда мном голих ногу, низ које је клизило блато, и гледајући ме оним његовим жмиркавим очима, он ми је изгледао веома смешан, глуп.

— Знај ово: Ако ти штогод кажеш њеном мужу, ја ћу рећи да си ти све то само сањао...

— Зашто? — рече он узбуђеним гласом. Затим, као да му је на ум пала нека друга мисао, упита ме смешећи се:

— Колико је дала?

Одбих од себе то његово сумњичење и објасних му да је мени те жене жао, да је ми не смемо одати, јер ће је иначе Биркин злостављати. Губин упочетку не хтеде веровати, али се затим поразмисли и рече:

— Све је то обратно. Боље је новац примити за истину неголи за лаж... Узели су ме да им очистим бунар, а ја бих највише волео да ишчистим све оно ђубре... То би било право уживање за мене!

Гнев га обузе и опет, и докле је, да би се загрејао, трчкарао око бунара, гунђао је нападајући ме:

— Како се ти смеш мешати у туђе ствари? Јеси ли ти овдашњи, а?

Дан беше топал, сух, а небо мутно, као да га је до крајњих му дубина испунила летња прашина. У пурпурнорумени сунчев котур, који је без зракова, могао је човек гледати као у месец.

По плоту се поређале вране, својим црним очима грамжљиво гледају у гомиле ђубрета око бунара, непрестано гракћу и ударају крилима.

— Ја сам те овамо довео, ја сам ти нашао рада... А ти...

Напољу, пред капијом, појави се један коњаник. Он заустави тешко задиханог коња и промуклим гласом викну:

— Ваша шума гори — хеј!

Преплашене вране одлетеше. Овде-онде поотвараше се врата и у дворишту очас настаде трка и жагор. Из кујне дојури она брката старица, а за њом дотрча рашчупани, упола обучени, рибокоси Јона. На једном отвореном прозору указа се ћелава Пјотрова глава.

— Прежите бржебоље, бањушке! — викну он плачевним гласом доле у двориште.

Губин је већ из стаје извео великог, ухрањеног рибу, а Јона из шупе извлачи кочије.

— Ходи, обуци се најпре! — виче му Надежда са степеница.

Старица је отворила капију широм. Један сељачић у црвеној блузи храмљући уводи за узду коња, огрезлог у пену, и радосним гласом јавља:

— Захваћена је на два места... тамо где је сечена и до гробова...

Сви га окружише и стадоше се вајкати. Једини Губин, који журно и вешто презаше коња, ћутао је не гледајући ни у кога. Наједном ће ми он рећи тихим гласом:

— Лепо им иде... Несрећници...

У капији се појави хрома просјакиња, лукаво зажмири и рече чисто певајући:

— Господе Исусе Христе...

— Бог ће дати, бог ће дати! — узвикну јој Надежда, која беше побледела од ужаса. Она јој махну руком. — Десила се несрећа: запалила нам се шума... Дођи касније!

Пјотр наједном ишчезе са прозора који је заузимао у целој ширини. Уместо њега, у њему се појави старица и презриво рече:

— Господ вас је најзад казнио, а? Ви дангубе, беспосличари...

На коси, већ седој на слепоочницама, имала је свилену капу која се преливала на сунцу те њеној глави давала нечега металног. Њено лице као да беше почађавело и било је слично каквој старој икони: њене угаситоплаве очи, у којима су потпуно ишчезавале зенице — очи какве нисам видео никада — сијале су се у том необичном лицу.

— Нисам ли вам стално говорила, ђаво вас однео, да се просек код гробова мора проширити? — викала је она доле у двориште.

Изнад малог, шиљастог носа те жене видела се дубока бора од које су се густе веђе протезале у правцу сребрнастих слепоочница. Све се беше некако чудно утишало, једино је коњ копитом копкао блато, а са прозора је допирао подругљив, прекоран, дубок, готово мушки глас.

— То је она... свекрва! — помислих.

*

Губин, који беше упрегао коња, рече Јони старешинским тоном:

— Отиди те се обуци, будало...

Када су Биркини, заједно са сељачићем који се и опет винуо на свога ознојеног коња, изишли из дворишта, жене нестаде са прозора, и он постаде још тамнији него што је раније био. Губин босоног одгаца кроз блато и затвори капију, погледа у мене и рече:

— Дакле, да наставимо посао... Шта нас се тиче!

— Јакове! — чу се неки дубок глас из куће. Он заузе војнички став.

— Ходи овамо!...

Губин, отсечно и снажно табајући ногама, приђе спољним степеницама. На највишем степену стојала је Надежда. Намрштивши лице, она му окрену леђа; затим руком зовну мене, опрезно показа главом на њега и упита ме:

— Шта вели он, Јаков?

— Изгрдио ме је.

— Зашто?

— Зато што сам ти оно казао.

Она тешко уздахну.

— Ах, неваљалац! Шта би хтео он од мене?

Развуче уста као да ју је когод увредио, те њено празно лице доби некакав чисто детињски израз.

— Ох, господе!... Шта хоће ови људи?

На небу се појави густ, тмаст облак који је наговештавао бескрајне јесење пљускове. Кроз прозор до степеница непрестано је допирао дубоки свекрвин глас; није се могла разабрати ни једна једина реч, него се само чуло неко потмуло гунђање слично зврјању каквог огромног витла.

— То је мама, — рече Надежда. — Та ће њега научити памети! Она мене узима у заштиту...

Не обраћах пажњу на то њено причање, него ослушкивах речи које су изговаране у соби и које сам почињао разумевати упола — речи препуне одлучности, прибраности и поуздања.

— Слушај!... Остави се ти тога... Откуда си ти дошао на ту мисао да одиграваш праведника? Зар немаш никаквог другог посла?...

Стадох се примицати прозору. Надежда ме узнемирено заустави и рече ми:

— Куда? Не смеш да прислушкујеш...

А кроз прозор се јасно чуло:

— Из беспосличарства и из досаде буниш се против света; измислио си ту забаву, градиш се да служиш богу, да волиш истину, — а уствари радиш за нечастивога...

Надежда ме повуче за рукав; али, ја јој рекох:

— Хоћу да чујем шта каже он...

Она се насмеши, погледа ме у лице и као у поверењу прошапта ми:

— Ја сам јој све признала: »Мама«, рекла сам јој, »ја сам у рђавом положају!« — »Ах, лудице!« одговорила ми је она и мало ме повукла за перчин, — то је било све. Њој је мене жао и не замера ми нимало... — Била би рада да добије унуче, унуче које би наследило имање...

У соби је Губин викао:

— Али, ако се грех сукобљава са законом, онда...

Још гласније, веома одређено и са поуздањем у себе рече свекрва:

— Не може свакада бити речи о закону, Јакове Петровићу. Понекипут човек се развије толико да га закон почне скучавати. Не би требало да

једни друге нападамо. Чега да се бојимо? Најзад, пред богом сви смо подједнаке луде...

У њеном развученом, разговетном излагању било је нечега што је личило на досаду или умор. Губин би покаткада промрмљао понешто, али његове речи нису могле надјачати њен одмерени говор.

— Осудити човека није тешко, Јакове Петровићу; тако што може се учинити свакада. Дај ти њему прилике да се развије докраја... ко зна, можда ће њега и његови греси одвести добру. Прочитај минеј: сви богоугодници су до господа дошли путем греха, — али, ипак су до њега дошли! Зар сам Саваот није морао да много пропати од Јевреја? Али, ипак је Јеврејку изабрао за Исусову мајку, а и сви пророци и апостоли били су Јевреји! А ми непрестано тежимо да своју браћу осуђујемо и кажњавамо...

— Ти си ме избила из колосека мога живота, Наталија Васиљевна, — рече Губин. — Лишила си ме свега. Када у тебе погледам и сетим се...

— Не треба да се сећаш...

— Дође ми да се убијем... Ово је псећи живот!

— Шта је било — било је, и од онога што му је судбина доделила човек не може умаћи...

— Због тебе сам изгубио све, па и свој душевни мир...

Надежда ми се лактом дотаче слабине и злурадо прошапта:

— Био јој је љубавник, као што свет прича...

Али, као да се одједном предомисли, руком покри уста и између прстију процеди:

— Ох, господе... Шта ја ту причам... Свет њу не трпи, стога што је веома паметна...

— Ако ти је учињена неправда, јадиковањем је нећеш поправити зацело, — чуо се кроз прозор женин говор. — Када се неком штогод даде, нека то придржи; а ако га не може придржати, значи да је бреме за њега претешко...

— Све ми је због тебе пропало... Потпуно си ме оголела...

— Теби је све пропало, а ја сам све увећала. Ништа на свету не пропада, Јакове Петровићу, него све прелази из једне руке у другу, од онога ко то не уме да цени ономе ко га цени! Па и сама кост што је пас оглође још има своје вредности.

— Да ти можда мене не сматраш за такву кост?...

— Зашто? Та ти си још човек!

— Најзад, шта помаже цео овај разговор...

— Помаже ипак, али не, нажалост, свакада, драги Јакове Петровићу! На, узми ово те се мало проведи. Иди, због, остави младу жену на миру и пред њом не говори ништа непристојно... Све то ти си само уснио!

— Ех, — узвикну мрзовољно Губин. — Што му драго! Буди ти у праву... Нећу да те једим... Него, ипак морам да ти нешто рекнем...

— Шта мораш да ми рекнеш?

— Да на целом свету нема тако паметне главе као што је твоја...

— Наставимо да до краја свога живота будемо часни. Таквој сврси треба да тежимо уз божју помоћ...

— Ех, па онда... збогом!

У соби настаде тишина. Тада млада жена дубоко уздахну:

— Ох, господе...

Гипко као мачка, скочи Надежда са степеница. Ја не стигох да побегнем, те тако ме Губин, који се у том тренутку беше појавио на вратима, опази где се удаљавам од прозора. Он наду образе, тако да се чекиња на њима накостреши као длаке на четки, и, сав црвен, као после какве туче, викну ми гневним, пискавим гласом:

— Хеј, ти... шта радиш ту? Краката сотоно! Ниси ми потребан више; нећу да радим са тобом!... Иди ми испред очију!

На отвореном прозору појави се натмурено лице, а неки строг, заповеднички глас упита:

— Каква је то вика?

— Нећу ја...

— Иди на улицу па се тамо свађај... Не допуштам ја тако што овде!

— Тако је! — узвикну јетко Надежда и ногом лупи о тло. — Шта је то? Какав је то...

Искочи куварица са жарачем у руци, стаде до Надежде, заузе борбени став и викну:

— Дрзнуо се само стога што људи нису код куће!

Спремајући се да пођем кући, још једном погледах у домаћичино лице. Црне зенице беху се необично проширили, тако да су готово сасвим покривале беоњаче и остављале само узан плавичаст крајичак око себе. Те необичне, тајанствене очи биле су непомичне, скоро слепе и вириле су из својих дупљи, као да се жена нечим загрцнула те хоће да се загуши. Јабучица на врату беше јој

набубрела као воља у ћурке. Свилена капа блистала се попут метала, и ја нехотице рекох за се:

— Гвоздена глава...

Губин се беше чисто смањио. Свађао се са куварицом не гледајући у мене.

— Збогом, домаћице, — рекох ја пролазећи поред прозора.

Млада жена не одговори одмах, али мало касније одазва се моме опроштају:

— Збогом, пријатељу, збогом...

И обори главу, сличну чекићу који је постао сјајан од многих удара...

КАКО ЈЕ РОЂЕН ЈЕДАН ЧОВЕК.

Било је то гладне 1892. године, између Сухума и Очемчира, на обали реке Кодора, недалеко од мора. Кроз оно весело пљештање блиставих таласа планинског потока јасно се чула потмула хука морских валова.

Јесен. У белој пени Кодора ковитлало се жуто ловорово лишће попут малих, живосних пастрмки. Ја сам седео на обали на камењу и мислио: галебови и морски гаврани јамачно су то лишће сматрали за рибу, те сада, јетки што су се преварили, дижу онакву грају тамо десно иза дрвећа, где море удара о брегове.

Кестенови изнад моје главе сјаје се својим злаћаним накитом, а испод мојих ногу леже гомиле њихових листова који изгледају као отсечени човечји длановн. Грабове гране на другој обали већ су голе и у ваздуху висе као каква подерана мрежа. У њој један жуто-црвен горски детлић скакуће тамо и овамо, црним кљуном удара у кору дебла и отуда истерује инсекте, које кљују хитре сенице и плави пузавци, гости са далеког севера.

Лево од мене, изнад планинских висова лебде и кишом прете тешке, као дим суре облачине. Њихове сенке клизе зеленим и буковом шумом обраслим обронцима. У дупљама старих букава и липа може се наћи меда, онога меда чија је опојна, слатка медовина у давна времена била онако опа-

сна за војнике великог Помпеја и која је читав легион његових челичних Римљана пообарала на земљу. Пчеле тај мед справљају од ловора и азалеја, и путници га просто узимају из дупља, размазују на кришке пшеничног хлеба и једу са највећом насладом.

То сам чинио и ја. Седећи на камењу, испод кестенова, задовољно сам у мали котлић напуњен медом умакао хлеб и јео га. Разјарене пчеле беху ме жестоко изуједале, али то мени није нимало сметало да с уживањем посматрам тромо титрање зракова замореног јесењег сунца.

С јесени Кавказ на човека утиче као каква богато украшена саборна црква што су је велики мудраци — који су махом и велики грешници — подигли да би своју прошлост прикрили од будних очију своје савести; као какав неизмерно голем храм од злата, тиркиза и смарагда појављује се он, по горама застрт драгоценим саговима, тканим рукама Туркмена у Самарканду и Шемахи, и снабдевен дивним сасуђем које су грађевинари упљачкали у целом свету и донели ту, пред лице јаркот сунца, да му га посвете са речима: »Узми своје од својих, твоји!«

Ја видим како са гора слазе дугобради, седи џинови очију исколачених као у веселе деце, свуда обилато сеју своје шаренолико благо, планинске висове покривају дебелим слојевима сребра и њихове падине застиру живахним тканинама различитог растиња, еда би тај благословени кутак земље претворили у чудо од лепоте.

Колико ли је то драгоцен задатак бити на земљи човек! Колико ли ми видимо којечега лепог и чудесног, колика ли све слатка осећања у нашем

срцу буди тихо, пријатно посматрање онога што је дивно и узвишено!

Дакако, има и тешких часова, када су ти груди испуњени мржњом, када ти туга и јад сишу крв из срца, — али, они пролазе, нису вечити. И најзад, људи нису свакада онакви какви би требало да су. И само сунце, ма колико да се труди за људе, обузме туга понекада кад баци поглед на њих; и премда су многи од њих добри, ипак би било потребно да се цело друштво из основе поправи или, што је још боље, сасвим преобрази.

... Лево од мене, изнад џбуња, њихају се тамне главе: кроз хуку морских валова и жубор реке разлежу се једва чујно људски гласови. То су сељаци из гладних крајева. Позвати су овамо ради грађења путова, и они из Сухума иду у Очемчир, где их чека нов посао.

Познати су ми; они су из орелске губерније. Радио сам са њима, и јуче сам исплаћен заједно са њима; али, ја сам се кренуо пре њих, преконоћ, да бих видео излазак сунца на морској обали.

Беху то четири мушкарца и једна млада, трудна жена испупчених јагодица и плавих очију, које су чисто престрављено вириле из својих дупљи. Изнад џбуња видим њену главу, повезану жутим рупцем, која се лелује као сунцокрет на ветру. У Сухуму јој је умро муж (прејео се воћа). Ја сам са њих двоје становао у истој бараци; према добром, руском обичају јадали су се због своје недаће толико много и тако гласно да су се, вероватно, чули на пет врста уокруг.

Била су то досадна, својим тужним удесом сасвим потиштена људска створења. Пошто их је отргла од исцрпљене, непогодне груде њиховог за-

вичаја, судбина их је, као оно ветар сухо лишће, донела у овај непознати им крај, чија их је бујност задивљавала, заносила и њихов тешки положај стварала још тежим. Збуњено жмиркајући својим безбојним, сетним очима, погледали су једно у друго и смешећи се разговарали.

— Ехеј, ово је земља . . .

— Просто одише топлином!

— Тхее . . . Али, ипак је кршевита . . .

И спомињали су свој завичај, где је у свакој прегршти земље било праха њихових отаца и дедова, где им је све било познато и драго, где све беше натопљено њиховим знојем.

Уз њих је била још једна жена, — једно високо, усправно чељаде, пљоснато као даска, с вилицама као коњске чељусти и суморних, чкиљавих и као угаљ црних очију.

Увече би она с оном другом женом, женом у жутом рупцу, иза бараке седела на гомили шљунка и, образа наслоњених на подлакћене руке, високим гласом чисто јетко певала:

На ливади иза села
Прострем комад платна бела,
Па са чежњом, у самоћи,
Чекам да л' ће драги доћи.

Жена у жутом рупцу махом би седела ћутећи и, погнуте главе, гледала преда се у свој набубрели трбух; али, понекипут би она одједном упала и својим дубоким, звучним сељачким гласом тужно поновила:

Па са чежњом, у самоћи,
Чекам да л' ће драги доћи . . .

Чкиљава жена касније је оболела од грознице. На носилима су је однели у град. Тамо се у постељи тресла и из груди пуштала неке стегнуте крике, као да је хтела да и даље пева своју тужну песму о ливади иза села.

Жутога рупца, које се помаљао и ишчезавао иза џбуња, беше сада нестало. Пошто сам доручковао, брижљиво лишћем покрих мед у котлићу, дохватих свој завежљај и ударајући глоговим штапом по каменитом тлу лагано пођох за њима.

Изишао на узани сиви сеоски друм. С десне стране таласало се угаситоплаво море. Као да су га невидљиве столарске руке стругале тисућама рендета, беле струготине благо су искрсавале свуда, и влажни, топли, као дах здраве жене мирисни ветар тонио их је ка обали. Један турски чамац клизи, јако се нагињући налево, у правцу Сухума, и његова једра надимљу се као што су се надимали образи нашега инжењера за грађење путова, који је увек правио онако важно лице. Он је говорио кроз нос и за најмању ситницу претио је полицијом. Још и данданас налазим највећег задовољство у тој помисли да су њега већ одавно црви појели до самих костију.

Особито је то уживање путовати лагано чисто пловећи кроз ваздух. Веселе мисли и шарене успомене воде у мозгу коло; оне су сличне белим гребенима оних валова на мору: каогод и они, и оне јуре површином, а испод њих зија дубина, у којој тихо, попут сребрних риба на морском дну, промичу блиставе младалачке наде.

Пут води поред самог мора и вијугајући се овде-онде залази у песак који запљускују вали. Па и сами џбунови, рекли бисте, стреме ка жалу и, по-

гињући се у правцу њега, као да су ради да се огледају у оном плавом огледалу и поздраве ону даљину што је пукла испред њих.

Са планине подухује ветар: биће кише.

У џбуњу се чује неко тихо стењање, — људско стењање које свакада потреса човечју душу.

Раставим гране и видим ону жену у жутом рушцу. Леђима наслоњена на једно орахово стабло, седи на земљи. Глава јој је оборена на раме, уста су болно развучена, а избачене очи гледају укочено преда се. Огромни трбух обухватила је рукама и дише тако тешко и страшно да јој се тресе цела утроба, и докле је она рукама притискује, потмуло јечање извија се из њених уста у којима се блистају крупни, жути вучји зуби.

— Шта ти је? Да те није ко тукао? — упитам је, пошто сам се нагао над њу. Она се босим ногама бацака тамо и овамо по пепељастој прашини, глава јој се климата, и она ми крештавим гласом вели:

— Иди!... Зар те није стид?... Одлази одавде!...

Видех шта је: нешто томе слично већ бејах доживео. Уплаших се и стукнух. Она зајаука, и из њених очију, које као да су сваког часка хтеле искочити из својих дупљи, потекоше сузе и облише јој зажарено и подадуло лице.

Сажалих се те јој се приближих и опет. Бацих на земљу свој свежањ, свој чајник и свој котлић, положих је на леђа и покушах да јој ноге пресавијем у коленима. Али, она ме одгурну, стаде ме рукама ударати у лице и у груди, а затим, стењући и пузећи четвороношке као медведица, увуче се дубље у џбуње.

— Разбојниче!... Сотоно!...

Руке јој клонуше. Она паде лицем ка земљи, уз грчевито подрхтавање испружи ноге и наново стаде јаукати и стењати.

Брже-боље покушах да се сетим свега онога што ми је било познато о таквом случају и, у грозничавом узбуђењу, окренух је на леђа и пресавих јој ноге... У ње се већ појави бешика, која окружава плод.

— Лези мирно! Сада ћеш родити!

Отрчах на море, засуках рукаве, опрах руке, вратих се и — постадох бабица.

Жена се од порођајних болова грчила и превијала као комад брезине коре у ватри, рукама је ударала по земљи око себе, чупала јесењу, жуту, увелу траву, покушавала да њоме зачепи уста, и земљом је себи засипала боловима нагрђено лице са закрвављеним, подадулим и дивље укоченим очима. Бешика је већ била изишла. Помаљала се глава, и ја сам морао да пазим на њене грчевима прожимане ноге, морао сам да помажем детету и да спречавам да му трава не уђе у развучена уста која су језовито јечала...

Помало смо псовали једно друго: она кроза зубе, а и ја тако исто, али не гласно; она из бола и свакако из стида, а ја из забуне и мучног сажаљења према њој.

— О, бо... же! — крклја она промуклим гласом и угриза запенушене и помодреле усне, а из њених очију, које као да одједном беху избледеле на сунцу, непрекидно извиру сузе што их изазивају порођајни болови, и њено тело само се ломи и пресавија.

— Та одлази једном, ти ђаволе!...

Слабим, уганулим рукама одгурује ме од себе, а ја јој убедљиво говорим:

— Не буди глупа! Рађај брже!

Ужасно је жалим, и мени се чини да оне њене сузе навиру и у моје очи. Страховит бол стеже ми срце; долази ми да из свег гласа викнем. И ја викнух:

— Та пожури...

И гле, ја у рукама држим човека, — човека. Иако га гледам кроз сузе, видим да је сав црвен и већ незадовољан светом, да се бацака и страховито дере, мада је још везан за материну утробу. Очи су му плаве, нос на црвеном, смежураном лицу смешно је спљоштен, усне му се мичу и отегнуто кмече:

— Уа... уа...

Толико је клизав, — сваког часа може ми се исклизнути из руку. Клечим на земљи, гледам га и морам да се слатко смејем: ђаволски ми смешан изгледа. И сасвим сам заборавио шта би још требало урадити...

— Отсеци — рече мати тихо. Очи су јој склопљене, лице опало, земљане боје, као у мртваца, помодреле усне једва чујно шапућу:

— Ножем... Отсецај брзо...

Нож су ми украли у бараци, те ја пупак просто прегризем зубима. Дете се дере својим орелским басом, а мати се смешка: ја видим како се њене дивне очи, које су малочас биле онако безбојне, блистају живахним плавим огњем. Њена црна рука пипа сукњу и тражи џеп; њене угризањем раскрвављене усне шапућу:

— Не... мам сна... ге... У џепу ми је једна трачица. Завезати пупак...

Извукох трачицу из њеног џепа и приступих везивању пупка. Она се смешила све ведрије, све веселије, — толико ведро и весело да ме је то њено смешење готово очаравало.

— Ти себе доведи у ред. А ја идем да га окупам.

— Пази, само опрезно... — промрмља она забринуто.

Али, због тога црвенокожог малог човека није требало да се брине: он стеже песничице и дере се, дере као да би да ме изазове да се бијем са њим:

— Ја... а... ја... а...

— Да, ти! Само се чврсто придржавај свога »ја«, драги пријатељу, јер ће ти иначе твоји мили ближњи откинути главу...

Веома гласно и зловољно продера се он када први пенушни морски вал, који је сукнуо на обојицу нас, пређе преко његовог малог тела. Прао сам му леђа и груди, и он је жмирио и цикао, докле је талас за таласом клизао преко њега.

— Само се дерњај, орелски човече! Не штеди своје грло!... — потстрекивах га ја.

Када сам се са њим вратио младој матери, она је још лежала затворених очију и чврсто стиснутих усана. Болови је беху сколили и опет: морала је да изиђе и постељица. Кроз оно њено стењање и јечање, чух је где прошапута:

— Дај... дај га овамо!...

— Може он да причека!

— Та, дај га!...

И уздрхталим, несигурним рукама покуша она да раскопча блузу на грудима. Помогох јој да извади дојке, које природа беше спремила за дваде-

сет таквих дечачића, и на њено топло тело спустих бучног Орелца. Он одмах све појми и ућута.

— Пресвета, пречиста!... — промрмља мати уздишући и дршћући, и своју рашчерупану главу, која почиваше на њеној путној торби, стаде премаљивати с једне стране на другу.

А затим, пошто јој се из груди изви благ крик, она одједном заћута, да би након неколико тренутака и опет отворила неизречно лепе очи, плаве материнске очи, које су уз радостан и препун захвалности осмех гледале у исто онако плаво небо. Онда са муком подиже руку и лагано прекрсти себе и дете...

— Слава ти и хвала, пречиста божја мајко... Ох, слава теби...

Очи јој се и опет угасише и утонуше у своје дупље. Она мало поћута једва дишући. Потом наједном рече одлучним гласом:

— Отвори, момче, моју торбу...

Учиних што ми рече. Она ме погледа и благо се насмеши. Њени опали образи и њено зноjем обливено чело мало се заруменеше.

— Склони се устрану...

— Не напрежи се исувише!

— Дед, склони се мало, склони...

Крочих неколико корака даље и уђох међу џбуње. Моје срце беше се чисто заморило, а у мојим грудима се, како ми се чинило, разлегало нешто као умилна птичја песма, и то је заједно са оним вечитим жамором морских валова звучало толико дивно да бих га могао слушати читаву годину дана.

Негде у близини жуборио је поток, и тај његов

жубор личио је на ћаскања младог девојчета које својој пријатељици прича о драгану...

Међу џбуњем видим главу у жутом рушцу, који је и опет повезан као што треба.

— Хехе! — узвикнем. — Ти журиш исувише!

Придржавајући се за џбун, она под њим седи као кип; ни капи крви нема у бледом лицу са дубоким, тамним рупама уместо очију.

— Види... како спава! — шапуће она.

Он је спавао добро, али не другаче но што спавају и друга деца. Тако сам бар мислио, а ако је ту било неке разлика, она се састојала у томе што он није лежао у кревету, него на гомилици јесењег увелог лишћа, испод једног од џбуњева каквих нема у орелској губернији.

— Боље би било да лежиш, жено.

— Не, не, не могу, — рече она одмахнув главом на још слабачком врату. — Морам да наставим пут у... у... Како се оно зове место?

— Очемчир?

— Тако је. Наши су већ неколико врста измакли...

— Па зар ти можеш да идеш?

— А богородица? Она ће ми помоћи.

Па... кад ће јој помоћи богородица, онда сам јој ја непотребан!

Она гледа под џбун, у мало, мрзовољно развучено лице, изливајући из својих очију на њ топле зраке нежне материнске љубави. Затим облизује усне и лаганим покретом руке глади своје груди.

Ја наложим ватру и оградим је камењем на које ћу моћи да наместим свој чајник.

— Чекај да ти справим чај...

— Одиста? Ах, учини то... Тако су ми зухе груди...

— А зашто су те оставили твоји земљаци?

— Оставили? Како то? Ја сам сама заостала... Били су пијани... Добро су урадили. Иначе, како бих се породила пред њима?...

Она погледа у мене и, стидљиво се смешећи, лактовима заклони лице.

— Је ли ти то прво дете? — упитах је.

— Да, прво... А ти... ко си ти?

— Па... човек...

— Наравно, човек. Јеси ли ожењен?

— Нисам, колико ми је познато.

— Ах, лажеш...

— Зашто?

Она обори очи и утону у мисли.

— А откуда знаш ове женске послове.

Тада морадох да слажем.

— Учио сам. Ја сам студент. Знаш ли ти шта је то?

— Дабогме! Најстарији син нашега попе је студент. И он ће бити попа...

— Ето, и ја сам тако нешто. Сада одох да донесем воде.

Она погну главу над синчића и ослушну да ли још дише. Затим погледа у море.

— Била бих рада да се окупам. Али, бојим се воде... Толико је слана. И толико горка...

— Мирне душе можеш да се окупаш. Веома је здрава морска вода.

— Одиста?

— Дабогме. Топлија је од воде у потоку. Потоци су овде хладни као лед...

— Ти то мораш знати...

Један Абхаз лагано појаха покрај нас на своме малом, жилавом коњу, главе спуштене на груди. Коњ стаде стрићи ушима, погледа нас својим крупним црним очима и фркну. Коњаник подиже главу са чупавом шубаром, такође погледа у нас, а затим главу и опет спусти.

— Колико ли су гадни људи овде и колико ли опасни изгледају! — рече она тихим гласом.

Отидох да донесем воде за чај. Преко камења скакуће и жубори као жива блистава вода. Умих лице и руке и њоме налих свој чајник. Када се вратих кроз џбуње, угледах жену где на коленима пузи по земљи и унезверено се осврће на све стране.

— Шта ти је? — узвикнух.

Она се уплаши, позелене у лицу и хтеде да нешто прикрије. Сетих се шта је.

— Дај овамо! Ја ћу то да закопам...

— Ах, драги мој! Тако што треба закопати у купатилу, испод пода...

— Морала би попричекати докле се овде сагради купатило.

— Ти збијаш шалу... а мене хвата страх! Када би је пождерала каква звер? Мора се предати земљи...

Она се окрену и пружи ми некакав влажан, тежак свежањић. Затим рече тихо, срамежљиво:

— Само пази да закопаш дубоко! Тако ти бога... Имај сажаљења према моме синчићу: уради како треба!...

Када сам се враћао, видех је где долази од мора. Посртала је и руке испружала као да пипа. Сукња јој беше мокра до појаса, а лице је било зајапурено, ужарено, као да је у огњу. Помогох јој

да дође до ватре и, испуњен чуђењем, рекох за себе:

— Колика силна снага у том народу!

Затим смо пили чај са медом. Наједаред ме она упита:

— Јеси ли завршио учење?

— Јесам.

— Да ли си се одао пићу?

— Јесам, и то жестоко!

— То није лепо. Још у Сухуму ми је пало у очи како се са настојником свађаш због хране. Одмах сам помислила: То је, мора бити, велика пијаница, кад се ничега не боји...

И лижући мед са отеклих усана, сваки час је поглед упирала у џбун, испод којега је спавао најмлађи Орелчанин.

— Како ли ће проћи у животу? — рече она и уздахнувши погледа испитивачки у мене. — Много ти хвала што си ми помогао... А шта ће бити са њим... ко то зна?

Пошто је јела и напила се чаја, прекрстила се. И докле сам ја у ред доводио своје ствари, она је седела и дремајући клатила се. Очију упртих у земљу, нешто је премишљала. Наједном устаде.

— Зар одиста хоћеш да идеш? — упитах је.

— Да, идем.

— Причувај се, жено!

— А богородица?... Дај ми овамо малишана!

— Носићу га ја...

Мало смо се препирали, — затим је она попустила, и нас двоје кренусмо раме уз раме.

— Само да не клонем! — рече збуњено се смешећи и руку спусти на моје раме.

Нови становник Русије лежао је у мом наручју

и спавао тврдим сном. Каква ли је њега чекала судбина? Море је пљускало и хучало и његовом површином клизили су бели таласи са пеном која је била слична тананим чипкама. У џбуњу се разлегало нешто као ћућорење и шапат, а подневно сунце благо је обасјавало земљу.

Корачали смо лагано. Жена би овда-онда застала, усправила главу, упрла поглед уокруг, преко мора, преко шуме и планина, погледала у лице свога синчића, а њене очи, које беху избледеле од суза и болова, и опет су добијале своју плаветну боју и сјале су се жаром неисцрпне љубави.

Једном она застаде и рече:

— Господе боже! Колико је ово дивно! Овако бих могла да идем, да идем, донакрај света... А он, мој синчић, одрашће, одрашће у слободи, на грудима своје матере, малишан мој мили...

А море је жаморило, жаморило...

1913.

КРЕТАЊЕ ЛЕДА.

На реци, наспрам града, седам дрводеља журно су поправљали ледолом, који становници из предграђа беху преко зиме начели и употребили на огрев.

Пролеће те године беше закаснило. Март је био исто онако натуштен као и октобар. Једино око подне, и то не сваког дана, појавило би се за краће време на небу, прекриљеном облацима, бледо зимско сунце, те неколико часака својим косим зрацима обасјавало земљу.

Био је већ Велики петак, и вода која је капала са кровова замрзавала се преконоћ у леденице дуге по читав аршин. Лед на реци, на којем више није било снега, имао је такође плавичасту боју, као зимски облаци.

Дрводеље су замахивале својим секирама, а из града су сетно брујала звона, позивајући побожан свет на молитву. Радници су уздизали главе, плаве очи упирали у сиву маглу која је обвијала град, и доста пута замахнута секира би се зауставила у ваздуху, као да се боји да не расцепи примамљиве звуке звона.

Овде-онде на широкој реци штрчале су суре борове гране, којима беху означени отвори и пукотине у леду; попут зргчених руку у утопљеника уздизале су се у ваздух.

Несносна досада веје са реке; укочена и пуста,

протеже се она испод неравне и шупљикаве ледене коре, као прав пут у царство магле, из којега пирка влажан, студен ветар.

... Староста Осип, чист, прикладан мужик правилне сребрнасте браде, која се у витицама извија преко румених образа и гипког врата, узвикује јаким гласом:

— Живље, живље, ви проклети дерани!

Затим се, уз подругљив осмех на уснама, обраћа мени:

— А ти, надзорниче... шта ти тим својим затубастим носом параш небо? Зашто си ти уопште овде, ако смем да те упитам? Тебе је послодавац, Василь Сергејић, упутио овамо да нас потстрекаваш на рад. Хеј, ви ленштине, живље, живље! Ето, зато си ти ту, разумеј! А ти ту стојиш укочен као осушено стабло и само жмиркаш! Ниси ти ту намештен да жмиркаш, него да добро отвараш очи и вичеш на нас! То ти је дужност као надзорнику, јеси ли разумео?... Ти треба да командујеш, кукавичје јаје!

Потом и опет довикује радницима:

— Ехеј, не зевај! Посао се мора завршити данас, џукеле!

Међутим, у целој радничкој колони нема веће ленштине од Осипа. Свој занат зна он изврсно, ради брзо и вешто, ревносно и са укусом, али не воли да се много замара и напреже. У јеку посла, управо онда када се људи искрено труде да ћутећи свеураде добро и како треба, Осип наједном отпочне својим жуборастим гласом:

— Било је то, браћо моја...

Два три минута људи не гледају у њега; они тешу, тестере и стружу неуморно и даље, а благи,

сањалачки тенор извија се и жамори, и после неколико тренутака везује за себе пажњу свих радника. Осипове плаве очи слатко жмиркају, његови прсти несташно заковрћу чупаву браду, и, просто топећи се од милине, он ниже реч за речи:

— Дакле, ухвати он линьака, метне га у свој кош, те тако иде кроз шуму и мисли: »Што ће бити рибља чорба!...« У тај мах зачује се женски глас: »Јелесја-а, Јелесја-а!...«

Дуги, кошчати Мордвин Љенка, звани »Народич«, млад момак ситних, зачуђених очију, спусти своју секиру и застане разјапљених чељусти.

— А из коша одговори неки дубок бас: »Овде са... ам!«... И у том тренутку — пљас! Из коша искочи мој линьак и пође, пође натраг — у воду...

Стари војник Сањавин, намрштена пијаница, који је патио од сипње и у завади био са целим светом, рекне промуклим гласом:

— Како линьак може ићи по суху када је он риба?

— А зар риба може да говори, је ли? — упита га Осип љубазно.

Мокеј Буридин, мужик псећег лица (јабучице и вилице су му испупчене, а чело му је посувраћено), човек ћутљив и незнатног изгледа, процеди кроза зубе своје три омиљене речи:

— Може да буде!...

Кад год се прича штогод чудно, језовито, страшно или неваљало, он понавља тихо, али са чврстим уверењем:

— Може да буде!...

А мени се учини да ме трипута удара својом чврстом, тешком песницом у груди.

Рад застаје, а то стога што Јаков Бојев, искрив-

љени замуцкивало, хоће да исто тако нешто прича о некој риби. И већ је своју причу отпочео, али нико му не верује и сви се смеју његовом замуцкивању; он бога призива за сведока, псује, љути се, длетом маше кроз ваздух, и докле се другови кидају од смеха, виче запенушеним устима:

— Другима верујете... верујете и кад вас лажу... А када вам ја станем да причам, ви се церите и кикоћете, џукеле ниједне... Ђаво да вас носи!

Сви су престали да раде, и истежући руке жагоре стојећи на једном месту. Онда Осип скине капу са своје сребрнасте главе и викне строго:

— Доста је! Свршено... Напричали сте се... Сада опет на посао!

— Сам си започео! — прогунђа промуклим гласом војник и опљуне дланове.

Осип се журно обрати мени:

— Хеј... надзорниче!...

Ја добијам утисак да он има неку нарочиту меру када људе својим причањима задржава у послу. Да ли он тим својим ћаскањем хоће да прикрије своју леност или је рад да људима даде прилике да се одморе, ја са тим нисам начисто. Пред предузимачем Осип одиграва најоданијег слугу, удвара му се и клања и сваке суботе уме од њега искамчити мало »напојнице« за мајсторе.

Он се о својим радницима уопште ревносно стара, али старији људи ипак га не уважавају и не трпе: о њему говоре као о будали и ленштини. Па и омладина, која радо слуша његова ћаскања, не сматра га као озбиљна човека и спрам њега гаји неповерење које покаткада прелази у непријатељство.

Мордвин, доста писмен момак, с којим сам више пута искрено разговарао, једном ми је на питање какав је човек тај Осип одговорио смешећи се:

— Ђаво би га знао... Не изгледа зао...

И после неколико тренутака додао је:

— Покојни Михаило, који је био веома разборит младић, казао је једном Осипу у свађи: »Зар си ти уопште човек? Као слуга не вредиш ништа, а за господара ниси се родио. Целога свога века само се клатиш као какав у углу обешени и заборављени каламир«... Ето, то поређење тачно се подудара.

Потом је утонуо у мисли и после неколико тренутака рекао несигурним гласом:

— Иначе, с њиме се може излазити накрај... Као што рекох, није зао човек.

Мој положај међу тим људима је најгаднији. У мојој петнаестој години мене је предузимач, један мој далеки сродник, одредио да водим рачун о потрошњи материјала и пазим да дрводеље клинце и даске не краду и не попију у крчми. Али, они се од мене нимало не устручавају, него клинце и даске краду до миле им воље и јасно ми дају на знање да ме сматрају за излишну личност. И кад год им се укаже прилика да ме тобож случајно распале којом даском или да ми приреде какву другу пакост, они то учине од свег срца.

Ја се међу њима осећам осамљеним, постиђеним, туђином. Био бих рад да им рекнем штогод што би ме измирило са њима, трудим се да нађем погодну реч, али је не налазим, те и сам увиђам да сам излишан.

Кад год у своју књигу заводим количину утро-

шеног материјала, Осип ми лагано приступи и упита ме:

— Јеси ли нацртао? Дед, покажи...

Погледа жмиркајући оно што сам завео и рекне ми са висине:

— Имаш веома ситан рукопис...

Он уме да пише само штампана црквена слова: обичан рукопис је њему непознат.

— Какво је то слово? — упита ме.

— То је велико Д.

— Добро. Велико Д... То значи даске? А шта је то до њега?

— Број 5.

— А шта ти то значи?

— Дасака од девет аршина, пет.

— Шест.

— Пет.

— Како пет? Војник је малочас однео једну!

— Зашто? Није била потребна.

— Однео ју је у крчму...

Погледа ме својим као различак плавим, насмешеним очима у лице, увије око прста један крајичак своје браде и рекне ми дрско и безобразно:

— Мирне душе заведи шест! Погледај, мало моје кукавичје јаје, како је хладно и влажно. Људи су ради да своју душицу малчице поткрепе и загреју ракијом. Не буди немилосрдан, бог не воли немилосрдне људе!...

Тако ми он говори дуго, китњасто, удварачки. Његове речи падају на мене као струготине, те ја заслепим и покажем му поправљену цифру.

— Ето... то је лепо! — рекне он. — Та цифра је кудикамо лепша. Изгледа као каква једра, гојазна бакалка...

Видим како победоносно дрводељама прича о своме успеху. Знам да ме сви они презиру због моје попустљивости; моје петнаестогодишње срце, које обузима чежња за нечим нејасним, несрећеним, плаче због увреде, а тешке, суморне мисли прожимају мој мозак.

— Све то толико је чудно, толико глупо. Откуда он може да зна да ја нећу од 6 и опет начинити 5 и предузимачу казати да су попили даску?

Једном су украли две фунте петпалачних кука и гвоздених пијавица.

— Слушај, — рекох ја прекорно Осипу. — Ја ћу то да запишем!

— Запиши! — рече он, а седе му обрве ђаволасто се развукоше. — Што да их штедиш? Запиши их, те лопуже.

И дрводељама довикну:

— Ехеј, ви ниткови, куке и пијавице су записане!...

— А зашто? — упита гневно војник.

— Свакако да ћете бити кажњени, — изјави спокојно Осип.

Мајстори су нешто гунђали и попреко погледали у мене, те се ја стадох колебати питајући се да ли да урадим оно чиме сам им запретио и да ли је право да то учиним.

— Напустићу ово своје место, — рекох Осипу. — Нека вас све носи ђаво! Уз вас човек може да постане лопов.

Осип мало поразмисли, поглади браду, седе крај мене и тихо рече:

— Тачно.

— Шта је тачно?

— То што си сад рекао. Боље је да одеш. Какав

си ми ти надзорник? Онај ко се прими таквог места мора знати шта је то својина, треба да је своме господару веран и одан као псето, да његово добро чува као своју кожу, као наслеђе добивено од матере. Ти си исувише млад за тај посао, не знаш шта изискује својина! Када би господар чуо како нам ти гледаш кроз прсте, он би те најурио одмах. И имао би право, јер му ти ниси од користи него од штете. Јеси ли разумео?

Он зави цигарету и пружи ми је.

— Ево, пуши мало па ће ти бити лакше у мозгу. Када не би био таква свезналица и свађалица, ја бих ти рекао: иди у манастир! Али, ниси ти за тако што: груб си, неотесан. Ти би дошао у сукоб и са игуманом. Са човеком као што си ти не треба се упуштати ни у какав посао. За калуђера је потребно имати сасвим другаче способности. Калуђер је што и чавка. Он кљује зрневље не питајући чије је оно и где је корење. Уопште не мари за њега, јер се засити зрневљем а не корењем. Све ово кажем ти ја од срца, јер видим да се не умеш снаћи у нашем друштву, да си кукавичје јаје у туђем гнезду . . .

Скиде капу, што је обично чинио кад год је хтео да рекне нешто важно, погледа у сиво небо и рече гласно, али благо:

— Ми смо лопови пред господом, и од њега не можемо очекивати милости . . .

— Може да буде! — одазва се као кларинет Мокеј Буридин.

*

Од тог времена ја сам према среброкосом, плавооком Осипу са сумрачном душом осећао особито интересовање. Између нас двојице развила се нека

врста пријатељства, које је, као што сам видео, за њега било доста непријатно. Када би уз нас били други људи, његове плаве очи безначајно су гледале преда се или несташно лутале тамо и овамо, а на његовим уснама лебдео је неискрен, подругљив осмех када би ми рекао: »Хеј, ти, добро отварај очи и озбиљно врши своју дужност: војник, та гладница, и опет ждере клинце . . .«

А када је са мном насамо, он говори пријатељски, поучно. У његовим очима тада се блиста паметан, озбиљан осмех, и оне своје плаве зраке упиру у моје очи. Ја сам пажљиво слушао његове речи, које су ми изгледале толико искрене, толико тачно одмерене, мада су оне понекада мени звучале необично.

— Треба бити добар човек, — рекох му једном у разговору.

— Дабогме! — повлади ми он, па одмах затим, смешећи се и жмирећи, тихим гласом настави: — Али, како да се разумеју те речи: добар човек? Моје је мишљење да људима није стало до твоје доброте и правичности, ако од тога немају никакве користи. Не, не, само ти према њима буди пажљив и љубазан, мази их и теши, па ће тако што можда кадгод за тебе бити пробитачно! Шта ти вреди то да станеш пред огледало и сам себи рекнеш: »Ја сам добар човек!« Људима је, као што ја видим, свеједно да ли си ти светац или неваљалац, — када си само наспрам њих срдачан и добар . . . Што, у томе је све и сва! . . .

Ја људе посматрам веома пажљиво, јер мислим да ће ме сваки човек помоћи да решим ту непојмљиву, замршену, мучну загонетку која се зове »живот«, и да се ја никада нећу отарасити вечитог

питања које ми се непрестано намеће: »Шта је то човечја душа?«

Поједине од тих душа изгледају ми као шупље месингане лопте које су усађене у груди и које све утиске одају неверно, наопако, наказно. Затим, има душа разних попут огледала, и, према томе, њих као да и нема. Махом пак људске душе изгледају ми безобличне као облаци и мутношарене као варљиви опал; оне стално мењају боју према боји онога што их се дотиче.

Каква је душа у Осипа, не могу докучити мозгањем свога јадног разума. Рад бих био то дознати, и ја премишљам о томе гледајући на другу страну реке, где се у граду, прибијеном уз брдо, свечано разлежу звона са звоника, који се пут неба уздижу као беле свирале мени драгих оргуља у пољској цркви. Метални крстови на црквама изгледају као мутне звезде обвијене сивом маглом; они несташно трепере и светлуцају, као да би да се вину на ведро небо што се указује иза сивог, ветром поцепаног застора од облачина. Облаци јуре и својим сенкама бришу шарене боје великог града: кад год из дубоких плавих пећина између њих на град падну сунчани зраци и даду му веселију боју, они се пожуре да одмах заклоне сунце, те тако градске сенке, после светлосних тренутака, постану двоструко суморније и теже.

Градске куће личе на гомиле прљавог снега, тло испод њих је црно и голо, мутни сјај прозора у сивим зидовима још човека потсећа на зиму. Изнад свега тога лебди дах суморног северњачког пролећа које лагано отпочиње.

Мишук Дјатлов, плав, плећат момак са зечјом њушком, покушава да пева:

Она му у рану зору дође:
Али, авај, мртва га нађе.

— Хеј, ти курвин сине! — викне му војник. Зар си заборавио шта је данас?

И замуцкивало Бојев наљути се на Дјатлова, запрети му песницом и опсује га:

— Ти псећа душо!

— Груб је овај наш народ, суров и заостао, — вели Буридину Осип, који седи на врху ледолома и једним оком премерава његов нагиб. — Помакни тај крај балвана за један палац улево . . . Тако! . . . . Праву истину да кажем: дивљи народ! Једном дође неки владика у једно село; сви сељаци дојурише к њему, окружише га, клекоше и стадоше плачући да га моле: »Прокуни, преосвештени владико, вукове, јер нас просто хоће да пождеру!« А он се на њих продера: »Шта? Зар сте ви хришћани? Све ћу ја вас предати суду, да вас он строго казни!« Много се наљутио, пљувао им је у лице. Био је то добар човечуљак, благог лица и очију које беху препуне суза . . .

На двадесетак корачаји испод ледолома матрози и босоноги људи разбијају лед око шајки; испод удара секира потмуло прашти мекана, сива ледена речна кора, а танке мотке са чакљама, којима људи померају изломљене санте, климатају се тамо и овамо у ваздуху. Вода пљашти запљускујући бокове лађа; са пешчане обале жуборећи теку потоци. Код нас, на ледолому, шкрипе тестере, ударају секире које гвоздене пијавице збијају у жуто, изрендисано дрво. И кроз сву ту збрку звукова и шумова разлеже се даљином ублажавано брујање звона, које узбуђује душу. Рекли бисте да тај сиви дан свим својим радом приређује побожношћу прожету све-

чаност у част пролећа и да га позива на раскрављену, али још нагу земљу.

Неко узвикне промуклим гласом:

— Немца . . . позо . . . ови! Нема нас довољно. . . о . . .

Са обале се одазивају:

— А где је он?

— У крчми . . . Види тамо . . .

Гласови се разлежу кроз влажан ваздух и поступно губе изнад широке реке.

Ради се журно и грозничаво, али рђаво и површно. Све раднике нешто вуче у град. У парно купатило и у цркву. Највећма се ужурбао Сашок Дјатлов, који је попут брата му чист и бео, као да се прао цеђем, момак кудравих власи и веома окретан. Овда-онда погледа он уз реку и тихо рекне своме брату:

— Ослушни . . . Нешто прашти, зар не?

Преконоћ се лед кренуо. Речна полиција још од синоћ не пушта кола преко леда. Узаним, даскама обложеним пешачким стазама журно корачају поједини пролазници, и чује се како се даске испод њих угибају и о воду шљапкају.

— Да, прашти, — одговори Мишук и затрепће белим трепавицама.

Осип наднесе длан на очи, погледа у реку и рече.

— Неки сух иверак прашти у твојој главетини! Ради, вештичин сине! Надзорниче, потерај их! Што си забô кос у ту књигу?

Посла је било можда за још два часа. Цела грбача поправљеног ледолома била је обложена као масло жутим јеловим даскама, и још је требало само да се наместе дебеле гвоздене споне. Бојев и

Сањавин беху изрезали жљебове, али они су били премалени, тако да гвоздене прегаче нису могле да уђу у дрво.

— Јесте ли слепи, ви мордвинске џукеле? — викао је Осип ударајући се песницом по капи. — Зар је то рад?

Наједанпут се однекуда са обале разлеже весео узвик:

— Кренуо . . .о . . .о!

И као да би да пропрати тај узвик, са реке се, у целој њеној ширини, зачу некакво тихо пуцкарање и праштање. Матрози и боси људи извлачили су своје мотке са чакљама из воде и жагорећи пели се уз конопчане лестве на палубе шајки.

Необично је било видети колико се људи одједном појавило на леду: искрсавали су, рекли бисте, просто испод њега, мували се десно и лево, унапред и уназад, као чавке које је заплашио пушчани пуцањ; скакали су и трчкарали, вукли даске и мотке час овамо час онамо, бацали их и дохватали и опет.

— Скупљај алат! — викну Осип. — Журно, журно . . . на обалу!

— Ето ти светог Христовог васкрсења! — узвикну тужним гласом Сашок.

Изгледало је да река стоји мирно, а да град заједно са брдом на којему је клизи уз њу. Па и сиви пешчани спрудови, на тридесетак корачаја од нас, крећу се и промичу испред наших очију.

— Та бежи! — викну Осип на мене и благо ме гурну. — Шта ти зијаш?

Неугодно осећање опасности увукло се у срце. Ноге саме од себе, рекли бисте, носе тело ка обали, као да знају да се лед измиче испод њих. Тамо на

обали, где се лелујају голе врбове гране, већ се налазе Бојев, војник, Буридин и оба Дјатлова. Мордвин бежи са мном заједно и из свег гласа псује, а Осип, који јури иза њега, довикује му:

— Не псуј, безбожниче!...

— Па како ћемо, чика-Осипе...

— Онако као и досад...

— Остаћемо овде два дана...

— Па, остаћемо...

— А празник?

— Отпразноваће се и без тебе ове године.

Војник је седео на обалском песку, пушио лулу и промуклим гласом крештао:

— Колико ли су се само уплашили! Ни тридесет корака нема до обале, а они су јурнули као зечеви...

— Па први си кидnуо ти, — рече Буридин.

— А што да се плашите? — настави војник. — И бабушка Христос је умро...

— Али је потом васкрсао, — добаци му Мордвин тако као да се осетио увређеним. Међутим, Бојев викну на њега:

— Ти да ћутиш, псето једно. Ти, зар, да о томе говориш! Васкрс! Данас је Велики петак, а не Васкрс!

У једној од плавих провалија између облака одједном се појави мартовско сунце, те лед засија чисто смешкајући се на нас. Осип наднесе длан над очи, погледа на реку и рече:

— Застала је... Али, само за кратко време...

— Отсекла нас је од празника, — промрља зловољно Сашек.

Голобрадо, тамно Мордвиново лице, које човека

потсећа на неољуштен кромпир, доби мрачан израз. Он зажмирка и гневно рече:

— Седимо ту... без хлеба, без новаца... Грабљивости морамо да служимо. Поступа се са нама као са псима...

Осип, који је још непрестано гледао у реку и о нечем премишљао, рече као кроза сан:

— Није ту посреди грамзљивост него нужда! Зашто су потребни ледоломи? Зато да шајке заштите од леда... Лед је глуп, навалиће на лађе, размрскати их... и товар је пропао!

— Пљујем ја на товаре... Да ли су они наша својина? — одговори Мордвин.

— Па ти разговарај са глупаком...

— Требало је да већма пожуримо са послом...

Војник страшно искриви лице и јетко узвикну:

— Ћути, безбожни Мордвине!

— Застала је! — рече и опет Осип. — Хм... да...

На лађама се разлегао жагор матроза, а са реке, која је у себи имала нечега страшног, опаког, вејао је некакав студен дах. Све се, рекли бисте, мењало, све је било препуно очекивања.

Један од млађих радника упита тихо и бојажљиво:

— Шта да радимо сад, чика-Осипе?

— Шта рече? — упита Осип сањиво.

— Зар морамо да ту седимо?

Бојев је очевидно имао намеру да друге једи, те кроз нос рече:

— Господ бог вас је, клипани једни, отцепио од свога светот празника...

Војник му поможе: упре лулу у правцу реке и подрутљиво промрмља:

— Хоћете у град? Па идите! И лед ће са вама. Можда ћете да се утопите, или ће полиција да вас стрпа у затвор... о празницима. Дивота, зар не?

— Може да буде, — рече Мокеј.

*

Сунце се клонило заходу. Река је добијала затворенију боју, а град је одједном почео постајати јаснији, видљивији. Млади радници погледали су у њега час јетко, а час чежњиво и, испуњени незадовољством, ћутали су.

Осећао сам неку мучну тегобу што човека обузме када се обре међу људима који се не слажу и немају једну једину вољу која би их здружила у једну целину, у једну чврсту, отпорну снагу. Долазило ми је да одем од њих, да ледом пођем сам.

Осип као да се одједаред прену из сна, устаде са песка на којему је седео, скиде капу, прекрсти се, лице окрену граду и рече мирно и отсечно:

— Дакле, хајдемо, децо, у божје име!...

— У град, зар? — весело узвикну Сашок и скочи са свога места.

— Па куда бисмо иначе?...

Војник се и не помаче.

— Потопићемо се! — рече он одлучно.

— Онда... остани! — узвикну му Осип и, пошто је поглед брзо бацио на друге, додаде: — Напред, крећимо се!

Сви поустајаше и збише се у гомилу. Бојев метну алат у своју торбу и помало престрављено рече:

— Када нам се рекне: пођите!... ми морамо поћи! Али, онај ко је то рекао сноси одговорност. Зар не?

Осип се, рекли бисте, чисто подмладио те постао снажнији: онај лукаво-љубазни израз његовог лица беше ишчезао, његове очи беху постале тамније, гледале су озбиљно и одлучно, а ход му је био испуњен поуздањем.

— Сваки нека узме по једну даску и носи је пред собом. Ако би који од вас, да не да бог, упао у воду, њени крајеви би се задржали на леду, те би он имао ослонац. Тако ћемо лакше прелазити и пукотине.... Имате ли код себе какво уже? Хеј, ти безбожниче, додај ми ливел... Дакле, јесте ли спремни? Ја ћу да идем напред, а за мном нека пође... ко је најлакши међу вама? Ти војниче... ти ћеш за мном! За тобом ће ићи Буридин, па онда Мордвин, Бојев, Мишук, Сашок... Ти, Макаре, ти си најлакши, те ћеш ићи као последњи... А сад скините капе, па се помолите богоматери! Гле, сунце се и опет осмехује на нас...

Сложно и једновремено поскидаше се капе са косматих, седих, плавих и црнпурастих глава; сунце их са својим зрацима дотаче кроз танан и бео слој облака, па затим се прикри, као да не хтеде будити таште наде.

— Сад напред! — узвикну Осип сухопарно и измењеним гласом. — Нека нам је бог у помоћи! Само гледајте у моје ноге. Не примичите се исувише један другоме, одржавајте растојање бар од три корака. Уколико сте један од другог удаљенији, утолико боље! Напред, браћо!

Тури своју капу у недра и, држећи либел у руци опрезно ступи на лед и пође њиме. Тек што он беше крочио неколико корака, иза нас се разлеже громак узвик:

— Куда, мамлази! Куда, хеј?

— Само напред и не осврћи се! — командовао је Осип звонким гласом.

— На... траг, сотоне...

— Напред само, момци, у бога се уздајући. Тај што се дерња не зове вас у госте о празнику.

Чу се полицајчева звиждаљка, а војник прогунђа:

— Дивно ћемо се провести, јуначине!... Жестоко сте нам запржили чорбу! Сад ће бити упућена депеша полицији на другој обали. Ако се не утопимо, стрпаће нас у бајбокану, где ће нас изјести стенице... Ја не примам одговорност на себе...

Осип је својим звонким, бодрим гласом водио људе за собом као на ужету.

— Само гледајте у ноге! Пазите добро!

Они иду косо, уз ток замрзнуте реке. Ја ступам позади и јасно видим како мали, лепи Осип, главе беле као у питомог зеца, чило и вешто измиче ледом готово не подижући ноге. За њим корача једна за другом, као да су нанизане на невидљив конац, шест тамних прилика. Покаткад се уз њих појављују њихове сенке, које час ишчезавају испод њихових ногу, а час се надалеко протежу ледом. Главе су им оборене, као у људи који се спуштају низбрдицом те страхују да се не спотакну.

На обали, иза нас, разлеже се све јаче жагор. По својој прилици, тамо се скупила читава гомила света. Речи се не могу да разаберу, чује се само збркана дерњава и врева.

Мало помало, то пажљиво корачање постаје за мене механички, досадан посао. Ја сам се навикао да идем брзо, те сада тонем у неко чудно душевно стање, у некакав полусан, када се човеку чини да

му се душа празни и да нестаје његовог ја, докле у исти мах његове очи и уши двоструко јаче прихватају спољне утиске. Испод мојих ногу протеже се плавичастосива, оловне боје ледена кора, коју је вода изгризла допола и чије разасуто блештање засењава очи. Лед је понегде испрепуцан, нагомилан у хрпе санти, покретом здробљен у ситно комаће, које овде-онде лежи у брдашцима као камен плавац, али које је оштро као делићи разбијеног стакла. Плаве пукотине хладно се кезе и вребају ноге у пролазника. Шљапкају наши широки ђонови, и сложно, као две фруле у једним устима, звучи Бојевљев и војников глас у ваздуху.

— Ја не примам одговорност на себе...

— Ни ја...

— Речено ми је: хајде!... и ја, ево, идем. Иначе, ништа ме се не тиче...

— Тако је...

— Понекоме је дато да наређује, иако има других који су хиљаду пута паметнији.

— За тако што није потребна памет. Код нас је главно торокање...

Осип је крајеве свога кожуха заденуо за појас; његове ноге, у сивим чакширама од војничког сукна, корачају чило и лако, као да су на опругама. Он ледом иде тако као да се неко кога само он види непрестано врзма испред њега, како би му препречио прав пут, а као да се он, Осип, са њим бори, не би ли га обишао или од њега умакао или се чак и вратио. И тако он стално окреће тамо и овамо описујући на леду петље и полукругове. У његовом гласу има нечега љупког, мелодичног, и он се дивно слаже са свечаним брујањем звона.

Већ смо се приближавали средини леденог по-

јаса, широког око хиљаду корака, када се најед-
ном са горњег тока реке зачу нека страшна тут-
њава и лед се у том тренутку крену испод мојих
ногу. Заљуљах се, изгубих равнотежу и запре-
пашћен падох на колена. Погледах уз реку, и силан
ужас стеже ми грло: она сива ледена кора, рекли
бисте, одједном оживе, на њеној равној површини
стадоше искакати оштри углови и у ваздуху поче
се разлегати неко чудно пуштање, као када неко
тешким корацима гази по разбијеним комадићима
стакла.

Тихо жуборећи и брбоћући протицала је око мене вода; чуо сам крцкање понесених дасака и узвике дрводеља, који се у страху беху прикупили у једну гомилу. Осип их је разгонио својим звучним гласом, који је надмашао њихову вреву:

— Зашто се збијате на једно место?... Разиђите се... разиђите! Свако нека остане онде где се затекао, браћо! Река је кренула! Весело, јунаци! Ето... кренула је...

Скакутао је тамо и овамо, као да га је напао рој оса, и у руци је држао големи ливел попут пушке и њиме је око себе омахивао као да се са неким бори, а мимо њега град је пловио све даље. Испод мојих ногу шкрипутао је лед ломећи се у ситне комадиће и вода ми је прелазила преко стопала. Потскочих и слепо јурнух ка Осипу.

— Куда? — викну он и замахну ливелом. — Стој, ђаво те однео!

Учини ми се да више није Осип човек што сам га гледао пред собом. Његово лице било се знатно подмладило, свега онога што ми је на њему било познато беше нестало, његове плаве очи беху сада сиве, и он ми је за читав аршин изгледао виши.

Стојећи усправно као нов клин, чврсто састављених ногу, викао је из свег гласа:

— Не јурите тамо и овамо! Не збијајте се у гомилу... иначе, главе ћу да вам расцопам!

И поново размахну ливелом на мене.

— Куда си нагао?

— Потопићемо се, — рекох ја тихо.

— Ћут'! Језик за зубе...

Али, одмах потом погледа ме и додаде благо:

— Утопити се може свака будала... А ти се искобељај... искобељај се...

И омахујући главом и тетурајући се тамо и овамо, стаде ме храбрити читавом бујицом речи.

*

Лед је праштао и пуцкарао поступно се ломећи, а ми смо лагано промицали мимо града. Рекли бисте да се некаква елементарна сила пробудила у земљиној утроби те да кида обалу: један њен део још је непомичан, а други клизи низ реку. Изгледа да ће ускоро земља морати да препукне.

То неугодно, лагано кретање готово ме лишава осећања да сам у вези са земљом: све и сва око мене лебди, груди ми се стежу и ноге ме издају. Небом лагано плове румени облаци, а и ледене санте у којима се они огледају такође су румене, као од напрезања да ме стигну. Огромна земља пробудила се из сна, те се протеже, надима животном моћи испуњене груди и њене кости крцкају, а река, та голема артерија земљиног тела, буја и кипти новим, младим соковима.

У том поуздањем испуњеном, мирном кретању маса душу ти обузима мучно осећање сопствене ништавности и немоћи, али у њој се у исти мах такође

буди смели људски протест: тежња да руку заповеднички упреш у правцу брда и обале и узвикнеш:

— Стој, причекај докле не стигнем до тебе!...

Сетно попут уздаха разлеже се у мојим ушима брујање звона, — али, ја знам да ће протећи само један дан или и мање докле она не буду, усред ноћи, својим веселим звуцима огласила Васкрсење.

Ох, када бих само могао доживети тај радосни часак!

... Седам тамних прилика кретало се пред мојим очима скакућући тамо и овамо по леду; оне су, одржавајући равнотежу, даскама омахивале кроз ваздух, као да га грабљама прикупљају. Испред њих пак као чигра врти се весели старчић, који је доста сличан Николају Чудотворцу, и свакога тренутка чује се његов заповеднички глас:

— Не зева-ај!...

Река је постала храпава и неравна, њена жива грбина подрхтавала је и извијала се под нашим ногама и све већма се испод ледених крљушти помаљало њено течно тело — мутна, студена, сива вода — и жудно облизавало наше ноге.

Изгледало је да људи по танкој мотци прелазе некакву дубоку провалију. Тихо, примамљиво плаштање воде изазивало је слику дубине без дна; уобразиља је приказивала како ће се дуго, бескрајно дуго тела спуштати у студену масу, како ће очи обневидети, како ће срце престати да бије. Пред собом видиш лешеве утопљеника, оглодане удове, подадула лица са избеченим, стакластим очима, надувене руке са раскреченим прстима са којих се љушти смежурана кожа...

Најпре под лед пропадне Мокеј Буридин. Он је ишао испред Мордвина, ћутећи као и увек, и био је

најспокојнији међу свима. И као да га је когод шчепао за ноге и снажно повукао, њега одједном нестаде. Изнад леда остадоше му само глава и руке, којима се грчевито држао за даску.

— Помозите му! — викну Осип. — Не притрчавајте одмах сви... Један, двојица нека му помогну!

Мокеј је дахтао и бректао. Он рече мени и Мордвину, када смо му се стали приближавати:

— Идите, момци... Испузићу и сам. Не мари ништа...

И искобеља се на лед и рече стресајући се:

— Гром и пакао! Човек може да се утопи онда када то најмање очекује!

Како је у тај мах цвокотао и великим језиком облизивао своје мокре бркове, био је веома сличан мирном, крупном псу.

Тада се сетих како је он, пре месец дана, себи пресекао палац леве руке, са земље подигао отсечени, бледи комадић прста са помодрелим ноктом и уз суморан поглед очију рекао тихо, жалостиво:

— Колико ли сам пута јадника ударио, ни броја се не зна... Био је ишчашен, те није могао да хвата... Сад ћу да га сахраним...

Брижљиво је тај отсечени комадић умотао у једну шушку, турнуо у џеп и тек потом почео је завијати повређену руку.

За њим је у воду бућнуо Бојев. Изгледало је да се сам загњурио под лед; као избезумљен повикао је:

— У помоћ, утопих се!... Умрех, браћо... у помоћ!...

У свом страху понашао се као да је полудео. Праћакао се и опирао толико да нам је једва за ру-

ком пошло да га извучемо. Приликом тога спасавања Мордвин је главачке стрмекнуо у воду и мало је требало па да се утопи.

— Умало што не отидох ђаволу на бдение! — рече он збуњено се смешећи, пошто се испентрао на лед.

Одмах затим и по други пут упаде у воду Бојев и наново поче да се дере.

— Да ћутиш, плашљивче! — викну Осип и запрети му ливелом. — Што плашиш људе? Сад ћу ти ја зачепити ту њушку! Раскопчајте појасеве, момци, изврните џепове, да не могне улазити вода... Тако ће лакше бити...

На сваких десет корака испред нас зјапила су шиштећи ждрела, из којих је сукљала мутна пена и која су својим плавим леденицама, оштрим попут зуба, вребала наше ноге, као да беху рада да нас прогутају као што змије гутају жапчиће. Мокра обућа и одећа отежавале су нам ход и ометале нас у скакању. Корачали смо тромо и лагано.

Једини Осип не беше изгубио своју одлучност: он је, како се чинило, унапред знао где је која пукотина у леду, те је, премда је био мокар као и остали другови, као зец скакао са санте на санту; и чим би пукотину прескочио, за тренутак би застао, око себе погледао и промуклим гласом узвикнуо:

— Види како се то чини!

Титрао се реком: она је покушавала да га сковитла, али он је умео да вешто скрене устрану и склони се, да обиђе њене прикривене замке. Чинило се да он управља кретањем леда и да нам под ноге потура највеће и најпогодније санте.

— Само не очајавајте, децо! — довикивао нам је.

— Погледај чика-Осипа! — рече одушевљено Мордвин. — То је човек... Одиста, то је човек!

Уколико смо се више приближавали обали, утолико су ситније биле санте и утолико чешће се дешавало да покоји од нас падне у воду. Град беше готово сасвим пропловио мимо нас. За који часак морали смо стићи на ушће реке у Волгу, чији се лед још није кренуо. Шта ли ће да буде ако нас струја однесе тамо?

— Па потопићемо се сви... — рече Мордвин и погледа улево, у плавичасти вечерњи сумрак.

Али, наједанпут једна голема санта, која као да се сажали на нас, закачи обалу, издиже се и, крхајући се и шкрипећи, једним својим крајем изиђе на њу и — застаде.

— Беж'те! — викну Осип као избезумљен. — Бежите што брже можете!...

Он на ту санту скочи, оклизну се и паде, — и седећи на ивици леда чекаше да прођемо мимо њега. Највећом брзином петорица људи дохватише се обале. Ја са Мордвином застадох да Осипу помогнем.

— Потрчите, зврндови ниједни... Напред! — викну нам он.

Лице му је било модро и подрхтавало је, очи му беху угашене, а уста некако чудно разјапљена.

— Устај, чико!... — повикасмо ми.

Он обори главу.

— Чини ми се да сам сломио ногу... Не могу да...

Подигосмо га и понесосмо. Он нам се обисну о вратове и промрмља цвокоћући:

— Још бисте се могли утопити, будалчине... Али, богу хвала, досада је све протекло добро... Само припазите... Тројицу мучно да ће моћи издржати! Бирајте места која нису снегом покривена, на њима је лед чвршћи... Или оставите мене да идем сам...

Жмиркајући загледа ми се у лице и упита ме:

— А књижица наших грехова свакако да је сва овлажена, је ли? Или си је можда изгубио?

Када смо сишли са санте која беше закачила обалу и уз њу здробила један чун, онај њен крај што је остао на води наједаред се одломи, буђну у њу и отплови даље.

— Гле, молим те! — рече Мордвин зачуђено. — Као да је све ово унапред срачунала!

*

Мокри и прозебли, али чили и весели, ми смо стојали на обали у гомили света који се ту беше стекао из предграђа. Бојев и војник већ су се свађали са појединим особама. Осипа положисмо на некакве балване који су лежали ту на обали.

— Замислите, браћо, Макаровљева књига је отишла дођавола. Сва се раскиселила. Ништа се више у њој не може прочитати...

Ту књигу носио сам ја у недрима, и она ме је тиштала као каква опека; кришом је извукох отуда и хитнух далеко у реку, где она попут жабе пљесну о тамну воду.

Оба Дјатлова трчала су узбрдо у крчму да донесу вотке. У трку су један другога ударали песницама, како би се загрејали, и викали су:

— Р-ја!

— Ех, ти-и...

Неки висок старац са апостолском брадом и пре-

преденачким лоповским очима застаде крај мене и убедљиво ми рече:

— Због тога што сте узнемирили миран народ требало би вама, проклетињама, ударити по дваде-сет и пет по туру...

— А чиме смо ми то вас узнемирили? — узвикну Бојев изувајући се.

— Умало што се не потопише толики хришћани! — прогунђа војник који беше промукао још већма. — А шта сте ви урадили?

— Шта је требало да урадимо?

Осип лежи на земљи, протеже ногу и дрхтавом руком пипа своје одело.

— Ах, колико је овлажено, — јада се он тихо. — Ох, мајко моја! Сасвим је пропало. А толико сам га чувао!

Тако мали изгледа ми сада тај старац, толико збрчкан и бедан; лежећи на земљи, смањује се, рекли бисте, као да се расплињава.

Наједаред он се усправља, седа, уздише и гневним гласом отпочиње:

— Идите дођавола, ви лудаци, ви што сте желели да идете у купатила и у цркве! Сотоне једне! Као да се светли празници не могу провести без вас! У смрт сте срљали... одећу упропастили... Идите бестрага!

Други су стојали и седели унаоколо, изували се, исцеђивали воду из одела, стењали, бректали и свађали се са грађанима. Осип је пак све вишим гласом викао:

— Ето шта сте учинили, проклетиње једне! Требало вам је купање... Ако наиђе полиција, окупаће она вас жестоко...

Неко од грађана услужно рече:

— Послали смо већ по полицију...

— Шта ти то причаш? — викну Бојев Осипу. Шта ти то ту изврћеш?

— Ја, зар?

— Ти, да, ти!

— Шта? Како?

— Ко нас је нагнао да пређемо реку? А?

— Па ко?

— Ти!

— Ја?

Осип се трже и крештећи понови:

— Ја-а?

— Може да буде! — рече потмулим гласом Буридин, а и Мордвин то потврди тихо, тужно:

— Да, ти, чика-Осипе... богами... Зар си заборавио?

— Дабогме, ти си коловођ! — добаци љутито војник.

— Да, заборавио је тај! — јетко викну Бојев. — А како да заборави? Не, не. Он само хоће да своју кривицу свали на туђа леђа. Познајемо ми тебе!

Осип зањута и жмиркајући погледа у влажне, полунаге људе... Затим се некако необично зацени (није се знало да ли плаче или се смеје) и, слегнув раменима и раширивши руке, промрмља полугласно као за себе:

— Да, да... Моје је то масло... Реци, молим те!

— Дакле! — узвикну победоносно војник.

Осип погледа у реку која је кипела и пенушила се као каша у котлу, намрштн се и прикривајући очи настави:

— Шта ми је било? Као да сам сишао с разума... Ах, браћо моја! Како се нисмо потопили?... Ух, господе боже!... Дечице, немојте се љутити, опростите ми... празника ради... Мора бити да ми се помутио мозак... Тако је: ја сам вас наговорио, ја, стара будала...

— Аха! — узвикну Бојев. — А да сам се ја утопио, шта би ти онда рекао?

Мени се чинило да је Осип одиста био искрено ганут и да је од свег срца осуђивао непотребни и опасни подвиг извршен по његовој жељи. Седећи на земљи, бедан, мокар до коже, потсећао је човека на тек отељено теле. Омахивао је главом, рукама згртао и разгртао песак око себе и, не гледајући ни у кога, неким чудним гласом мрмљао је покајничке речи.

Посматрао сам га са стране и мислио: Где ли је онај смели вођ, који је ишао пред нама и онако поуздано и храбро нас водио за собом?

Чинило ми се да сам изгубио нешто што ми је било драгоцено, те несвесно тежећи да спасем један део тога, седох крај Осипа и тихо му рекох:

— Та остави се! Све је у реду!...

Он ме погледа, потлади браду и рече такође тихим гласом:

— Јеси ли видео? Дакако...

Затим се обрати свима нама:

— Онако штогод, а?

... Горе на планини, на потамнелом вечерњем небу дрвеће се оцртавало као црне чекиње, а сама планина је личила на неко големо чудовиште, које је прилегло на обалу. Плаве сенке пролећне вечери су искрсавале, провиривале иза кровова градских кућа приљубљених уз тамну планинску косу и лебделе у рињем, влажном ждрелу глиновите

провалије, која се, рекли бисте, разјапљујући чељусти, примицала реци, као да би да је испије.

Река је постајала све тамнија и тамнија; шкрипање и пуштање покренутог леда звучало је потмулије, равномерније. Овда-онда понека санта би се својим углом зарила у обалу, као свиња њушком, који тренутак ту постојала, па онда и опет се кренула даље, а за њом би лагано доклизила друга. Вода је надолазила и расла нагло, запљускивала обалу и са ње спирала блато, које се разливало у мутноплавим траговима. У ваздуху се таласао некакав чудан звук, — као да нека огромна шумска звер брекћући и мљешћући нешто ждере и својим дугим језиком облизује губицу. Необично пријатно и сетно разлегало се из града даљином ублажено брујање звона.

Озго, са брда, журно су се спуштала, као два весела штенета, оба Дјатлова, и сваки од њих носио је у руци по једну боцу. Њима у сусрет приближавао се полициски чиновник у сивом шињелу, са два полицајца у црној униформи.

— Ох, господе боже! — простења Осип и руком пређе своја колена.

Чим угледаше полицију, грађани из предграђа јој одмах отвориште пут и ћутећи очекнуше. Полициски чиновник, мршав човечуљак ситног лица и зашиљених бркова, приступи право к нама и ословви нас пискавим гласом:

— Ту ли сте, сотоне!...

Осип се леђима извали на земљу и одмах ужурбано отпоче:

— Ја сам кривац, ваше благородије. Све је то било моје масло! Опростите ми, празника ради, ваше благородије...

— Како си се могао дрзнути, стари ђаволе! — узвикну му полициски чиновник, чије даље грдње ишчезоше у читавој бујици љубазних и ласкавих речи које се извише са Осипових усана:

— Стан нам је овде, а тамо, на другој обали, немамо никаква посла. Остали смо без новца, те не можемо купити хлеба, а прекосутра је, као што је вашем благородију познато, велики господњи дан... Морамо да се окупамо, а и да отидемо у цркву, на божју службу, — па хришћани смо... И тако им ја рекох: »Напред, браћо, па што нам бог да; нећемо учинити ништа ружно!...« И за своју дрскост ја сам кажњен: сломио сам своју јадну ногу...

— Тако! — викну чиновник. — А да сте, рецимо, били пијани. Шта би онда било?

Осип се напором одахну и рече:

— Шта би било, ваше благородије? Не би било ништа, мислим са вашим уваженим допуштењем...

Чиновник је и даље из свег гласа грдио и псовао, а грађани који се беху окупили око њега слушали су га пажљиво и са страхопоштовањем, као да не употребљава сасвим ружне и одвратне речи, него говори нешто важно, нешто што је њима потребно да знају и разумеју. Потом он прибележи наша имена и удаљи се. Ми пак, пошто се поткреписмо са још једним гутљајем вотке, пођосмо у свој стан. Смешећи се, Осип погледа за полицијом која је одмицала, затим са земље скочи на чиле ноге и побожно се прекрсти.

— Хвала богу! — узвикну он. — Сад је свршено!

— Како то! — рече кроз нос Бојев веома зачуђено и помало са разочарањем. — Зар ти је нога читава? Ниси је, зар, сломио?

— Шта, ти би више волео да сам је сломио, је ли?

— Ах, што ти је комедијаш! Стари обешењаче...

— Напред, децо! — командова Осип намичући мокру капу на главу.

Ишао сам напред са њим иза других. Он је помало храмао. Наједном ми тихим, љубазним гласом рече:

— Ма чега да се латиш или ма шта да отпочнеш, без лукавства и подвала не можеш учинити ништа. Такав ти је живот, драги мој Макаре... Тако ти је то у свету, ђаво да га однесе!... Кренеш навише, а нечастиви те шчепа за ногу и вуче те наниже...

Говорио ми је таквим тоном као да ми саопштава неку једино њему познату тајну.

Око нас је мрачно, али овде-онде у мраку искрсавају црвене и жуте светиљке и чисто довикују: »Ходите овамо!...«

Идемо узбрдо, у сусрет звоњењу звона. Испод наших ногу теку потоци жуборећи, те се кроз тај жубор једва може чути љубазни Осипов глас.

— Зар нисам ону господу полицајце жестоко нагаравио? Тако човек мора чинити, Макаре, да би прошао олако и код других људи створио уверење како је он главна личност и како од њега зависи све и сва!...

Држим га под руку и слушам његов говор не разумејући га.

А и нећу да га разумем, нити хоћу да га прекидам. У души ми је лако и угодно, и то је мени довољно. Не знам да ли ми се Осип допада или не допада, — али знам то: да сам готов да са њим по-

ћем куда му драго, па ма и натраг, на реку, преко онога леда што испод ногу измиче...

Звона јече и брује, и ја у наступу радости помишљам:

— Колико ћу још пролећа доживети?...

Осип пак, који корача уза ме, наједном ће ми уз уздах рећи:

— Знаш ли ти да човекова душа има крила и да она у сну лети?

Да човекова душа, зар, има крила? Чудновата замисао...

ОТРОВНИ НАПИТАК.

— Јесен, јесен . . . — фијуче ветар са мора и ка обали гони пенушаве вале, по чијим се белим хрбатима попут змија вијугају црни влатови морске траве. Ваздух је препун влажног и сланог праха.

Гневно тутњи обалско стење. Сухопарни шумор дрвêта има у себи нечега што човеку улева страх: она омахују својим врховима и погињу се до земље, као да би да из ње ишчупају своје корење и побегну у планину, која је обвијена тмастим плаштем.

Облаци се изнад мора кидају на крпе, прелазе над земљу и овде-онде образују плаве бездне, у којима се несташно сија јесење сунце. Сенке тих облака клизе узбурканим морем, а они се, подухваћени изнад копна ветром, прибијају уз планинске гребене, ту заморно пузе навише и наниже, улазе у кланце и из њих се помаљају као дим.

Све и сва уокруг натмурило се, намрштило, једно против другог ступило у борбу. Предео се час смрачи, а час опет блесне и својим студеним сјајем засени ти очи. По узаном путу, који је од мора заклоњен низом стена, запљускиваних његовим валима, ковитла се једно за другим палмово, храстово, кленово и дудово лишће. Шумор дрвећа, пљаштање воде и фијук ветра слива се у један једини, непрекидан глас, који се, помешан са ритмичким ударима валова о стење, разлеже као каква силна песма.

— И опет се, ето, ражднлитао цар Смијулан, владалац океана! — викне ми на ухо мој сапутник, висок човек округлих детињих образа и светлих детињих очију, који се помало нагиње у ходу.

— Ко? — упитам ја.

— Цар Смијулан...

Ја ћутим. Никада нисам ништа чуо о неком цару Смијулану.

Ветар нас гура напред, као да је рад да нас отера у планину. Понекипут он је толико јак да ми морамо да застанемо, леђима окренути мору, да раскречимо ноге и наслонимо се на своје штапове. По неколико минута стојимо тако као на три ноге, а силна ваздушна струја прелази преко нас и просто хоће да нам одећу скине са тела.

Мој сапутник кашље и исхракава се као да у купатилу лешкари на ортопедском кревецу. Али, за мене је његова појава чудна: његове уши су веома велике и изгледају млитаве као у пса, похабана капа не покрива их, и пошто их ветар сада повија унапред, оне његовој глави дају некакву смешну сличност са земљаним ибриком. Веома дуг нос, који је нешто необично на оном сићушном лицу, још већма појачава ту комичну сличност, јер изгледа као сисак на ибрику.

Каогод што је необично његово лице, исто тако необичан је и цео он, а то је оно чиме ме је освојио чим сам га угледао у ново-атонској цркви на бдењу. Усправивши мршаво, танко тело, погнувши главу мало устрану, он је посматрао слику Распетога, и докле је онако, уз ведар осмех, помицао усне, изгледало је да се са Христом разговара као са каквим пријатељем. На округлом, глатком лицу које је, изузев два светлуцава чуперка длака у ку-

товима уста, било ћосаво као у шкопца, лебдео је некакав за мене сасвим нов израз интимности, свести о најтешњој блискости са сином божјим. То очевидно недостајање уобичајене бојазни и ропског страховања пред богом интересовало ме је, и ја сам за све време службе са великом радозналошћу посматрао како тај човек са богом разговара не кланјући му се, не крстећи се, без суза и уздаха.

Пошто сам вечерао у радничкој бараци, отидох у пилигримску гостионицу и ту и опет видех где он у слетлосном кругу лампе која је висила о таваници седи између богомољаца и богомољки, и слушах његов тихи, али необично јасан глас, његов пуноважан, убедљив говор који човека потсећа на проповедника навикнутог на поучавање народа.

— Понешто се, наравно, — говорио је он, — мора да покаже, а понешто пак да прикрије; када је, рецимо, штогод непаметно и штетно... Нашто би било то? Исто тако добар човек не треба да се тиска напред. Видите како сам ја добар! Затим има људи који се размећу својом тешком судбином: погледајте, добри људи, како је горак мој живот! Ни то није добро...

Неки човек црне браде, у дугој кошуљи, тамних разбојничких очију у мршавом испосничком лицу, устаде, лагано истегли своје снажно тело и потмуло упита:

— А мени су живи изгорели жена и син!... Како би требало да се ја држим? Да ли да ћутим?

Неколико тренутака сви су ћутали. Затим неко тихо рече: — Ужасно!...

Одмах потом из онога полукруга испод лампе чу се убеђењем прожет глас:

— Божја казна за грехе...

— Какве грехе је могло имати дете од три године? Није му било више... Претурио је петролеумску лампу и запалио се; мати му је притекла у помоћ, те је и њену хаљину захватила ватра... Била је још слабуњава... То се десило једанаестог дана по њеном порођају...

— За очеве и материне грехе, — опет се чуше оне убеђењем прожете речи. Црнобради човек није, као што се видело, то ни слушао; омахујући руком кроз ваздух, он је износио све појединости ужасне смрти своје жене и свога синчића. Запажало се да је о тој несрећи говорио чешће и да ускоро неће довршити своје причање. Његове чупаве обрве скупљале су се у једну једину црну црту, а његове црне зенице претварале су се у закрвављеним беонама. Али, наједном се у његов суморни говор слободно и смело умеша глас Христовог пријатеља:

— Није нимало право, драги земљаче, доброг господа бога окривљавати због какве наше неумешности, глупости или погрешке...

— Стани! Па када је бог, он је одговоран за све!

— Не, никако! Зато је нама дат разум.

— А шта ми вреди разум, када ја не могу појмити...?

— Шта?

— Па, све то... Зашто је изгорела баш моја жена, а не жена мога суседа, а?

— Ај-јај-јај! Дошао у манастир, а хоће да ратује са богом.

Очи у црнобрадог човека севнуше, а он саже главу као оно бик који се спрема да јурне на свога противника; али, одједном, као да дође на другу

мисао, презриво руком одмахну кроз ваздух и журним кораком упути се вратима. И мој пилигрим лагано устаде, поклони се на све стране и крену из гостионице.

— Дубоко увређено срце, — рече он смешећи се, и мени се учини да у том осмеху није било нимало сажаљења.

Из једног кута чу се неки прекоран глас:

— Веома радо прежвакава он ту ствар...

— И тиме не постиже ништа, — рече пилигрим заставши у вратима. — Само мучи себе и друге! Најбоље је да се тако што преда забораву...

После неколико тренутака изиђох у двориште и ја, и у капији манастирске ограде чух његов спокојни глас:

— Не мари ништа, оче, не узнемирује се ти...

— Попричувај се, — рече осорно отац Серафим, вратар, дежмекаст Вестлужанин, — преконоћ овуда се шуњају гладни Абхази.

— Неће мени Абхази ништа...

И ја се упутих кроз капију.

— Куда? — упита ме Серафим и своје брадато, бескрајно доброћудно лице унесе ми у очи. — Аха, ти си то, онај из Нижњег Новгорода! Остани ту, узалуд идеш: све жене су већ легле да спавају...

И он се смеје својој досетци; али, тај његов смех звучи као медведово мумлање.

*

Напољу, са друге стране манастирске ограде, влада узвишена тишина јесење ноћи, — уморна тишина земље коју је изнурило лето. Пријатан мирис увеле траве, измешан са нечим јесењим, испуњава ваздух. Црне гране дрвећа лебде као облаци

у топлој, влажној тами. Једва чујно уздише море, благо запљускујући у полусну обалу. Небо је прекривено облацима, и њих на једном једином месту прекида опални месечев котур, који се огледа у благо усталасаном тамном мору...

Испод дрвећа је клупа, и на њој, као што се једва назире у мраку, седи нека људска прилика. Приђем јој и седнем до ње.

— Одакле си, земљаче?

— Из Воронеша. А ти?

Рус свакада воли да прича о својој личности, као да није потпуно уверен да је он та личност и као да му је потребно да му ту чињеницу потврди и когод други. Расејали се људи широм велике, простране земље, те уколико јасније увиђају њену величину, утолико мањи изгледају себи самима; без икакве сврхе преваљују хиљаде и хиљаде врста, губе се у путу, и када улуче прилику да говоре о себи, причају надуго и нашироко о свему и свачему, износе шта су све доживели, шта видели и мислили.

И у тим њиховим причама махом не звучи тврђење: »ја сам тај и тај«, него питање: »Да ли сам ово одиста ја?«

— Како се зовеш? — упитам тога човека на клупи.

— Сасвим просто: Алексеј Калињин!

— Онда си ти мој именњак!

— Шта кажеш? — одговори он, и, руком ме лако ударивши по колену, рече као у шали: — Имењаче... ја имам две дашчице и четири даске; ако ти имаднеш клинаца, моћи ћемо да начинимо какав ковчег...

Јасно и разговетно се у тишини разлеже пљускање ниских, лаких таласа, иза наших леђа стишава се ужурбана врева гостољубивог манастира, а Калињинов високи, ноћју ублажавани глас, звучи мекше и мање убедљиво.

— Мати ми је била, — прича он, — дадиља. Ја сам био њено ванбрачно дете, па, пошто бејах високог узраста, од своје дванаесте године служио сам као лакеј. Господар моје матере, генерал Степун, виде мене једнога дана и њој рече: »Јевгења, реци Фјодору (он је, као стари војник, код њега био лакеј), да твога сина поучи послуживати за столом; он је потпуно дорастао за то!« Те тако сам ја код тога генерала остао пуних девет година дана. Потом се десило то да се разболим... Код неког трговца, који је био градски старешина, служио сам двадесет и један месец, а у Харкову у једној гостионици годину дана. Отада сам непрестано мењао места; био сам поуздан, трезвен слуга; али, нигде се нисам могао скрасити, а и нарав ми је постајала све несноснија, а тако што није се слагало са мојом службом. Бејах одлучио да служим самога себе, а никако друге...

Иза нас, по насипу, корачају у правцу Сухума путници које не видимо. Осећа се да нису навикнути на пешачење, пошто ноге тешко вуку тлом. Неки пријатан глас тихо певуши:

Осамљен друмом путујем ја...

Реч »осамљен« звучи некако необично и нечега сетног има у њој.

Дубок бас изговара јасно и разговетно:

— Овај манастир Атон са правом носи своје име, — они ћутљиви калуђери са својом атонијом...

— Необичне речи имате ви ту... — одговара други један глас. — Никако не могу да упамтим име тога побожног пустињака: Симон Канонит... Непрестано говорим: Каинит...

— Знате шта, браћо, — чује се онај пријатни глас што је малочас певушио ону песмицу. — Када видим сву ту лепоту и дишем у овој тишини, ја сâм себи кажем: зар не би било најпаметније да човек све друго од себе одбаци, па да се повуче овамо?...

Манастирско звоно, које избијаше часове, сухопарно прекине даљи разговор. Три сенке аветињски штукну у мрак. Затим се из даљине болно разлеже:

Ох, када бих једном једином речи
Могао изнети шта ми је на срцу!

Мој сусед је ту песму слушао и уз то главу некако чудно нагињао устрану, као да су га те речи вукле за собом; а када се гласови изгубише у даљини, он се усправи и уздахнувши рече:

— То су јамачно били образовани људи који знају све, а ипак говоре исто онако...

— Шта?...

— Зар ниси чуо? — одговори он лагано, као снебивајући се. — Да би требало све одбацити од себе, рекли су...

Наже се к мени као да је кратковид, упре у мене очи и рече полушапатом:

— Све више и више мисле људи тако: да би боље било све одбацити од себе. Па и ја сам мислио тако; годинама сам себи говорио: зашто ја уопште служим, шта имам од тога? Дванаест, двадесет, највише педесет рубаља месечно... Шта је то? А човек? Можда је за мене пробитачније да уопште ништа не радим и да овако гледам у празнину... да ноћу седим овако и зверам око себе... и ништа више!

— Шта си оно малочас говорио оним људима?

— Којим људима?

— Оним у гостионици... Ономе брадоњи?...

— Ах, тако... Тога клипана не могу да издржим... Уопште не трпим те људе што свој бол носају по свету и сручују га пред ноге првом човеку на кога наиђу... Шта значи то? Нека свако сноси своје бреме!... Шта ће мени туђе сузе? Као да моје нису довољно слане!... Сви они изреда силно су заљубљени у своје јаде и мисле да већих и горчих нема на свету. Знам ја то!

Он наједаред устаде усправив се у свој својој дужини и мршавости.

— Идем да спавам; сутра рано морам кренути даље!...

— Куда?

— У Новоросијск...

Била је субота. Пред бдење бејах добио своју недељну зараду... У Новоросијск... Пут ме је водио у другом правцу, а и нисам имао воље да одем из тога манастира. Али, тај човек ме је интересовао.

— Идем и ја...

— Добро, онда ћемо заједно...

*

Из манастира кренусмо узору. Сада корачамо обалом. Ја се у мислима винем у висину и отуда гледам доле. Видим где преда мном узаном стазом

иду два висока човека: један је у сивом војничком шињелу и са подераним шеширом на глави, а други у риђем кафтану и са црном плишаном капом. Бескрајно море запљускује им својом белом пеном тло испред ногу, сунцем сасушени влатци морске траве протежу се камењем којим је обасут пут, као злато жуто лишће ковитла се испред њих. Ветар дува и жестоко потискује путнике, облаци се изнад њихових глава витлају, и, заморени, изнемогли, прибијају уз планине што штрче десно од њих, с леве стране пак простире се морска површина искићена белим чипкама, а преко ње шиба ветар и подиже провидне ступове воденог праха.

Таквих бурних јесењих дана на морској обали све тече некако живахно и весело: ветар и вали певају своју песму, небом сукљају и јуре облаци, а у плавим небеским увалама, које се указују између њих, купа се сунце као какав чудесан и облацима близак цвет. У том видљивом хаосу душа назире скривену хармонију вечите земљине снаге; мајушно човеково срце обузима пламен силног узбуђења, и оно сагоревајући свету кличе:

— Волим те!

Добијаш силну вољу да живиш, — да живиш тако да се те старе стене ту смеју и да се они бели морски коњи пропињу још већма; из груди ти се хоће да извије славопој земљи, еда би она, занесена похвалом, још дарежљивије делила своја блага, још отвореније показивала своју лепоту, захвална на љубави човеку, своме створењу, који је воли као што се воли жена и који је рад гледати је како се блиста у све новијој и новијој лепоти.

Али, тврде су и тешке, као камење, човекове речи; оне убијају уобразиљу и уздижу се као сива

хумка над њеним лешем: ти стојиш украј тога гроба, посматраш себе и мораш да се смејеш себи самоме.

Идем као у сну, и кроз пљесак валова и шиштање пене чујем необичне речи:

— Гиман, Димон, Игамон, Смијулан — то су добри ђаволи...

— А Христос? У каквим ли је односима он са њима?

— Христос? У каквим је он односима с њима?

— Он је њихов непријатељ... зар не?

— Њихов непријатељ! А зашто? То су ђаволи нарочите врсте, то јест добри ђаволи... Уосталом, Христос није непријатељ никоме...

— А трговци у храму?

— Па... њих је он жестоко ишибао бичем од сплетених ужета... А то није било лоше... И то није учинио из непријатељства, него зато да би их научио реду...

Стаза којом корачамо оштро је скретала надесно, као да се повлачи од навале валова; планина испред нас сва је обвијена облацима, који се све већма гомилају и туште: сигурно ће бити кише.

Калињин ударима свога штапа са стазе удаљава гране, које њих двојицу ометају у ходу, и поучним тоном прича:

— Опасан је ово крај. Овде влада грозница која се зове маларија. Неки костромски сликар, кажу, упутио је овамо ту опаку вештицу маларију стога што му нису хтели платити његове слике. Или из неког другог разлога, не знам тачно...

Густе сенке беху се спустиле на море, које је, како се чинило, било увијено у дубоку црнину. У даљини се види Гудаут, до половине прекривен

пеном валова, која га запљускује и уз њега се пентра као чопор белих аветињских животиња сличних сметовима снега.

— Причај ми штогод о оним ђаволима! — рекох своме пратиоцу.

— Хоћу драге воље. Али, шта?

— Што год знаш.

— Ја знам све!

Он ми весело намигну и понови:

— Све! Моја мати је била необична жена: знала је свашта, све чаробничке речи, свакојака заклињања, све могуће бајке и житија свих светитеља — једном речи, све и сва! Ја сам спавао у запећку, а она на пећи. Тада је већ била стављена у стање покоја, пошто је однеговала троје генералове деце . . .

Он застаде, штапом удари о земљу, обазре се и потом крупним, одлучним корацима пође даље.

— У кући је била још и једна генералова рођака, Валентина Игњатјевна . . . једно необично чељаде!

— А по чему је то била необична?

— Па тако. По свему.

Кроз влажни ваздух изнад нас тромо је летео један коморан, та прождрљива, глупа птица. Његова снажна крила просецала су ваздух шиштећи и у души изазивала тамне успомене, суморне мисли . . .

— Причај даље!

— Ја сам дакле лежао у запећку, на поду. На пећ се нисам пео, јер не волим врућину; а она је седела на пећи ногу спуштених низ њу. Ја је у мраку нисам видео, видео сам само оно што ми је она причала. Све то спуштало се озго к мени и

понекипут ме је од тога било страх те сам узвикивао: »Мамка, престани!« Ја не волим језовите приче, а и не памтим их добро. И сама она улевала ми је страву, јер се већ беше примакла смрти, утроба јој је готово трунула. Имала је тек четрдесеттри године, а већ је сва била седа, и некакав мртвачки задах излазио је из ње . . . сви у кујни су је грдили . . .

— Добро, а шта је са ђаволима?!

— Одмах сад . . .

Све гушће и гушће постаје жбуње кроз које пролазимо. Пловимо, рекли бисте, посред шумних зелених таласа, а гране и гранчице лако нас ударају, као да би да нас опомену:

— Похитајте, похитајте, јер ће вас ухватити киша!

Међутим мој сапутник успорава корак и прича одмерено и као певајући:

— Када је Исус, син божји, отишао у пустињу да се прибере, посла му сотона ђаволе да га кушају. Христос је тада био млад и чио; седео је на врелом песку, премишљао о многом којечему и играо се шаком камичака које беше прикупио. К њему прилазе четири ђавола, Гиман, Димон, Игамон и Смијулан, који су такође били млади. Приближујући му се, виде га издалека и жао им га је: онако млад а онако ужасне патње му претстоје! Приступају му: »Прими нас да се с тобом мало играмо!« Христос се осмехне и рекне им: »Па, седите!« Они седају око њега и отпочињу изводити свој задатак: један за другим бацају увис по камичак, а камичак сваки пут пада у врео песак у облику наге жене, која лежећи испружа руке ка Христу и мами га на грех. Он се само осмехне и на њу духне

дахом својих уста, а она се одмах прометне у лаку пару која се извије навише и ишчезне. Затим сам он камичак баци увис, и овај се претвори у шестокрилог голуба, који одлети у правцу јерусалимског храма. Дуго су се невешти ђаволи мучили докле најзад нису видели да се Христос не може саблазнити. Тада му рече Смијулан, најстарији ђаво: »Не, господе, више нећемо да те кушамо . . . Ништа не помаже! Мада смо ђаволи, не полази нам за руком!«

»Неће вам никада ни поћи«, рече Христос. »Када се чега латим, ја то и изведем. Да сте ви ђаволи, ја то знам, а знам и то да сте се на ме сажалили чим сте ме издалека угледали. Па, пошто сте се показали са добре стране, целога свога века будите добри ђаволи, — тако што биће боље за вас! Ти, Смијулане, буди цар океана те морским ветром разгони са земље задах трулежи; ти, Димоне, мотри на то да стока по пољима не пасе отровне траве: нека свака отровна биљка буде бодљикава; ти, Игамоне, теши преконоћ неутешне удовице, које због смрти својих мужева оптужују господа бога; ти, Гимане, као најмлађи, изабери сам себи посао!«

»Ја, господе, волим да се смејем«, рече најмлађи ђаво.

»Па, добро, онда засмејавај људе; али, само не у цркви«.

»А ја бих, господе, желео да то чиним и у цркви«.

Ту се и Христос насмеја и рече:

»Но, бог с тобом . . . смеј се и у цркви, али само сасвим тихо!«

Те тако Христос зле ђаволе претвори у добре.

Изнад зеленог мора обалске трске уздижу се пут неба стари храстови, жуто лишће трепери на њиховом грању; огромни ораси збацују своје увело рухо, трњине се тихо стресају, а големи кестенови захвално к земљи погињу своје ошелављене главе.

— Допада ли ти се прича? — упита ме Калињин.

— Допада. Али, највише ми се допада Христос.

— Он је увек такав, — рече Калињин. — Да ли је теби позната она песма што ју је у његову част певала једна старица у смоленској губернији?

— Не, није ми позната.

Он застаде и, ударима ноге о земљу дајући себи такт, намерно дрхтавим старачким гласом запева:

На небу се расцветао цвет,
Сине божји!
Који је извор свих радости,
Сине божји,
Као румено сунце он букти,
Сине божји,
Благодат земљи носи!

Са сваким стихом Калињинов глас се подмлађивао. Пријатним, високим гласом отпева он последњи стих:

Целим светом влада једино он . . .

Наједном у ваздуху севну плавичаста муњина светлост, у планини затутња потмула грмљавина, а над земљом и морем стаде се разлегати стоструки одјек. Калињин зину, и у његовим устима указаше се лепи, равномерно поређани зуби. Он се неколико пута прекрсти и промрмља:

— Страшни боже, добри боже, ти што седиш на небеском престолу, у златној палати, казни опаку сотону, а мени опрости грехе.

Затим сићушно, заплашено лице окрену к мени и жмиркајући светлим очима журно ми рече:

— Бежимо, брате, ја се бојим непогоде... Бежимо што пре и куда му драго!... сваког тренутка може нас изненадити пљусак... а опака грозница која овде бесни...

Потрчасмо што смо год брже могли. Ветар нас је био у леђа, наши чајници и котлићи су звекетали, а моја торба ме је као каква велика, мекана песница ударала у крста. До планине је било још далеко, а нигде не беше никаква склоништа. Џбуње нас омета у ходу, камење нам се котрља испод стопала, а небо се тушти све већма. Изгледа да нам планина плови у сусрет!

Из тмастих облачина с часа на час посукти небески огањ; узбуркано море, блистајући се зеленкастим сјајем попут смарагда, хоће да, рекли бисте, искочи из свога корита; земља се тресе, а из планинских кланаца разлеже се громко шкргутање големих камених зуба.

— Свјат, свјат, свјат! — узвикне Калињин и ишчезне у џбуњу.

Иза нас вихор заошијава таласе, који су ради да нас стигну; испред нас, у мраку, разлеже се жамор и кркљање; дугачке, црне руке аветињски се крећу изнад наших глава, а по планинској коси, иза збијених облачина, јуре уз заглушну тутњаву железна громовникова колесна. Све чешће севају мује, све очајније и дивљије љуљају се врхови големих дрвета које већ шиба коса, студена киша.

Језовито је све то, али и весело. Танани млазеви кише запљускују ти лице; некаква опојна свежина прожима ти тело, те осећаш да би по тој киши и по том ветру могао јурити бескрајно дуго.

— Стој!... Погледај овамо! — узвикне наједном Калињин.

Наједаред мује осветли за тренутак предео, и ми пред собом угледасмо дебело стабло једног храста, у коме се налазила као отворена врата велика дупља. Смејући се уђемо у тај отвор као два пољска миша.

— Па овде има места и за тројицу! — рекне мој сапутник.

— Ова дупља је опаљена... Какви неваљалци! У живом дрвету ложити ватру!

Тај простор је тесан; заудара на труло лишће и на дим; тешке капље падају нам на главу и на плећа. Кад год загрми, дрво стане да се тресе и да потмуло хуји. Усред оне хуке и онога фијукања нама се у том нашем тескобном скровишту чини да се налазимо у неком узаном чуну на узбурканом мору. Приликом севања мује видимо да се киша од нас удаљава; као каква мрежа од плавичастих врпци, на којој се овде-онде сјакте мали комадићи стакла, промиче она ваздухом све даље и даље.

Ветар сада дува тише, као да се задовољио тиме што је земљу натопио толико силно кишом да је она могла да сплаче планину и размекша стене.

— Уо-ух... Уо! — продере се изнад нас, у умереној висини, планинска совуљага.

— Мисли да је ноћ, — шапне ми Калињин.

— Уо-ух... Уо! — продере се птица и по други пут.

— Вараш се, сестрице! — викне јој Калињин.

Захладило је. Светлосива влага ужурбано роси; дебела стабла су, рекли бисте, застрта неком упола провидном тканином. Неки једнолик жамор, који је у себе прикупио све гласове и звуке у природи,

распростире се изнад земље и успављује мисли. Калињин се опружи, одгурне ме и прогунђа:

— Ипак, тесно је! Не волим ја тескобу...

Наместио се удобније од мене: дубље је ушао у дупљу и чучи. Киша њему готово нимало не досађује. Код њега је, како изгледа, развијен онај скитнички дар да се брзо и вешто снађе и у најнеповољнијим приликама.

— Иако је киша и хладно, — вели он тихо, — ипак се човек осећа сасвим добро...

— Како добро? — упитам га.

— Осећа да је обавезан само богу и никоме више. Ако већ морамо да трпимо непријатности, боље је да нам оне долазе од њега, а не од нама равних...

— Ти, како изгледа, много не волиш себи равне?

— Воли свога ближњега као што псето воли батину, — одговори он и после кратког ћутања упита ме: — А зашто да га волим?

Ни ја тада нисам знао због чега треба да волимо људе.

Не сачекав мој одговор, Калињин ме упита:

— Јеси ли служио као лакеј?

— Нисам.

— Хе, онда ти то не знаш. Тешко је лакеју волети свога ближњега.

— А зашто?

— Служи најпре... па ћеш онда да знаш! Када некога служиш, брате мој, ти њега не можеш да волиш... Ова киша никако не престаје!

Са свих страна допире јецање и плач, као да се земља уочи зимских бура болно прашта са летом.

— Како си дошао на Кавказ? — упитам Калињина.

— Ишао сам, ишао, и најзад дошао, — одговори ми он. — Свако хоће да дође на Кавказ...

— Зашто?

— Па ето! Од малена непрестано сам слушао: Кавказ, Кавказ! Када би генерал понекада о њему причао, коса му се кострешила и очи су му просто излазиле из својих дупљи. И моја мати се одушевљавала Кавказом: она је овде била још онда када је генерал командовао четом. Кавказ, брате, привлачи сваког живога: човек овде живи тако просто, има много сунца, зима је кратка и није опака као код нас, а и воћа је у изобиљу... Уопште, овде је много веселије!

— А људи?

— Та какви људи? Само се склањај устрану, па ти они неће сметати.

— У чему?

Калињин ме погледа благо се смешећи и рече:

— Чудан си ти човек: непрестано постављаш питања о најпростијим стварима!... Зар ниси писмен? Треба да сам све разумеш...

Потом срдитим, уњкавим гласом рече готово певајући, као да чита молитву:

— Не дај, господе, да ме злим погледом урекне ни калуђер, ни поп, ни писар, ни какав велики научар! То је обично говорила моја мати...

Киша је попуштала, тамна стабла видела су се јасније, а и у нашем скровишту било је видније. Нагорело дрво у дупљи сијало се као атлас. Калињин ноктом саструже мало угља и рекне:

— Пастири су ово стабло издубли ватром...

Гле, па овде има и сена и сухог лишћа... Мора бити да они ту живе удобним животом!

Као да се спрема да спава, он длановима обухвати главу, спусти је међу колена и неколико тренутака постоја у том положају. Затим, мрмљајући попут мачка када преде, запева једну песму чија ми мелодија беше позната, али чије су ми речи звучале необично:

Ох, дивотна Валентино,
Ви сте лепши него цвет!
Дадиљин син чезне за вама
И за вас даје цео свет...

— Каква је то песма? — упитам ја.

— Ово, зар? — одговори Калињин, усправи се и длановима пређе лице. — Ову песму спевао је један пуковски писар који је умро од сушице. Он је био мој једини истински пријатељ, једини прави друг у моме животу. Диван то беше човек!

— А ко је та Валентина?

— Једна госпођица... наравно, — одговори он мрзовољно.

— Писар је јамачно био заљубљен у њу?

— Боже сачувај!

Очевидно није имао воље да о том разговара. И опет заузе ранији став и прогунђа:

— Требало би да наложимо ватру... Све нам је мокро...

Ветар је фијукао своју тужну песму и љуљао дрвета, а упорна, ситна киша досадно је сипила.

Ја сам пуки сиромашак
И другачи нећу бити никада...

певао је и опет тихо Калињин. Затим наједном, покретом који њему није био својствен, забаци главу и озбиљно рече:

— То је једна веома тужна песма... она може до суза ганути срце. Њу су знала само два човека: он и ја... А, наравно, и она... Али, она је њу заборавила одмах...

И смешећи се ведрим очима, благонаклоно додаде:

— Ти си још млад човек, те је потребно да ти се скрене пажња на опасности што их има живот. Испричаћу ти једну причу...

И киша као да је хтела да саслуша ту причу: она стаде росити још ситније, и кроз оно њено тихо, успављиво роморење чуло се Калињиново причање.

— Није у њу био заљубљен Лукјанов, него ја. Он је оне стихове написао по мојој молби. Мени је било деветнаест година када је она дошла у генералову кућу; и чим сам је угледао, одмах сам увидео да је у њој моја судбина; срце ми је уздрхтавало, и цео мој живот протекао је као прах у огњу. Учинило ми се да сам добио крила; осећао сам се, рецимо, као војник на стражи када му дође претпостављени: застао сам као укопан и срце ми је испунило некакво страховањем прожето осећање као да ће свакога часка морати да се нешто догоди. Двадесет и пет година могло је бити Валентини, а можда и мало више, и она беше веома лепа... дивна!... Била је сироче: оца су јој убили Турци, а мати јој је у Самарканду умрла од великих богиња... Са генералом беше род по његовој жени. Имала је риђу косу и била је бела као порцулан, а очи јој беху два смарагда... једра, пуначка као

наливена... Спавала је у соби до кујне, на углу, и на расположењу је имала и другу, светлију. Свуда су се вијале њене чудноватe ствари: бочице, стаклене шољице, једна бакарна цев и некакав исто тако бакарни котур; када би га вртела, из њега су севале искре; али, она се није бојала и певала је:

За мене неће доћи пролеће,
Горгином је прожета моја младост,
Кукавно моје срце не зна
Шта је то живот и шта радост...

»Не дирајте ми ништа, Алексеје, јер је то опасно!...« Наиме, мени је све испадало из руку када сам уз њу, а њена песма »За мене неће« била ми је што и удар ножа посред срца: зашто за тебе неће, ти најлепша између свих лепотица? Све ће бити за тебе! Моје срце је стремило некуда у висину. Купио сам гитар, али не могох да свирам, те тако се упознах са Лукјановом. Он је био писар при дивизиском штабу, који се налазио у нашој улици. Омален момак беше тај Лукјанов, покрштени Јеврејин, жута лица и очију што човека пробадају као два шила. Диван човек! И како ли је свирао на гитару! Јединствено... Он је мени увек говорио: »У животу се све може постићи... Ми не треба ништа да губимо. Откуда све ово што постоји? Од најситнијих почетака: човек се не рађа као генерал, него до тога чина долази тек временом. А жена је«, вели он, »почетак и крај! Њу је најлакше задобити стиховима; ја ћу теби написати једну песму, а ти јој је кришом подметни...« Његове мисли биле су искрене, без имало бојазни...

Калињин је све то испричао живосно и журно. Али, наједном он застаде, као да је клонуо. Пођута

неколико тренутака и затим настави тихо, лагано, као да је нешто незадовољан:

— Упочетку сам му поверовао. Касније се пак показало да није онако како је он мислио! Жена је само варка, стихови су бесмислица, и човек не може побећи од своје судбине. Храброст и неустрашивост могу бити добре у рату; у миру су оне што дрскост. Ту је потребно, драги мој пријашко, познавати основни закон живота; има људи вишег и нижег сталежа, и догод свако остаје на своме месту, све је добро; али, када ко хоће да се озго спусти доле или да се оздо попне горе, од њега нема ништа: застане на половини пута, не може ни тамо ни овамо, и са њим је свршено, свршено заменавек, брате! Остани дакле спокојно на своме месту што ти га је одредила судбина... Како изгледа киша је престала?

Кишне капи промичу све ређе и тромије, а кроз мокро грање виде се на влажном небу његови светли делови који човека потсећају на сунце.

— Причај даље! — узвикнух.

Калињин се насмеши.

— Интересује те, је ли? — Па, добро. Ја поверујем Павлу и рекнем му: молим те да ми напишеш какву песму! Сутрадан изјутра он ми је већ донесе. Лепа је била... Речи сам заборавио; гласила је отприлике овако: »Кад сагледах очи твоје, огњем букну срце моје...«, и тако даље. Ту песму метнем на писаћи сто, под један лист хартије, и са стрепном у срцу станем чекати шта ће да буде. Наредног јутра распремам ја њену собу, а она наједаред уђе у раскопчаној јутарњој хаљини, са цигаретом у устима, и показујући ми онај листић хартије са песмом рекне ми:

»Јесте ли ово писали ви, Алексеје?«

»Јесам«, — кажем јој. — »Опростите ми, тако вам Христа!«

»Ви имате много маште«, — каже ми она. »Али, нажалост, ја сам већ обречена: мој ујак рад је да ме уда за доктора Кљачку. Дакле, не може ништа да буде!«

Занемео сам: толико је љубазно и са таквим осећањем изговорила те речи. Познавао сам доктора Кљачку: био је то човек црвеног, бубуљичавог лица и имао је брчине које су му падале на рамена, човек тром, који се непрестано грохотом смејао и узвикивао: »Не постоји ни почетак ни крај, него једино и само уживање!« Генерал би се тада исто тако грохотом насмејао и рекао му: »Ви сте, докторе, знате, прави комичар« — а то значи лакрдијаш или опсенар. Ја сам у то време био витак као трска, имао сам румене образе и стално сам био веома чист. Наспрам девојака бејах пажљив, блудницe презирах. Уопште, моје мисли стремиле су нечему вишем, јер сам у души носио једну слику која је управљала мноме . . . Ракије нисам пио, била ми је одвратна . . . Касније сам је, наравно, пио. Сваке суботе одлазио сам у купатило . . .

Увече су се сви, па и Кљачка, одвезли у позориште . . . Генерал је, разуме се, имао коња и кола . . . А ја сам отишао Лукјанову и испричао му шта је било. »Па, честитам ти«, узвикну ми он. »Да платиш коју боцу пива: твоја ствар је испала сјајно! Дај ми три рубље, па ћу ти написати још неколико стихова. Стихови«, рече ми он, »имају чаробну моћ каогод и бајање.« И написао је ону песму о дивној Валентини, која је веома дирљива и веома разумљива. Ох, господе . . .

Калињин замишљено одмахну главом и своје детиње очи упре у оне плаве пеге на небу умивене кишом.

— Она ће наћи те стихове, — настави он као против своје воље, — дозва ме к себи и упита: »Па шта да радимо, Алексеје?«

Била је само упола обучена: готово целе груди могле су јој се видети. На ногама је имала једино папучице. Седела је у наслоњачи, љуљушкала ножицу и тако ме дражила.

»Шта да радимо?« понови она.

»А зар ја знам?« помислих, једва осећајући да постојим на свету.

»Можете ли ви да ћутите?« упита ме.

Ја климнух главом, јер говорити нисам могао. Она намршти чело, узе две мале кутије, из обе њих суну у један фишечић мало некаквог прашка, то ми даде и рече:

»Ја видим један једини излаз из ових наших мисирских мука, а то је тај прашак! . . . Доктор данас руча код нас . . . Тај прашак изручите ви у његову супу, и после неколико дана ја ћу бити слободна за вас!«

Прекрстих се и узех фишек са прашком, а нека магла спусти ми се пред очи и ноге ми се узеше. Не сећам се шта је даље са мном било: душа ми беше обамрла, и догод Кљачка није дошао, ја уопште нисам разумевао ништа . . .

Калињин задрхта и зуби му зацвокоташе. Погледа у мене бојажљиво, као да се од нечега уплашио, и узнемирено се стаде тамо и амо померати са свога места.

По мокрој земљи, блиставом камењу и трави посребреној кишом заморно су се вукле сенке раз-

дртих облака. Око врха тмасте планине нагомилавали су се они попут лавина; некакав беличаст дим издизао се са његове ивице. Море, умирено кишом, пљаштало је блаже, сетније, а оне плаве пеге на небу постајале су мекше и топлије. Овде-онде расејано падају на земљу сунчеви зраци, и тамо где они обасјавају траву, она се блиста као смарагди и бисер, а угаситоплава морска површина прелива се у променљивим бојама. Све уокруг је тако лепо, тако препуно наде као да су ветар и киша одагнали јесен, те се на земљу вратило лето са својом благодети.

Кроз шљапкање наших ногу по влажном тлу и живосно падање кишних капи слушам Калињиново замором и мрзовољом прожето причање:

— Дакле, ја њему отворих врата, и не могох да га погледам у очи. Глава ми клону сама од себе. Он ми је узе за подбрадак, исправи је и упита ме:

»Шта је теби? Што си тако пожутео? Шта ти је, је ли?«

Био је то добар човек: не само што ми је давао обилату напојницу, него је још са мном свакада разговарао веома љубазно, као да нисам лакеј.

»Не осећам се добро«, рекох ја.

»Но«, рече он, »по ручку ћу ја да те прегледам; немој да се плашиш!«

Тада ми би јасно да нећу моћи да га отрујем, него да ћу морати да сам узмем тај прашак. Као да ми мућа одједном обасја мозак, увидех да не идем путем што ми га је показала судбина. Одјурих у своју собу, налих чашу воде и прашак засух у њу. Вода се замути, зашишта и запенуши. Ужасно беше и погледати је, али ја је ипак попих.

Није ме пекло ни најмање. Станем да ослушкујем своју утробу: нисам чуо ништа, а у глави ми је, шта више, било некако ведрије. Жалио сам себе, жалио толико да су ми сузе навирале у очи ... Ватру да наложимо испод тога камена тамо!

Огромна стена са угаситозеленом шубаром од маховине и пузавица добродушно је погињала своје широко, пљоснато лице над земљу; попут Свјетогора, витеза из бајки, утонула је она у земљу, чија ју је тежа привукла, тако да је изнад површине остала само глава са лицем избразданим вишестолетним мислима. Са свих страна окружили су је дебели храстови, који као да такође беху од камена и чије се грање дотицало те старе стене. Испод њене настрешнице је сухо и удобно. Чучећи и кршећи гранчице, рећи ће Калињин:

— Ето, ту је требало да се склонимо од кише.

— Дед! ... Причај даље ...

— Добро ... Распири ту ватру! ...

Он своје мршаво тело увуче под стену, пружи се по земљи и суморним гласом настави:

— Лагано отидох у трпезарију. Ноге су ми поклецивале, а у грудима сам осећао ледену студ. Наједном се у салону задовољно насмеја Валентина Игњатјевна, а кроз врата чуше се генералове речи:

»Ето ти тога ... нашег милог народа! За једну петицу на све је готов!«

А она коју сам ја толико волео узвикну:

»Па, чико, зар ја не вредим више од петице?«

А доктор упита: »Шта си му дала?«

»Соду са стрешном киселином«, одговори она. »Господе боже, што ће бити смејурије!«

Калињин уђута и зажмире. Влажни ветар уз-

дизао је густи дим наше ватре у црно грање старих храстова.

— Упочетку сам се обрадовао што нећу да умрем: сода са стрешном киселином није шкодљива; тако што се, шта више, узима приликом мамурлука. А затим ми дође мисао: како неко може такве шале збијати са човеком? Та ја нисам псето!... Ипак, беше ми лакнуло. За столом послужујем ја супу у шољама. Сви ћуте. Доктор први кусну једну жлицу, издиже главу, намршти се и упита:

»Дозволите,... Шта је ово?«

»Не, не«, помислих, »шала вам није упалила!« И веома учтиво рекох:

»Не бојте се, господине докторе, прашак сам узео ја.«

Генерал и генералица нису ни појма имали да шала није пошла за руком, те су се грохотом смејали. Оно друго двоје пак ћутали су. Валентина исколачи очи и тихо ме упита:

»Јесте ли ви знали да је прашак нешкодљив?«

»Нисам«, рекох ја. »Када сам га узимао, нисам то знао.«

У том тренутку сруших се на под: мркну ми свест.

Његово сићушно лице болно се развуче и доби некакав старачки, суморан израз. Он се окрену још неразгорелој ватри и махањем руке покуша да одагна дим који је упорно надирао у кут где је седео.

— Седамдесет дана сам куњао. Доктор Кљачка — смешно презиме!* — посети ме, седе уз моју постељу и упита:

* Кљусенце.

»Ти си дакле хтео да се отрујеш, лудачино?«

Тако је он мене називао: »лудачино.« А шта се то њега тицало. Ја сам могао да чиним са собом што је мени драго; ја сам себе могу дати псима да ме пождеру!... Валентина ме није ни један једини пут погледала, — ја је никако више нисам виђао. Убрзо потом њих двоје се венчаше и отпутоваше у Харков. Наиме, Кљачка беше добио место у чугујевском гарнизону.

Једнога дана, када сам потпуно оздравио, зовну ме генерал к себи. То је био, узгред буди речено, добар, веома паметан, али и груб човек. Он ми рече:

»Ти си права будала! Књиге су ти мозак завртеле. Никада у свом веку нисам волео читати књиге. Једино у бајкама дешава се да понека принцеза пође за какву будалу. Живот је нека врста игре шаха: свака фигура има своје одређено место и правац кретања; и ако се на то не пази, оде игра дођавола!«

Ја узех његове речи веома озбиљно. »Тако, дакле?« помислих. »А ако ја нећу да са вама играм и да свој живот проиграм не знам зашто?«

И чисто победнички, повишеним гласом, он настави:

— Отада ти ја, брате мој, стадох боље загледати у ту њихову игру и видех да они живе између свакојаких излишних ништавности, које су за њих сиви терет и које немају никакве вредности. Све саме некакве књижице, вазнице, некакви оквирићи, — те ја пролазим између њих, са њих отирем прашину, и тешколисига мени ако што разбијем! Није тако што за мене! Зар је мене моја мати у боловима родила зато да се целога свог века, до

гроба, бакћем са таким нечим? Не, не, није то за мене! С допуштењем, господо моја, ја пљујем на ту вашу игру! Хоћу да живим онако како је за мене боље, како се мени свиђа...

У његовим очима засијаше се зелене искре, његови прсти стадоше се грчевито покретати, скупљати и ширити, као да је он рад да ножицама отсече увојке руменог пламена.

— Наравно да ја то нисам увидео наједном, — настави он, — него мало помало. Међутим, у тим мислима ме је сасвим утврдио један побожан пустињак у околини Бакуа: »Ничим«, рекао ми је он, »не спутавај своју душу: ни неком службом или богатством, ни женом или каквом другом светском примамом! Живи за себе, воли само Христа, — и једино и само то остаје занавек чврсто и поуздано!...«

— Ух, — узвикну он живахно и, сав румен од душевног узбуђења, надува образе. — Видео сам много штошта на земљи и међу људима, па могу да кажем: у Русији има велика множина људи који су сами себе појмили те свој живот неће да траће у ништавностима. »Удаљи се од зла, па ћеш већ самим тиме учинити добро«, рекао ми је тај пустињак. Али, ја тако што бејах увидео још раније! И многим људима сам говорио, говорим и говорићу то и отселе... Гле, где је већ сунце! — прекиде он свој говор који се и самом њему свиђао, и те речи зазвучале су некако узбудљиво и суморно.

Велики румени сунчев котур тромо се спуштао у море; између њега и морске пучине беху се нагомилали ниски, тмасти облаци са као снег белим ивицама.

— Ухватиће нас ноћ, — прогунђа Калињин пи-

најући свој кафтан. — А ноћу је у овом крају опасно због чекала. Знаш ли ти што су чекали?

— Шакали?

— Прави им је назив »чекали«.

Три облака изгледају као Турци у угаситоцрвеним бурнусима и белим чалмама: саставили су главе и потајно шапатом разговарају о нечему. Једноме од њих наједанпут на леђима израсте грба; из чалме онога другога изникне некакво отворенорумено перо, које се откине и одлебди у небески простор, на сусрет сунцу без зракова, које изгледа замишљено и готово слично месецу.

Трећи Турчин је изишао напред и нагао се над море; он је скоро заклонио ону другу двојицу, и из његовог лица помаља се смешан велики црвен нос, који хоће да онуши море.

*

— Слеп старац је вештији у плетењу своје обуће од лике него понеки паметан човек у сређивању свога живота, — чује се кроз пуцкарање и шиштање ватре.

Ја више немам воље да га и даље слушам; конци који су ме привлачили к њему одједном као да су прегорели или прекинули се. Рад сам био да ћутећи гледам у море и да мислим о нечему што се слаже са том вечери и што тихо и пријатно дира човекову душу. Попут закаснелих кишних капи падају Калињинове речи:

— Свако ти то свој нос тура у туђе послове и пита свога милог друга: како ти живиш уопште? И онда му притиче у помоћ својим поукама: »Не живиш како треба, — ти мораш да живиш тако и тако!« А ко може знати како би требало да ја

подесим свој живот да би се осећао добро? Нико. Нека свако живи како је њему драго, без имало присиљавања! Не изискујем од тебе ништа, те ни ти не захтевај ништа од мене, разумеш ли? Отац Виталије напротив нас учи да човек мора да води борбу против зла...

Тамном морском пустињом протеже се као крв румена стаза. Није ли то можда она стаза којом су невидљиво ходили најбољи људи човечанства губећи своју плодотворну, врелу крв?

Лево и десно од те живосне огњене пруге море има необичну, маслинову боју; у већој даљини пак оно је црно и меко као кадива, а тамо сасвим далеко на истоку тихо севају муње: рекли бисте да нечија невидљива рука узалудно покушава да о небо ужеже сумпорну жижицу.

Калињин још непрестано гневно говори о старом Виталију, надзорнику над радовима у манастиру Нови Атон. Ја у машти гледам оно паметно, весело калуђерско лице са зубима што се попут два низа бисера сијају кроз ону као свила мекану браду; чујем како, жмиркајући лепим, сањалачким очима, заносно прича:

»Када смо ми, овдашњи, пре много година дошли овамо, манастирско добро претстављало је највећу збрку и дивљину: све је било обрасло трњем и коровом. А сада... видите какву су лепоту и дивоту, колико обилато богатство створиле овде човечје руке!«

Поносно описује он, оштрим погледом и поузданом руком, у ваздуху велики круг што као оквир обухвата брдо, које је у облику тераса преобраћено у воћњак. Са много муке и труда морала се некада земља довлачити тамо, — и сад ту све

дивно буја и успева. Начињен је водопад и у стени су усечене степенице, које воде у пећину Симона Канонита. Доле, у подножју брда, на сунцу се сијају златна кубета нове цркве, беласају гостионице и куће, блистају рибњаци између брижљиво негованих воћака, које целој слици дају дивно обележје.

Калињин још непрестано оповргава Виталија:

— По његовом мишљењу, човек може да, ако хоће, одоли свакоме хаосу. Али, ја сам њега жестоко утукао, када је он то изјавио онако победнички. »Шта«, рекао сам му, »а наш Христос... зар он није био бескућник, човек узвишен над свим оним што је земаљско? Он није хтео ни да чује за ваше земаљске бриге! Био је и за велике и за мале, као и сви истински праведници! И када је са светим Ђорђем и светим Николом путовао по Русији и похађао села, он се није мешао у распру та своја два сапутника; они су се препирали о човеку, али он је ћутао.« Тиме сам Виталија дирнуо у његово најосетљивије место, те се он наљутио и узвикнуо: »Ах, ти неваспитани простаче, ти јеретиче!«

Под стеном је задимљено и загушљиво.

Наша ватра личи на нарамак руменог мака, азалеја и некаквих жутих цветића; сагоревајући и у исти мах гасећи се, она живи својим лепим животом и тајанствено и весело се осмехује.

Са планине и из облака тихо се спушта влажно вече. Земља одише дубоко, а море жаморећи дубоким гласом изводи своју тужну мелодију.

— А сад?... Да ли да овде преноћимо? — упита наједаред Калињин веома одлучно.

— Не, ја идем даље.

— Добро! Онда хајдемо...

— Мени пут није с тобом...

У том тренутку он је чучао крај своје торбе и из ње вадио хлеб и крушке. Када чу мој одговор, врати их на њихово место, торбу завеза и јетко ми рече:

— Зашто си ти уопште пошао са мном?

— Био сам рад да се с тобом поразговарам. Ти си интересантан човек . . .

— Да, тако је! Оваквих као што сам ја ти нећеш наћи, брате!

Сунце, слично големом, мутноцрвенкастом сочиву, још није зашло, и вали не могу да сплакну његов траг, ону стазу што као жеравица тиња. Али, убрзо ће оно да сасвим утоне у облаке; онда ће очас земљу покрити мрак, као да се на њу излио из каквог претуреног суда, и очас ће се на небу заблистати тихе, благе звезде. И земља ће у том мраку доћи малена, — малена као човеково срце . . .

— Збогом!

Стиснем му малу, мршаву руку. Он ми се загледа у очи и рекне:

— Ја ћу пре него ти стићи онамо камо сам кренуо!

— Ти ћеш до Гудаута!

— Па, да . . .

*

. . . Ево ме самог у ноћи, на драгој ми земљи, где сам за све подједнако туђ и у исти мах свему подједнако близак и сродан, где се обилато оплођавам животом и, према својој снази, дајем плода животу.

Сваким даном све су многобројнији концн који моје срце везују за свет, и ја осећам како оно у себе прикупља нешто што стално снажи и појачава моју љубав према животу и моје поштовање према човеку.

Море пева своју ноћну химну, а стене што их милују његови вали одговарају му својом тихом и потмулом хуком. Нешто нејасно бело лебди кроз тамну пустињу; у даљини пак, изнад ње, још се није сасвим угасио вечерњи сутон, а на зениту се већ јасно блистају звезде.

Тонући у сан, подрхтавају врхови дрвета; на земљу падају кишне капи. Испод ногу тихо, бојажљиво, сањиво шљапка вода . . .

Идем кроз мрак светлећи сам себи. Чини ми се да сам жив фењер, да ми у грудима моје срце букти као румен пламен; и обузима ме неодољива жеља да какав плашљивко, неко ко је у ноћи залутао, види тај мајушни пламен . . .

1913.

КЛОВН.

Једнога дана, пролазећи у Нижњем Новгороду циркуским ходником, погледам кроз отворена врата у кловнову облачионицу и, заинтересован, застанем. Кловн у дугом врскапуту, са цилиндером на глави и рукавицама на рукама, са штапићем испод мишке, стојао је пред огледалом. Наједном он извежбаном руком подиже цилиндер и поклони се својој слици у огледалу.

Спазив у огледалу моје зачуђено лице, он се журно окрену к мени и рече смешећи се и прстом упирући у своје лице и у огледало:

— Ја... ја! Јесам ли то ја?

Затим се помаче устрану. Његове слике у огледалу нестаде. Лагано одмахну он руком кроз ваздух и додаде:

— Нисам то ја! Разумете ли?

Ја ту игру не разумедох, збуних се и удаљих. Он се за мном тихо насмеши. Од тога тренутка пак мене је према том кловну испуњавало неко необично, стравом прожето интересовање.

Он је био Енглез, средовечан, црномањаст и у својој струци извежбан човек. Веома смешан изгледао је у оном црном циркуском левку. Његово избријано, мршаво лице беше за мене значајно и паметно, а његов глас ми је звучао некако комично, готово непријатно, када би он, претурајући се по

струготинама велике арене као какав стари мачак, штрбецао руске речи.

После тога његовог клањања пред огледалом, ја сам почео да га посматрам. За време одмора вртео сам се испред узаних врата његове облачионице и гледао како он, седећи пред огледалом, белилом своје лице маже или га отире. Ма шта радио, — свакада је сам са собом разговарао или звиждукао некакву песму, увек једну и исту.

Једном га затекох у кантини где беше попио чашицу вотке и чух га како крчмара упита:

— Колико часа?

— Још пет минута до једанаест и три четврти.

— Ух, то теско исковорити. Ниј теско: один дуа, тири, четири... Много лако четири...

Он баци сребрн новац на цинк крчмарског стола и певушећи изиђе на улицу:

— Тири... четири... тири... четири...

Шетао је увек сам улицама, а ја сам га пратио као детектив. Мени се чинило да тај човек живи неким нарочитим, тајанственим животом и да на све и сва гледа како ја никада не могу гледати. Понекипут покушавао сам да замислим: обрео сам се у Енглеској, нико ме не разуме, све ми је туђе, загушен сам силном вревом непознатог ми живота. Да ли бих ја могао да исто тако живим мирно се смешећи, дружећи се са самим собом, — као што живи тај снажни, кршни кицош?

Ја сам смишљао свакојаке историје, у којима је тај Енглез играо улогу племенитог јунака, украшавао га свима познатим ми врлинама и уживао у њему. Он ме је потсећао на Дикенсове јунаке, — људе који су упорни и у злу и у добру.

Једнога дана, прелазећи мостом Оку, видех га где седи на ивици некога чуна и пеца рибу. Застао сам и посматрао сам га догод није свршио тај посао. Када би из воде извукао какву рибу, узимао ју је у руку, принео лицу и тихо јој звиждукнуо у уста; затим ју је опрезно скидао с удице и бацао у воду. А кад би на удицу натицао црва, он му је нешто говорио. Ако би испод моста пролазио какав чамац, кловн је скидао своју капицу без штита и веома учтиво поздрављао непознате му особе у њему, па ако би ове одговориле на његов поздрав, он је градио страховито зачуђено лице, разјапљивао уста и издизао обрве. Уопште волео је збијати шале и био је велики вештак у томе.

Други пут сам га видео у горњем делу града, у порти Вознесенске цркве: гледао је у вашариште, које се клинасто увукло између Волге и Оке. Свој штапић држао је у руци, прстима ударао у њега, као да је флаута, и уз то тихо звиждукао. Са вашаришта и са Волге уздизала се пут зажареног неба потмула, збркана врева необичног живота. По прљавој води, по пегама од нафте, које се преливају у свима дугиним бојама, тромо пузе парни бродови, једрилице и чамци; разлегало се шкрипутање и звекетање железа. Нечији широки, снажни длanови непрекидно и силно пљескали су о воду. У даљини, иза ливада, буктале су шуме, а на задимљеном небу непомично је стојало сунце, лишено својих зракова, ћелаво.

Лупкајући штапом о стабло једног дрвета, кловн је тихо, побожно певушио:

— Оун... доун... лоун... дир...

Лице му беше тужно и озбиљно, а веће му беху набране. Необични звуци његове песме изазваше у

мени некакву бојазан. Дође ми да тога човека испратим до његовог стана у доњем делу града.

— Уррр . . . — зарежа тихо пас.

— Рррр-рау! — одговори кловн најбољим псећим језиком. Псето устаде и, увређено, побеже. Клови се осврну, спази мене испод једног дрвета и љубазно ми намигну.

Носио се кицошки као и увек: на себи је имао дуг сив капут и панталоне које су се са њим слагале, на глави сјактав цилиндер и на ногама лепе чизме. Ја сам долазио на ту мисао да једино кловн може бити одевен као отмен господин и на улици се понашати као какво дериште. Уопште, помишљао сам да се тај човек коме је све ту непознато, који не зна наш језик, у том метежу и у тој тутњави осећа слободним само стога што је — кловн.

Ишао је тротоаром као каква уважена личност. Никоме другом доли женама није се склањао са пута. Видео сам да увек, када га когод гурне лактом или раменом, руком на којој је рукавица отресе место на коме је дотакнут. Други људи су се безобзирно тискали, један са другим се сударали, и нису се извињавали или бар, реда ради, скидали шубаре или шешире. Па и у ходу озбиљних особа било је нечега слепачког, неизбежног: јасно се видело да се сви изреда журе, те да немају кад да се једни другима са пута склањају.

Међутим, кловн је улицама шеткао сасвим безбрижно, као оно сит гавран по бојишту, и мени се чинило да је он рад да својом учтивошћу збуни и утуче све пролазнике. То, а можда и нешто друго код њега, дирало ме је веома немило.

Он је, разуме се, видео да су ти људи груби и сурови, да они један другога у пролазу вређају одвратним псовкама. Морао је то видети и разумети! Али, кроз поворку света на тротоарима пролазио је он као да ништа не види и ништа не разуме. И ја сам гневно премишљао:

— Ти се само претвараш! Не верујем ја теби . . .

И веома увређеним осетио сам се једном када сам спазио где тај кицош неком пијаном човеку који је пао са коња помаже да се дигне: срећно га је усправио на ноге, а затим опрезно с руку свукао своје жуте рукавице и — бацио их у блато.

*

Свечана претстава у циркусу завршила се тек после поноћи. Било је то крајем августа. Из оне црне празнине над једноликим низом здања на вашаришту сипио је ситни стакласти прах јесење кише. Мутни улични фењери ишчезавали су у влажном ваздуху. Покривеном калдрмом зврјали су точкови многобројних кола. Уз хучан жагор излазила је на побочна циркуска врата публика која је заузимала јевтинија места.

На улицу изиђе кловн у дугом, чупавом зимском капуту, са исто тако чупавом шубаром на глави и са штапићем испод пазуха. Загледа се у мрак, извади руке из џепова, подиже јаку и, као и увек, лагано и гипким корацима упути се преко трга.

Знао сам да станује у једној од гостионица у близини циркуса. Али, он није ишао у правцу свога стана.

Ја сам корачао за њим и слушао његово звиждукање.

У локвицама између калдрмског камења огледале су се уличне светиљке. Престизали су нас тамни коњи. Испод точкова је пљаштала вода. Иза прозора разних крчама трештала је хучна музика. У помрчини је цичала женскадија. Отпочињала је бесна, раскалашна вашарска ноћ.

Попут патака промицале су улицом девојке и гласовима, промуклим од влаге, ословљавале мушкарце.

Једна од њих заустави кловна. Дубоким гласом, као у ђакона, позва га она да пође са њом. Он мало стукну уназад, испод пазуха извуче штап и као мач управи га у њено лице. Девојка псујући мало отскочи устрану, а он, не ускоравајући кораке, окрену у једну пусту, као стрела праву улицу. Негде, у даљини, неко се трохотом смејао; чуло се стругање ногу о плочник, а неки женски глас болно је викао.

На неких двадесетак корака даље одатле опазих при мутној светлости једног фењера где се три ноћна стражара у коштац хватају са неком женском приликом. Они су је грлили, штипали и један другоме у наручја је потискивали. Она је цичала као какво мало псетанце, спотицала се и посртала под ударима оних снажних шапетина. Тим мувањем и гуркањем та четири чељадета затварала су улицу у свој њеној ширини.

Када кловн дође до њих, он и опет испод пазуха извуче штап и њиме стаде да као мачем омахује, хитро и вешто га управљајући у лица сва три стражара.

Они заурликаше, ногама стадоше ударати о калдрму, и препречише му пут. Најзад, један од

њих спусти се на земљу, шчепа га за ноге и потмулим гласом дрекну:

— Држте га!

Кловн паде. Рашчупана женска прилика врат-нанос пројури мимо мене доводећи у ред своју сукњу и дерући се:

— Проклете псине!... Стрвине!

— Везуј! — наређивао је неко гневним гласом. — Аха, штапом, зар, ти хоћеш?

Кловн громким гласом избаци неку непознату реч. Лежао је на плочнику лица окренутог наниже и потпетицама је у леђа ударао човека који је седео на њему и везивао му руке.

— Ох, сотоно! Дижи га! Води!

Наслоњен на гвоздени стуб који је држао кров једне трговачке галерије, гледао сам како три људске прилике, прибијене једна уз другу, лагано и тетурајући се одмичу кроз влажну уличну помрчину, као да их ветар гура пред собом.

Стражар који је заостао чучну на земљу, упали жижицу и стаде да нешто тражи.

— Пази, — рече он кад му приђох, — немој да ми станеш на пиштаљку. Изгубио сам је...

Упитах га:

— Кога су то одвели?

— Некога... Ни ја не знам кога.

— А зашто?

— Па било је потребно...

Мени то беше непријатно и болно ме је дирнуло. Али, сећам се да сам чисто победнички узвикнуо:

— Аха!

После недељу дана видео сам кловна и опет. Као и раније, претурао се попут шареног мачка по арени, викао и скакао...

Него, чинило ми се да су његова приказивања сада била лошија, незанимљивија него дотле...

И гледајући га, ја сам осећао да сам у нечему крив.

1918.

СРЕЋА.

Једном сам се срећи био приближио толико да умало нисам упао међу њене беле шапе.

Било је то приликом једног излета. Повећи број младога света скупио се једне ноћи на обали Волге код рибара. Јели смо рибљу чорбу што су нам је они спремили, пили пиво и вотку, седели око ватре и расправљали питање како би се најбрже могао преуредити свет. После тога смо се, заморени душевно и телесно, растурили по тек покошеној ливади.

Ја сам се од ватре удаљио са једном младом, по изгледу паметном и веома осетљивом девојком. Она је имала лепе, црне очи. Из сваке њене речи звучала је проста, разумљива истина, и у свакога је она упирала љубазан поглед.

Лагано смо корачали једно уз друго. Испод наших ногу шушкали су и крхали се стручци косом пресечене траве; из небесне кристалне чаше, изврнуте на земљу, излевала се месечина као каква опојна влага.

Наједном моја пратиља уздахну. Затим ми рече:

— Како је овде лепо! Као у афричкој пустињи. Пластови сена су пирамиде. И тако је топло...

Она предложи да седнемо под један од тих пластова, у округлу сенку, која је била густа као и дању. Цврчали су попци. У даљини је неко тужно певао:

Ох, зашто ме изневери?

Ја стадох девојци ватрено причати о животу који ми је био познат, о многом којечему што ни-сам разумевао... Наједном она тихо цикну и извали се на леђа.

То је био, чини ми се, први наступ несвестице што сам га морао да видим. Хтедох да вичем, да запомажем. Али, одмах затим на ум ми паде шта су у таквим случајевима чинили јунаци романа које сам прочитао, те брже-боље раскинух појас њене хаљине, блузу и траке на њеном прснику.

Када угледах њене дојчице, које су изгледале као две мале густом месечином испуњене и изнад њеног срца извртнуте сребрне чаше, обузе ме силна, страсна жеља да их станем љубити. Али, угушим тај свој нагон и наврат-нанос јурнух ка реци да донесем воде. Јер — као што је то у књигама написано — у таквим случајевима јунаци пре свега трче по воду, ако брижљиви писац није раније на месту катастрофе припремио какав извор или поток.

Скачући ливадом као бесан коњ, вратих се носећи пун шешир воде. Али, све је већ било у реду: болесница је стојала наслоњена уз пласт и већ беше поправила своју тоалету коју сам јој ја пореметио.

— Не треба! — рече она уморним, тихим гласом. И руком устрану одгурну мој мокри шешир.

Затим се удаљи од мене и упути ватри, где су двојица студената и један статистичар и даље извијали једну и исту и досадну песму:

Ох, зашто ме изневери?

— Да вас нисам штогод увредио? — упитах је, мало дирнут њеним ћутањем.

— Нисте. Доста сте невешт човек. Него, хвала вам... ипак...

Мени се учини да то њено захваљивање није потпуно искрено...

*

Нас двоје се нисмо дотле често састајали, али после тога догађаја виђали смо се још ређе. После кратког времена ње је уопште нестало из града. Тек након четири године нађосмо се једнога дана на једном парном броду.

Враћала се из неког села крај Волге, где је на пољском добру провела лето, ка своме мужу у град. Била је у другом стању. На себи је имала пространу, али лепу хаљину. О врату јој је висио златан ланац и исто тако златан брош величине ордена. Беше се пролепшала и попунила. Потсећала је помало човека на мех напуњен јаким кавкаским вином што га весели Грузини продају на врелим тифлиским трговима.

— Ето, видите! — рече она, пошто смо се упустили у пријатељски разговор и споменули прошлост. — Сада сам удата. Те тако...

Било је вече. На реци се блистао отсјај вечерње румени. Пенушави траг од брода губио се у плавој даљини фењера као каква широка чипкана трака.

— Имам већ два детета. Треће је на путу, — рече ми чисто поносито као какав занатлија који воли свој занат.

На крилу јој беше жут фишек са поморанџама.

— Да, ... да ли да вам кажем? — рече ми, а њене црне очи умиљато се осмехнуше. — Да сте онда, под оним пластом... сећате ли се?... били

мало смелији... Да сте ме тада пољубили, ја бих сад била ваша жена... Јер... ја сам вам се допадала, зар не? Смешни сте били ви! Отрчао човек по воду... Ах, ви...

Рекох јој да сам се понашао онако како то пише у књигама, које су за мене тада биле светиња и према којима се младој девојци, када падне у несвест, мора дати воде, и да се она сме пољубити тек пошто отвори очи и узвикне: »Ах, где сам ја ово?«

Она се благо насмеја, а затим замишљено рече:

— У томе и јесте несрећа што сви ми хоћемо да живимо по књигама... Међутим, живот је обимнији, паметнији од свих књига, драги мој... Живот је уопште сасвим нешто друго неголи што су све књиге... Дакако...

Извади из фишека једну поморанџу, добро је разгледа, намршти се и рече:

— Нитков! Подметнуо ми једну трулу...

Невештим покретом руке хитну она ту поморанџу преко ограде на палуби. Видех како се жута лопта заврте у ваздуху и буђну у румену пену.

— Па? Како је сада? Да ли непрестано још живите по књизи? А?

Ја сам ћутао и гледао у пешчану обалу, која беше обојена вечерњом румени са запада, и у простране, златноцрвене ливаде.

Преврнути чунови лежали су на жалу као крупне мртве рибе. Позлаћеним песком протезале су се сенке сетних врба. У даљини, на ливадама, уздизаху се пластови сена као хумке. Сетих се овога њеног некадањег поређења:

— Као у афричкој пустињи! Пластови сена су пирамиде...

Љуштећи другу поморанџу, она понови тоном старијег чељадета, готово прекорно:

— Да, сада бих била ваша жена...

— Хвала вам, — рекох ја. — Хвала вам...

И то моје захваљивање било је искрено.

1918.

ЈУНАК МОЈЕ МАШТЕ.

Новине већ беху донеле неколико мојих приповедака. Познаници су ме благо обасипали похвалама и претсказивали ми књижевничку каријеру. Али, ја нисам веровао у та пророштва; чинило ми се да ни сами ти пророци нису богзна колико поуздани у своја претсказивања.

Да будем књижевник, — о томе нисам још ни сневао. У мојим очима књижевник је био нешто као чаробник који прониче све тајне живота, сва срца. Добра књига дотиче се мога срца као гудало великог уметника, те моје срце пева, стење од гнева и бола, или се радује, — ако то хоће песник.

Не, у ту срећу да будем књижевник, ја тада нисам веровао! А што су моје приповетке биле штампане, то сам сматрао више као нешто случајно, као-год што случајно човек може потскочити онолико колико је висок.

У то време ја сам се осећао веома непоузданим и колебљивим. Земља се пода мном погрбљавала, као да беше рада да ме са себе стресе и некако баци. Живео сам као у некој врелој парушгини противречних идеја, жеља и осећања. Све стазе живота биле су преда мном замршене, те нисам могао бити начисто која је од њих моја. Лепршао сам се тамо и овамо као птица која је некако улетела у собу чији су прозори додуше светли, али је

пут у слободу препречен стаклима што се тешко могу разликовати од ваздуха.

Као дете и као дечак доживео сам премного горчина и увреда, премного немилосрдности, опаких глупости и бесмислених лажи. То превремено оптерећење мога срца болно ме је тиштало. Било ми је потребно да у животу, код људи, нађем нешто чиме бих олакшао тај терет на своме срцу; било ми је потребно да се усправим.

Али, треба да си Самсон — или још јачи од њега — па да те не убију варварске ситнице живота. Оне човеку исисавају крв као комарци, исисавају је и трују, заражавају га грозницом злоће, неповерењем и презрењем према људима. Треба да си снажни Самсон, па да могнеш проћи кроз облаке отровне мрзости и да те она не затрује, да не подлегнеш њеној силини . . .

Нагога срца ступао сам кроз сићушну пакост и гнусобе живота као по шиљастим клинцима или по истуцаном стаклу. Понекада би ми се учинило да живим по други пут, да сам једном већ живео, да знам све, да немам више шта да очекујем и да никада нећу видети нешто ново.

И при свему том хтео сам да живим, хтео сам да видим оно што је чисто и лепо. Јер тако што постоји, то нам казују књиге великих песника целога света, — оно постоји, и ја морам да га нађем.

Када је живот ружан и прљав као какво старо, загађено згариште, треба га чистити и украшавати помоћу своје душе, своје воље, своје маште. Ето, до тога закључка сам најзад дошао.

Ох, када бисте ви знали са каквим сам ја то одушевљењем чинио, — и како се понекипут смејем сада кад се сетим неуспеха свих мојих покушаја

да улепшам живот и да душевном светлошћу осветлим ону празнину око себе.

Овде ћу изнети један од тих својих смешних огледа да нађем човека сличног људима о којима причају добре књиге.

*

Једном сам ја у мирном граду Тамбову — граду који је сличан каквом досадном сну — седео крај прозора своје мале собе у једној прљавој гостионици. Наједном чух где у побочној соби неки тих глас изговори ове необичне речи:

— Несрећа је вода, а срећа је ватра. Воде је више, — те се људи више топе. Ватре је мање, те они ређе горе.

Неко осорно прекиде те сетне речи:

— Не волим људе који су паметнији од мене! Не, драги мој, ја не трпим мудраце . . . Шта-а? . . . Нека их ђаво носи! Ја сам ја!

— Стани мало . . .

— Ја сам јевтинији неголи та жена . . .

По моме мишљењу, тако што могао је да говори какав веома интересантан и значајан човек.

После неколико тренутака, он изиђе у ходник. Пре тога био сам отворио врата на својој соби, те сам га сада видео. Био је то мршав, висок, смеђ човек са дебелим уснама и црним очима оштрог погледа. На себи је имао дуг, црн кадивени капут и белу капу са племићком значком. Целокупном својом појавом чинио је утисак избледелог акварела.

Изиђох за њим. Можда ће ми, помислио сам, за руком поћи да докучим како и од чега он живи.

Јасно се видело да је у граду био добро познат, јер му се јављао готово сваки пролазник. Сам он

пак је мушкарцима скидао капу нехајно, понекипут се само дотицао њенога штита. Али, када на коме прозору или у каквим трцкавим колима угледа коју даму, он јој се поклони брже-боље и дубоко, као што се, свакако, у давно време клањао корнет Отлетајев.

Корачао је као човек који нема куд да жури. У левој руци држао је кожни бич са црним држаљем, којим је благо ударао по сарима својих чизама. Ја сам за њим ишао са друге стране улице и за њ смишљао занимљив живот. Градио сам од њега великог праведника, чијим је духом живео тај прашњави, дрвени град, тај тихи окô људи без физиономије...

Шта више, на ум ми је долазила мисао да је тај овештали човек можда у своме животу за многим чиме жудео и многом чему тежио, па му ништа није полазило за руком; али, да он ипак остаје упоран, те и даље корача ка својој сврси, неуморно иде за својим сновима. Свима и свакоме туђ, а можда и исмејаван, он осамљен пролази кроз трњак одвратне злоће и глупог сумњичења, кроз облаке прашине ниског подругивања.

А можда он воли, слепом, силном љубави, какву жену, једну од оних жена о којима причају романи? Таквих жена има много на земљи; али, она, једна једина, не може се наћи: то је жена што ју је дон Хуан тражио свуда целога свога живота.

Много штошта лепо може се измишљати о поједином човеку! Хајнрих Хајне је за тако што добар доказ...

...Дођосмо у једну пусту улицу, где су се мале кућице нехајно увукле у зеленило вртова као некакве шарене закрпе које су избледеле од сунца.

Непознати човек застаде пред отвореним прозором једне црвенкасте куће и држаљем свога бича лупну о ћерчиво. Када се кроз угасито зеленило ждралињака указа веома набељено лице неке жене са дебелом цигаром у устима, он је упита строгим тоном.

— Па, шта је? Јеси ли продала?

Жена журно одби један дим, а затим одговори, али толико тихо да ја ништа не разумедох.

— Глупачо, — узвикну он гневно. — Та рекох ли ти: подај за седамнаест! Шта значи то, ђубре ниједно? Да ли ти је жалије вепра или мене? — упита је он исто тако громко, али мало љубазније.

Потом бичем удари о своју чизму и заповеди:

— Да ми је у шест часова новац ту!

Тихом улицом упути се он даље звиждућући једну познату ми мелодију. Жена пак испљуну остатак своје цигаре на улицу и ишчезе са прозора.

Било је око три часа по подне и владала је тишина као у дубокој ноћи. У оној оморини, испуњеној задахом трулежи, дремале су презагрејане кућице на сухој земљи. Под врелим сунчаним зрацима праштала је крововска дрвенарија. Дрвета беху непомична; њихово лишће изгледало је као да је изрезано из зеленог железа.

Непознати човек је корачао звиждућући романсу која се може чути на свима оргуљама:

Небо је тако дивно...

Ја сам и даље ишао са њим. Додуше, бејах се већ мало расхладио у својим сањаријама, али још нисам био изгубио сваку наду.

Дођосмо на трг, до цркве, која се налази у малој, хладовитој порти са зиданом оградом. Непознати човек извади из џепа златан часовник, по-

гледа у њега и упути се право једној малој крчми прекопута од цркве. Уђе тамо, не осврнув се на клањање двојице келнера, седе за један сто украј прозора и осорно заповеда:

— Мишка, ракију!

Мишки је било око седамдесет година. Мален, ћелав, дугих руку, јако је личио на мајмуна. Ходао је погнут, некако необично је колена окретао устрану и руке је држао тако као да је пре кратког времена престао ићи четвороношке.

Гост је гледао кроз прозор и непрестано још звиждукао. И нехотице сетих се оних речи из романсе:

Ох, како је болно и тужно срце моје...

Мишка отвори боцу лимунаде, ту пенушаву течност изли у једну велику чашу, додаде две чашице коњака и то пиће тетурајући се донесе госту на сто. Овај површно погледа у келнера и упита га:

— Зар си ти још жив?

— Па, жив сам! — одговори старац радосно, развуче тамна уста до ушију и показа два жута очњака.

Гост стаде у малим гутљајима пити лимунаду не одвајајући усана од чаше и непрестано гледајући кроз прозор. Нека крупна, гојазна женска прилика у плавој хаљини, са белим и чипкама искићеним сунцобраном, достојанствено је једрила преко трга ка цркви. Он брже-боље испи чашу, погледа се у огледалу, заглади бркове, намести капу, начини строго лице и упути се вратима рекав:

— Вратићу се...

Аха! Најзад сам нашао оно што тражим!

Када је човек са корбачем, пратећи даму у плавој хаљини, ишчезао у порти, ја пођох за њим. После неколико минута затекох га иза цркве, у хладу старих липа. Корачао је напоредо са њом. Наједном се он испод сунцобрана загледа у њу и дубоким гласом јој убедљиво рече:

— Код Грка су чак и богови имали дратане...

— Шта хоћете тиме да кажете? — упита га дама готово исто тако у басу.

— И нико ништа није имао против тога...

Обиђох цркву и вратих се у крчму. Осећао сам се као да сам покраден, унижен.

Поручих пиво и стадох гледати кроз прозор. Негде је свирао клавир. Неко се вежбао у скалама. Пред вратима крчме стојао је на искривљеним ногама и дремуцкао стари Мишка. Салвет беше испустио на земљу. Владала је потпуна тишина. Чак ни мува није било у ваздуху. У крчму уђе, а да та не запазих, овештали човек, седе на своје место и рече тихо, мрзовољно:

— Мишка, ракију! Зар ти не видиш?...

Он дубоко уздахну и рупчићем отра лице, које је било мутнорумено као и тамбовско сунце.

Када се потом на тргу и опет појави она плава дама са сунцобраном искићеним чипкама, непознати човек се упола издиже на својој столици, наслони се на сто и тихо, кроза зубе, рече у правцу прозора:

— Стрвино! Свињо!

*

То вам је један од оних ситних догађаја који су за мене имали крупан и болан смисао, пошто су ми они са душе сурово здеравали светле заторе моје младеначке романтике.

Ја сам доживео још много таквих разочарања. Знам ја да у тим сићушним грудвицама блата има доста смешнога. Али, још и данданас волим ја да човека заоденем свечаније него што је он био раније заоденут.

Могућно је да сам ја у томе похвалном раду неправедан и груб према људима. Али, тачно знам ово: Ако се магарац натовари ма и самим драгим камењем, за њега је то свеједно; јер за магарца је тако што само терет!

1918.

ДЕСЕТИЦА.*

У тринаестој ми години, међу светом са којим се тешко дружити и у чијој сам средини живео, моје срце силно је привлачила једна жена, свастика мога послодавца. Имала је својих тридесет година, али била је витка као младо девојче. Благе очи, као у богородице, озаравале су њено необично правилно, нежно лице. Те отвореноплаве очи гледале су у све љубазно и пажљиво, али када би ко изустио штогод ружно или непристојно, њен ведри поглед би се некако чудно напрегао, као у чељадета које добро не чује.

Била је ћутљива и говорила је само о ономе што је неопходно — о стању здравља, о своме мужу, о послузи, о попи и кројачицама. Никада ја из њених уста не чух какву ружну реч о коме. У њеним покретима било је нечега бојажљивог, непоузданог, као да се непрестано плашила да се не спотакне или са неким не судари. Понекипут учинило би ми се да је кратковида, а понекипут пак помишљао сам да та мирна жена будна спава.

Доста пута смејали су јој се. Овда-онда к нама су долазиле жене сличне домаћици: гојазне, утовљене, у говору безобразне каогод и она. Разгреју се чајем, поднапију слатким ликерима и мадеиром те почну једна другој причати ситније анегдоте о

* Десет копејака у сребру.

својим мужевима. Слушајући њихове непристојне речи, нежни образи домаћичине сестре порумене као крв од забуне; дуге трепавице спусте јој се на очи, и сва она пресавије се као травчица поливена масним помијама.

Када би домаћица то запазила, она би радосно узвикнула:

— Гле'те како је Лина поцрвенела. . . . Ојој, да човек пукне од смеха!

А друге жене су је љубазно пецкале:

— Држиш се као да си младо девојче!

У таквим тренуцима било ми је веома жао те честите жене. Беше ме стид слушати оне гадне разговоре тих женетина. Своје скарадне речи пропраћале су оне грохотним смехом и веома значајним намигивањем. Тако што изазивало је код мене гнушање и страх. Те пијане жене изгледале су ми понекипут као пијавице. Необично одвратна била је удовица неког молера, дежмекаста жена од својих четрдесет година, са двоструким подбратком, огромним грудима и крављим очима. Када се смешила, подизала је дебелу горњу усну са брчићима и откривала узани низ оштрих зуба, а њене мутне, зеленкасте очи би чисто ускипеле и застрле се светлуцавом влагом.

— Сваки муж воли да је жена безобразна према њему, — изјављује она гласом пијаног ђакона.

— Не сваки, — одговарају јој.

— Ах, којешта . . . Сваки! Наравно, ако је он слаботиња, онда му тако што није потребно. Али, способан муж не може трпети стидљивост. Зашто мушкарци јуре за пропалим девојчурама? Зато што су оне паметније него ми. Стидљивост је једино за

младе девојчице. За праву жену стид је само сметња.

Са њом се све нису слагале. Али, све су је хвалиле.

— Колико си дрска, Марја Игњатовна!

Послужујем за столом, слушам те разговоре и гледам како се гиба лабудји врат миле ми жене. Видим њене мале, ужарене уши испод угаситоплавих коврџица; посматрам како њени прсти ломе и ситне пециво. Сузе хоће да ми потеку; силно ми је ње жао. Међутим, жене се грохотом смеју.

Био сам уверен да је њој веома тешко живети међу тим њеним другарицама. И јасно сам увиђао да би требало да јој помогнем. Али, како?

Премда сам прочитао доста велики број књига, ни у једној од њих нисам нашао како би тринаестгодишњи дечак могао помоћи жени која је двапут старија од њега. Али, у једној књизи је, на моју несрећу, стојало: »Љубав не штеди ни попу, ни ђакона, не зна за разлику у годинама, — и сви смо ми њени робови!«

Знао сам веома добро — исувише добро за моје младе године — какви су стварни односи између мушкарца и женске. Али, моје књиге давале су ми ту спасоносну снагу да верујем у могућност и другачих односа, и ја сам упорно сневао о њима и замишљао нешто узвишено, дирљиво. Не може то бити да љубав за све људе и за све жене има један и исти облик, облик познат дивљем бику, војнику Јерофејеву, и стално пијаној, покварено, страховито безобразној праљи Орини!

И упорно сам премишљао: како бих могао да помогнем милој жени, која очигледно неће да чује ни види грубости живота какав није за њу. Сневао

сам херојске снове. Као харамбаша сам, отресит момак у црвеном кафтану, са ножем за појасом и са нахереном шубаром на глави. Моји четници упалили су кућу у којој живи она. Ја њу узимам у наручје и кроз двориште трчим ка свом коњу. Други пут опет сневам: ја сам мађионичар, под мојом влашћу су сви ђаволи; они мене и њу учине невидљивима, и нас двоје, лаки као пахуљице, лебдимо ваздухом изнад пустог поља које је плавље од плавог неба. Пред нама, између пирамида што их сачињавају јеле, уздиже се као снег бела кућа. Из њених широм отворених прозора извире и пољем тече, нама у сусрет, дивна музика, од које срце обамире и свеколико тело, испуњено њоме, кличе и пева.

Било је и мање срећних снова, одвратних комешања шипарца са сувише раздраженом уобразиљом.

А на јави мила жена пролазила је поред мене исто онако опрезно као и поред свију других. Мени се све чинило да се она боји да се о мушкарца не укаља, да је њена највећа брига да се никога не дотакне. Додуше, запажала је да је ја упорно посматрам. Све чешће и чешће сретали су се њени погледи са мојима, и једнога дана, када сам јој отворио врата на доксату, она, која је раније мимо мене пролазила ћутећи, најзад ми рече:

— Здравствуј!

Ја сам, разуме се, проширио значај тога поздрава. Он је за мене звучао као заповест:

— Здравствуј — за мене!

Био сам усхићен: »Наравно — за тебе, царице! Мени је то судбина унапред одредила: свом снагом живота и свима књигама — за тебе!«

Једнога дана она ме упита:

— Зашто си тако тужан?

Нисам могао да јој одговорим. Срце ми стадоше прожимати грчеви. Јер, када је она у тај мах запазила да сам невесео, морала је раније запажати да сам весео. Дакле, значило је да ме — воли! Тај закључак додуше не беше логичан, али био је леп, и ја сам се обрадовао толико да сам одмах одјурио у кујну и изљубио мачку, стару, олињалу животињу, коју нисам могао трпети због њене суровости и подмуклости.

*

Обесни месец март био је ћудљив као какво размажено дериште: час је на земљу сручивао густе облаке снежног прамења, а час ју је опет обасјавао јарким сунцем те очас раскрављивао папирјасто цвеће на тамном грању још голог дрвећа. Потоци су жуборили, избијајући испод сметова; чуло се како подлокавани снег слежући се стење. Из дана у дан постајале су све дубље и шире плаве јаме у оној сивој узнемиреној маси облака, и када погледаш у те небеске бездне, живот ти изгледа лакши и свечанији. Први пролећни цветићи избијају ти у души, а затим и у пољу.

Домаћица је била озбиљно болесна. Сестра ју је похађала сваки дан, и када би она била у кући, у њој је све текло пристојније, тише и боље. Љуљушкајући се, као да на тоциљајкама клизи обојеним подом, без шума је промицала тамо и овамо између собе и кујне, са облогама натопљеним водом и сирћетом или са боцом сока од пасјаковине у белим рукама. И ја сам уживао гледајући је.

Једнога дана, перући руке, спази ме погнутог над књигу и упита ме:

— Шта то читаш?

Рекох јој наслов књиге.

— Боље би било да прочиташ житије великомученице Варваре, — посаветова ме. — Она је била анђео хранитељ твоје маме.

— А ви сте мој анђео хранитељ! — креснух ја. Сећам се да сам те речи изговорио дубоким басом.

И одмах се уплаших због те своје дрскости. Да ли се неће наљутити? Али, она ме и не погледа, него ме замоли:

— Улиј ми воде у умиваоник!

Опра своје нежне прсте, брижљиво их отра, погледа кроз прозор и рече:

— Како се крави?

Да, на сунцу се силно кравило. Са кровова су се непрестано сливали млазеви воде као какве сребрне траке искићене драгим камењем у свима дугиним бојама. И моје срце сијало је попут дуге и кравило се.

После неког времена у собу уђе мој господар, строго одмахну својом дугом косом и припрети ми прстом.

— Ти, стоко! Шта си ти то рекао Олимпијади?

— Да је слична анђелу, — одговорих ја.

— Зар се тако што сме казати удатој жени?

— У књигама се каже тако што.

— Удатим женама, зар? Главу теби треба разбити тим твојим књигама! Поприпази се! Зна она и без тебе чему је слична . . .

Мој господар смешећи се развуче уста од уха до уха и изиђе. Мени би помало жао. Зашто ли се потужила на ме? Није требало да то чини!

После два дана, справљајући у кујни сок од пасјаковине, она ми рече.

— Туже се на те. Веле да си дрзак и тврдоглав! То није лепо!

Ја сам нешто сасвим друго очекивао од ње. Планух и упитах је:

— А зашто да није лепо?

— То ти треба и сам да знаш.

Онда јој ја отворено рекох све што ми је било на уму: да ли је лепо то што она ћути када се пред њом причају свакојаке гадости?

— Ја видим да је вас стид што морате да слушате тако нешто! Ви нисте као оне друге. Оно су просте жентураче, горе од пијаних праља!

Говорио сам дуго и гневно. Она је стојала за столом, кроз сито цедила пасјаковину и у мене гледала зачуђеним очима и разјапљених уста, тако да је изгледало да се спрема да се из свега гласа продерња. Лице јој је било сасвим детиње. У руци је држала дрвену варјачу, са које је на сто капао ружичасти сок.

— Шш-шш! — наједном зашишти она и на ме замахну том варјачом. — Да ћутиш! Какав си! . . . Ако се пожалим на тебе . . .

— Немојте да се жалите! Боље ће бити да нас двоје побегнемо преко Волге! — предложих јој.

— Шта-а? Куда?

— Преко Волге. У шуму. Ускоро ће пролеће. Наћи ћемо већ хране . . .

Она седе на клупу и упита:

— А зашто да бежимо?

— Што да и даље живите међу овима овде?

И објасним јој, како сам знао и умео, да сам готов служити је . . . до старости, до смрти и да ће јој код мене бити дивно. Да ћу се већ постарати за све!

Она се насмеје, додуше не гласно, али сасвим неоправдано. Насмеја се и рече:

— Боже, што си смешан... И како ти све то видиш! Шта си ти то све смислио, господе боже!... Преко Волге... ојој!

Сва цептећи од смеха, удаљи се. Ја отидох у шупу да нацепам дрва. После пола часа појави се мој господар и рече ми:

— Слушај, драги мој, ако та твоја глупа трабунњања дођу до ушију мојој жени... ја не јамчим за тебе! Јеси ли разумео?! Та ти си полудео!

Када сам остао сам, узех да премишљам:

»Како је лаковерна. Све и сва поверава другима!«

*

Дошао Ускрс. Плави ваздух је препун пролећних гласова: брујања звона, зврјања кола по сухој калдрми, опојне вреве пролећњег празника.

Ја посетиоцима отварам врата и уздрхталог срца очекујем да се појави она те да јој рекнем:

— Христос васкрсе!

— Ваистину! — одговориће она и трипута ће ме пољубити својим ружичастим устима. Можда ћу ја сместа умрети. Али... само да ме пољуби!

Никада ме још није као тога пута вређало оно пружање напојница. Одбијати их нисам смео. Знојаве двадесетице пекле су ми длан и изгледале су ми тешке као тегови од фунте.

Расположење ми је било као у верних пред причешћивање. Био сам готов и способан и за најјуначнији подвиг. Да, тако вам је то: први женин пољубац је најкрупнији догађај у човековом животу!

Најзад, ево и ње. На њој је плава свилена хаљина превучена црним велом, који је искићен многобројним стакленим перлама. Све на њој шушти и блиста се.

Једва дишући, рекох:

— Христос васкрсе!

— Ваистину! — одговори она и лагано, не застајући, турну ми у руку новац величине крупније сузе.

То је била десетица! Стара, излизана десетица. Пробушена испод орла.

Наслоних се на зид и као избезумљен гледах како она, у оној плавој и црној хаљини, корача степен по степен навише. Моја љубав према њој беше се очас угасила! Њена десетица је као каква хладна секира отсекла ту љубав од мога срца.

Увече хитнух тај новац, награду моје љубави, у јендек, у мутну бару снежне воде.

После тога волео сам још много жена и добивао још много десетица, старих и нових...

1918.

У КОЗАЧКОМ СЕЛУ.

Ветар заошијава изнад степе и одбија се од стења големог Кавказа; његово бйло набубрава и надимље се као какво огромно једро, а земља фијучући јури између модрих бездни и иза себе оставља ветром искидане облаке, чије сенке по тлу пузе и за њега се хватају те, не могући се задржати, цвиле и јаучу . . .

Дрвета се погињу, као да трче; џбунови се стресају попут чупавих паса и полежу по црној земљи, која је задимљена облацима усковитлане прашине; непрекидно се разлеже некакав сух жамор, фијук и урлање; роде клепећу, сите вране гракћу, степски попци цврче, а уза све то оре се, чисто заповеднички узвици снажних, кршних Козака. Голом степом пролеће као злато жута пшенична слама што су је вршилице скрхале и изгужвале, а на тргу малога, лепог козачког села ковитлају се кокошја перца, љуске од лука и сунцем спржено жуто лишће.

Ужурбано се помаља сунце и убрзо потом наново ишчезава, као да јури земљу која бежи и као да се већ заморило тим гоњењем; све већма и већма заостаје оно и, изнурено, тоне у задимљени хаос на западу, где се такође виде снегом покривени врхови и блистају румени, влажни и као тек узорана земља тешки облаци.

Овда-онда, између облачина засија се сребрно

седло Елбруса и кристални низ других планинских врхова; они су се зарили у облаке и покушавају да их задрже. Толико јасно осећаш јурење земље кроз небеску просторију да ти је тешко дисати од пренапрегнутости у грудима, од усхићења које те обузима што и ти јуриш заједно са њом, — са њом онако дивном умиљатом! Гледаш у те планине покривене вечним снегом те помишљаш да се иза њих мора протезати бескрајно пространо плаво море или азурна празнина, где у големој даљини, тако да се једва виде, својим путањама круже шарене лопте, планете, рођене сестре наше земље...

Са степе долазе бескрајни низови кола натоварених овршеним житом; по прашини која је црна и масна као чађ достојанствено и тромо корачају крутороги сиви волови трпељиво у земљу упирући благе погледе својих округлих очију. На колима лешкари Козак у кошуљи покривеној сивом прашином; чупава, висока шубара затурена му је на потиљак, лице је црно од сунчане припеке, очи црвене од ветра, а брада, слепљена знојем и прашином, као да је исклесана од камена. Овда-онда, он сиђе са кола и иде испред њих, покрај јарма. Ветар му дува у леђа и подиже кошуљу. Ухрањен је и дежмекаст као и волови. Његове очи су као и у њих благе и паметне; он се креће мирно, не журећи, као да зна све што га чека у будућности.

— Ајс!... Ајс!... — викне он покаткада воловима.

Жетва је те године била добра; сви су здрави и сити, али њихов поглед има у себи нечега суморног, нерадо говоре, кроза зубе. Можда су заморени радом...

Насред села у небо се уздиже црква од црвених

цигаља са пет кубета и са звоником изнад паперте. Прозорска окна премазана су кречом и превучена жутом бојом; та црква изгледа као да је слепљена од меса са обилатим слојевима масти, а и сама њена сенка има нечег масног и тешког: храм што су га сити људи саздали великом, спокојном богу.

У реду нижу се приземне и беле кућице; као лепе, једре жене испрсиле су се оне ту, у раскошним свиленим хаљинама зелених вртова, опасане испреплетаним плотовима, покривене сребрнастом тканином тршчаних кровова, изнад којих се лелујају врхови сребрних топола, подрхтава чупкасто лишће багрема, пуцкарају као дечје звечке сухе мехуне, кроз ваздух посежу шапасти листови кестенова, као да би да ухвате облаке што журно промичу. Из дворишта у двориште јуре Козакиње, са високо уздигнутим скутима сукања и кошуља, тако да им се до колена виде пуначке, снажне ноге; журно спремају оне све и сва за сутрашњи празник, једна другој довикују ово и оно и издиру се на буцмасту дечицу, која се попут врабаца ваља по прашини и, захватајући је прегршћима, хитају је увис.

Уза црквену ограду, у заветрини, на сухом бурјану лешкари двадесетак такозваних »незапослених«. Све су вам то нерадници, сањалице, људи којима годи големо пространство земље: жртве руске страсти за скитњом. Они путују по двојица или тројица из једног козачког села у друго, под изговором да »траже рада«; гледају у рад, диве се што њега има у изобиљу, али лању га се у крајњој нужди: онда када глад не могу утолити на други начин, просјачењем или крађом.

Скоро сви они имају бојажљив поглед, поглед који вам казује да знају да су нерадници. Уплашено или тупо гледају у свет и не осећају разлику између истине и лажи.

Сутра је Велика Госпојина, коју прославља црква богатог козачког села, те су се они ту стекли са разних страна, у нади да се тога празничног дана добро наједу и напију, не морајући радити.

Сви су они прави Руси, из централних губернија; од јужњачког сунца, на које нису навикнути, поцрнела су им лица; коса им је избледела од његових врелих зракова; ветар повија и кида њихове дроњке; претварају се да су смирени и часни, заморени радом, утучени ударима судбине, и као да су сасвим случајно дошли у то место.

Када мимо њих пролазе, јечећи и шкрипећи, житом натоварена кола и уз њих корача Козак жвачући сламку, они му се понизно и наметљиво клањају, а он их гледа попреко и са потцењивањем, или уопште и не види како се пред њим погиње и пресавија читава поворка непознатих му одрпанаца.

Дубље и уочљивије него остали клања се Козацима мужик Коњов из тулске губерније, сух човек, опаљених образа, са црном, запуштеном брадом на кошчатом лицу и љубазним осмехом у очима што вире из дубоких дупљи.

Ја сам се тек данас придружио тим људима. Међутим Коњов је мој стари познаник: путујући између Курска и терске области, нас двојица сретали смо се неколико пута. То вам је друштвен човек, воли да је у повећој дружини, можда стога што је веома плашљив. Кад год се обре изван свога села,

које је негде тамо у пешчарама алексинског округа, стално и са убеђењем говори једно и исто:

— Одиста, ово је богата земља, али људи ми се нимало не свиђају! У нашем крају народ је душевнији, прави руски народ, који се не може ни сравнити са овим светом! Људи су овде немилосрдни, немају душе ни за три копјејке!

Воли да тихо и замишљено прича о особама које су неочекивано дошле до великог богатства:

— Ето, ти не верујеш у потковице! Међутим, ја ћу ти рећи да је једном један сељак из Јефремова нашао потковицу, а после три недеље је његов стриц, који је тамо имао своју бакалницу, изгорео заједно са целом својом породицом. Видиш ли! Целокупно његово богатство пало је у руке томе мужику! Дакако! Не говори о ономе што не разуме: судбина има сажаљења према човеку, она га доста пута пријатно изненади...

Његове црне, јако сведене обрве високо се уздижу уз чело, а очи зачуђено провирују из својих дупљи, као да ни он сам не верује у оно што прича.

Када који Козак прође а не одговори му на његов поздрав, Коњов за њим погледа и за себе прогунђа:

— Најео се те неће ни да погледа у човека!... Не, добро ја кажем: народ без срца и душе...

Са њим су две женске прилике. Једној од њих може да буде двадесет година; мала је узрастом, дежмекаста, има стакласте очи и уста су јој стално упола отворена. Лице јој има некако глупав израз: доњи његов део, са зубима који се виде, као да се смеје, — а када јој погледаш у непомичне очи испод ниског чела, учини ти се да би она свакога тре-

нутка могла бризнути у плач и почети да кука, као да пати од грчева.

— Довео ме овамо са непознатим ми људима, — жали се она у басу и палцем задева за зелену повезачу своју избледелу косу.

Један млад момак дебелих усана и сићушних монголских очију гурне је лактом у слабину и рекне тромим, промуклим гласом:

— Раскинуо је он с тобом. Више га нећеш видети!

— Да-а, — замишљено развуче Коњов претурајући своју торбу. — Женâ се данас лако отарасити. Оне су уопште јевтине ове године, не стају готово ништа . . .

Женска прилика набере чело, уплашено затрепће и развуче уста. Њена другарица рекне дрско и оштро:

— Не слушај више те безобразнике . . .

Ова је око пет година старија од ње и лице јој није обично. Њене крупне, црне очи непрестано играју и готово свакога тренутка мењају израз: час оштро и озбиљно погледају дуж сеоске улице у степу коју ветар брише, час опет ужурбано потраже нешто на лицима околних особа, потом ђаволасто зажмиркају, а осмех залебди на њеним дивни уснама. Жена за часак спусти главу, прикрије лице, издигне је и опет, и у њеним очима укаже се нешто сасвим ново: отворе се широм и гледају гневно; између танаких већа протеже се утласта бора, осушене усне су чврсто и пркосно стиснуте, и нежним ноздрвама увлачи она ваздух хучно као коњ.

У целом њеном држању запажа се нешто што није сељачко: испод плаве сукње вире, пошто она

седи на трави, испуцани наги табани. Нису то сељачка, гажењем спљоштена стопала. По њиховом облику може се закључити да су њене ноге навикнуте на ношење ципела. Ушива нешто на некој плавој, белим бобицама обасутој блузи, те се види да је вична употреби игле: сунцем осмагнуте руке журно прелазе изгужвану тканину. Узалуд ветар покушава да јој шиво истргне из руку. Она седи погнута, и кроз прорез њене кошуље ја видим чврсте, мале дојке, девојачке дојке, али њихове отегнуте брадавице одају ми да је та женска прилика већ дојила дете. Међу тим створењима ту, она мени изгледа као комад меди у гомили старог, зарђалог гвожђа.

Људи између којих ступам по земљи, час се успињући а час слазећи, личе ми на сиву прашину испод њихових ногу: запрепашћују ме својом излишношћу. Не могу да у њих нађем никаквог ослонца помоћу којега бих могао да се унесем у њихову унутрашњост, да завирим у дубину њихове душе, како бих тамо можда открио какву нову мисао, какву реч коју још нисам чуо. Био бих рад да цео живот буде леп и свечан, био бих рад допринети да постане такав, — али он се непрестано појављује са толико много шиљастих ћошкова, толико много мрачних бездни, толико много жалосних, згажених створова, толико много лажи. Био бих рад да у таму туђе душе убацим бар једну искрицу свога огња, — убацујем је, али она, као што видим, без трага ишчезава у пустој празнини . . .

Међутим, та жена буди моју машту. Ја покушавам да погодим њену прошлост и измишљам роман чија је јунакиња она и којему потребне боје дају моје жеље и наде. Знам да је све то лаж, знам

да ми тако што неће донети ништа добро, — али мени је исувише неугодно нагу стварност гледати у свој њеној ругоби . . .

*

Крупан, риђ човек, кријући очи и са муком тражећи речи, прича лагано, дубоким басом:

— Добро-о. Пођемо ми даље. Путом му рекнем: »Кажи што год хоћеш, — али крадљивац си ти, и нико други . . .«

Онај младић са испупченим јагодицама непрестано и укочено гледа у ону женску прилику у зеленој повезачи оловним очима, чије су зенице мутне као у слепца. Он откине два три сива влата траве, жваче их као теле, засуче рукаве своје кошуље до рамена, савије руку у лакту, и с уживањем погледа набубреле му мишиће.

Наједном он упита Коњова:

— Хоћеш ли једну?

Коњов замишљено осмотри младићеву песницу, велику као тег од пуда, уздахне и одговори:

Боље ће бити да сам себе лупиш у чело; можда би могао да се опаметиш . . .

Младић га погледа очима као у совуљаге и упита:

— А по чему сам ја луд?

— Одаје те спољашност . . .

— Стани мало, — рече младић гневно и тромо се посади на колена. — Откуда ти знаш какав сам ја?

— Казао ми је ваш губернатор . . .

Младић ућута, зачуђено погледа Коњова и упита га:

— Па, из које сам ја губерније?

— Остави ме на миру кад си заборавио.

— Чекни . . . да те малко распалим . . .

Она старија женска прилика прекиде шивење, стресе се облим раменима, као да јој је хладно, и љубазно упита:

— Одиста, кажи нам из које си губерније?

— Ја? Из пензеске, — одговори младић, усправи се и чучну. — Из пензеске. А зашто?

— Тако . . .

Млађа пак женска прилика пригушено се закикота.

— И ја сам отуда . . . — рече она потом.

— А из кога округа?

— Из пензеског такође, — одговори млада жена доста поносито.

Младић је пред њом чучао као пред ватром. Наједном испружи и он према њој руке и одлучно рече:

— Наш град је диван! Крчме, цркве, зидане куће . . . А у једној крчми свира некаква машина . . . Свира што год хоћеш, све могуће песме!

— Свира и будалама, зар не? — прогунђа Коњов подругљиво. Али, младић из пензеске области не чује га. Занео се причањем о дивотама свога града, шљепка великим, влажним устима и мрмља као да лиже речи:

— Зидане куће . . .

Жена и опет прекине шивење и упита га:

— Има ли тамо који манастир?

— Манастир?

Младић почеша врат, мало пољута, а затим чисто љутито рече:

— Манастир? Не знам тачно. Ја сам један једини пут био у том граду, онда када су нас гонили да градимо железницу . . .

— Ехехе! — узвикну Коњов, устаде и пође.

Ти добри људи прибијају се уз ограду црквене порте као гомила сметлишта које је степски ветар скупио и које се у степу врати чим га ветар и опет подухвати. Тројица њих спавају, неколицина крпе своје дроњке, а други се пак бишту или мрзовољно жваћу тврд хлеб што су га напросјачили по козачким кућама. Непријатно је њих гледати, а још непријатније је слушати оно бесмислено трабуњање младића из Пензе. Старија жена чешће одваја очи од свога рада па у њега гледа и осмехује се. То осмехивање ја сасвим безначајно, али оно мене ипак једи, те се упутим за Коњовим.

На улазу у црквену порту стоје као стража четири тополе; захвата их ветар, и оне се клањају сухој, прашњавој земљи у правцу мутне даљине, где се у небо уздижу снегом покривени планински висови. Рињу степу облива злаћано сунце; она је тако пуста и равна и човека примамљује тихим фијукањем ветра и благим шуштањем сухе траве.

— Женче, а? — сањалачки упита Коњов. Наслонио се на стабло једне тополе и обухватио га је рукама.

— Одакле је она?

— Из Рјазане, како сама каже. Име јој је Татјана...

— Путује ли одавно са тобом?

— Не-е! Срео сам је јутрос, на тридесет врста одавде... Ишла је са том својом пријатељицом... Сретао сам се ја с њом и раније, у околини Мајкопа, па реци Лабу, приликом кошења сена. Тада је са њом био један старац човек, који је изгледао као војник. Можда јој то беше љубавник, а можда и чика. Био је то жестока пијаница, убојица: за

три дана двапута су га били... А сада, ето, иде са том пријатељицом. Чика је пак негде у козачкој тамници, зато што је пропио амове...

Коњов говори са вољом, али његове речи звуче махом тако као да он њима довршава какву невеселу мисао. Гледа у земљу, а ветар му се титра оретком брадом и подераним капутом и скида му качкет са главе. Тај качкет је изгужвана крпа без штита и поставе, личи на женску капицу, те Коњову даје необичан, смешан изглед.

— Ммм, да, — рече он развучено и штрцну пљувачку кроза зубе. — Жестоко женче! Једном речи, отресито чељаде! И ђаво нанео онога са дебелим уснама!... Био бих дивно са њом подесио, али наиђе то псето, тај проклети...

— Па ти рече да имаш жену...

Коњов ме гневно погледа, окрену се на другу страну и прогунђа:

— Па зар да је носим у торби уза се?

Преко трга долази у искривљеном ставу брадат Козак са свежњем кључева у једној и са неком изгужваном капом у другој руци. Иза њега ситно корача, јецајући и малом песницом отирући очи, кудрав осмогодишњи дечачић, а уз овога трчкара чупаво псето оборене њушке и опуштеног репа, као да је и оно нешто нерасположено. Кад год дечачић јаче зајеца, Козак застане, ћутећи га очекне, капу му навуче преко ушију и пође даље љуљајући се као да је пијан. Тада дечачић и псето мало постоје, и докле дечачић цичи, псето својом црном њушком њуши по ваздуху и маше репом. По његовом држању рекли бисте да је оно навикнуто на све и сва на свету и да има извесне сличности са Коњовом.

— Ти спомену моју жену, — рече Коњов дубоко уздахнув. — Дабогме... Свака болест не доноси смрт... Оженише ме у мојој деветнаестој години...

Остало сам знао... слушао сам та причања небројено пута; али, мрзело ме је да Коњова прекидам, те тако су ми, и против моје воље, до уха допирале његове познате јадиковке.

— Она је била бујно и за љубав расположено девојче. И посукљаше деца, као 'но бубашвабе из подрума...

Ветар се стишава сетно шапћући о нечему..

— Нисам се још био ни скрасио, а њих већ... седморо. И сва су жива и здрава. Ето ти! Догурали смо до тринаесторо... А шта ће ми? И сад поразмисли: њој је четрдесет и две, а мени је четрдесет и три године; она је баба, а ја сам: погледај ме! Још сам држећи човек. Дојадила ми је беда и немаштина; најстарија ми кћи морала се зимус кренути у просјачење... Шта смо могли да радимо? А ја сам се вуцарао по градовима... у њима човек може видети много штошта од чега му расту зазубице... Дакле, када сам увидео да код куће за мене нема живота, пљунуо сам на све и пошао својим путем.

Тај стасити, мршави човек не чини утисак да је претерано радио или уопште воли рад. А и не тужи се на судбину, прича просто и природно, као да говори о коме другом.

У том тренутку до нас стиже онај Козак. Он наједном застане, заглади бркове и упита нас дубоким гласом:

— Одакле сте ви?

— Из Русије.

— Сви сте ви отуда, — рече он, презриво одмахну руком и упути се црквеним вратима. Нос му је наказано широк, округласте, ситне очи готово су сасвим урасле у сланину, а ћелава му глава потсећа на главу у сома. За њим је ишао онај малишан и утирао нос. Псето њуши наше ноге, зевну и испружи се украј ограде црквене порте.

— Јеси ли видео? — прогунђа Коњов. — Не, код нас у Русији народ је кудикамо приступачнији... Зацело!... Стани! Шта ли је оно?

Иза угла ограде чусмо некакве потмуле ударе и женску цику. Отрчасмо тамо и угледасмо нешто веома језовито: крупни риђи мужик узјахао на младића из Пензе, псује га и својим крупним рукама са највећим уживањем бије га по ушима бројећи ударце. Женска прилика из Рјазана узалудно покушава да риђег мужика нападне са леђа, а њена пријатељица вришти и цичи; остали пак стоје у гомили, смеју се и дерњају...

— Добро је! — узвикну неко.

— П-пет! — броји риђи.

— Зашто?

— Шест!

— Доста! Ах, јесте ли људи?! — узвикне узбуђено Коњов скакућући на једном и истом месту.

Један за другим пљаште удари песнице; младић се претура тамо и овамо, праћака са ногама и рукама, зарољава лице у земљу и усковитлава прашину. Неки висок, намргођен човек засукује рукаве своје кошуље и омахује својим дугим рукама, а један окретни, седи човечуљак као врабац притрчава другим људима и тихим гласом им говори:

— Та, раставрте их! Иначе све ће нас потрпати у бајбокану!

Високи намрштено прилази риђем човеку, једним ударом у слепочицу сваљује га са младићевих леђа и, обраћајући се свима, рекне поучним тоном:

— Овако се удара у Тамбову!

— Безобразници, подлаци! — викала је Рјазанка погињући се над младића; сва зајапурена од узбуђења, она је скутом своје сукње отирала његово крвљу обливено лице; њене црне очи гневно су севале, а између усана које су болно подрхтавале указивала су се два правилна низа ситних зуба.

Коњов је око ње скакутао и говорио јој:

— Донеси воде... Дај му да је пије... Умиј га...

Риђи човек, који је клечао, поднесе Тамбовљанину песницу под нос и узвикну:

— А зашто се разметао својом снагом?

— Па ниси ти због тога морао бити толико немилосрдан!

— А ти... Ко си ти?

— Ја, зар?

— Ти, да, ти!

— Немој да те млатнем још једном...

Остали су се жестоко препирали о томе ко је први изазвао тучу; онај пак седи човечуљак кршио је руке и просто преклињао:

— Та престаните са том дреком! У туђој смо земљи... Овде је силна строгост... Ах, господе боже!...

Уши су му необично клопаве; изгледа да би могао, када би хтео, да њима покрије очи.

Наједнном се, надвишујући све друге гласове, стаде пут руменог вечерњег неба разлегати јека звона. У том тренутку међу нас стиже млад Козак

густе косе и округлог, мадежима обасутог лица, са батином у руци.

— Шта се то ту дерњате, хуље? — упита он добродушно.

— На мртво име испребијаше човека! — рече гневно лепа Рјазанка.

Козак је погледа и насмеши се.

— Где спавате?

— Овде, — рече неко непоузданим гласом.

— Не можете ту. Покрашћете цркву... Одмах у касарну: тамо ће вас распоредити по кућама.

— Шта све нећемо доживети! — рече Коњов који је корачао напоредо са мном.

— Сматрају нас за лопове, — рекох ја.

— Таквима нас сматрају свуда! Другаче не може ни да буде; опрезност налаже тако што. За непознате људе, туђине, увек је боље мислити да су лопови...

Рјазанка је ишла пред нама заједно са истученим младићем; он беше потпуно клонуо и мрмљао је нешто што се није разумевало, а она му је, високо уздигнуте главе, материнским тоном говорила:

— Ти си још млад! Не би требало да се дружиш са тим разбојницима...

Лагано и свечано оре се звуци звона. Из многих дворишта у сусрет нам долазе лепо обучени људи и жене. Пуста сеоска улица живахнула је, а ниске кућице гледају у нас љубазније.

Звучан девојачки глас узвикну:

— Ма-ма! Мамка! Где је кључ од зеленог ормана? Хоћу да узмем траке...

Рикали су волови; та њихова рика разлегала се као одјек звонâ.

Ветар се сасвим стишао; изнад села тихо су промицали румени вечерњи облаци, а и планински су се висови руменили; изгледало је да се они растапају, да се попут злаћаних, огњених река разливају степом, у којој, као да је исклесана из камена, на једној нози стоји једна рода и ослушкује тихо шуморење прекодан заморене траве.

*

У касарнском дворишту одузеше нам пасоше. Двојица из наше дружине нису имали путних исправа. Њих одведоше у један угао дворишта и затворише у некакву малу, мрачну шталу. Све је текло тихо и мирно. као нешто обично, свакодневно. Коњов тужно погледа у небо које је тамнело све већма и прогунђа као за себе:

— Чудновато . . .

— А шта то?

— Па то са тим пасошима, на пример. Миран, поштен човек могао би се пустити да и без пасоша ходи по земљи . . . Када сам ја безопасан . . .

— Али, ти си опасан! — рече Рјазанка љутито и убеђено.

— А по чему?

— Знам ја по чему . . .

Коњов се насмеши, зажмире и ућута.

Готово догод се није завршило вечерње лешкарили смо у том дворишту, као овце у кланици. Затим мене, Коњова, обе жене и младића из Пензе одведоше на крај села, у неку пусту кућицу са проваљеним зидом и разбијеним прозорима.

— Да се ниште усудили излазити на улицу! — рече Козак који нас је допратио. — Иначе, одосте у бајбок.

— Хтели бисмо мало хлеба . . . По једну кришицу! — замоли Коњов.

— Јеси ли радио?

— Те још како!

— Да ли код мене?

— Нисам имао прилике . . .

— Кад будеш радио код мене, даћу ти хлеба . . .

И онако мали и дежмекаст, као што је био, искотрља се наполье.

— Тај ме научи памети! — прогунђа Коњов и набра обрве . . . — Гадан је то народ . . . Хм, хм!

Жене отидоше у најтамнији кут те наше кућице и тамо, како је изгледало, заспаше одмах. Пензашанин стаде шушкајући пипати по зидовима и по поду, наједном ишчезе некуда и врати се са нарамком сламе. Разастре је по утабаној иловачи и, пошто је руке метнуо под главу, леже не проговорив ни речи.

— Видите ли како је досетљив овај Пензашанин! — узвикну Коњов завидљиво. — Хеј, жене, ево има сламе овде у хотелу.

— Па донеси мало! — чу се гневан глас из кута.

— За вас?

— Па да.

— Добро, донећу.

Седео је још на прозору и нешто причао о јадницима који су хтели да оду у цркву и помоле се своме богу, а које су напротив стрпали у некакву шталу.

— Да, а ти непрестано причаш како су овде људи душевни! Не, брате, код нас у Русији људи не воле да се граде побожнима и добрима . . .

И наједном пребаци он ноге на улицу и ишчезе.

Младић из Пензе беше заспао немирним сном. Претурао се на својој ложници тамо и овамо, разбацивао је незграпне руке и ноге по слами која је пуцкарала и час је стењао а час хркао. У мраку су њушириле оне две женске прилике; суха трска шушкарала је на крову; ветар је подухивао на махове. Једна грана ударала је о кућни зид, и све је било као у сну.

Мрачна ноћ, ноћ без звезда, тихо је, рекли бисте, шапутала о нечем тужном и болном, и њени гласови су мало помало изумирали. Наједном неко звоно изби десет пута; његови метални звуци расплинуше се у тами. Наступи још већа тишина, тако да изгледаше да је све живо, заплашено ноћном јеком тога звона, побегло у невидљиву земљу и у невидљиво небо.

Ја сам седео крај прозора и гледао у мрак, у којему су сиве сеоске кућице тонуле као у каквом млаком, црном мору; црква се више није видела, помрчина је већ беше прогутала. На ум су ми долазиле сетне мисли о бедном и сиђушном човековом животу; он ми је изгледао као нескладно пијаничино свирање на рђавој хармоници, као каква лепа песма коју глух певач квари својим крештавим гласом. Дубок уздах извија се из душе, нека невидљива сила гони је да ради своје браће гневно устане против свију зала, да са страсном љубави загрли све живо на земљи и да слави и хвали лепоту сунца, које својим врелим зрацима обасјава и милује нашу земљу оплођавајући је и спроводећи небеском простору. Био бих рад да људима довикнем речи које би их охрабриле и научиле да уздижу главе. И сами од себе нижу се невешто срочени младалачки стихови:

Да сви живимо у радости и срећи
Природа мати нам је досудила;
А да бисмо јој били украс што већи
Јарким сунцем нас је обдарила!
И у том дивном, сунчевом сјају
Богови и ми смо једно и исто:
Створења што лепоту животу дају...

Из мрака, из оног кута у који су се повукле оне две жене, попут каквог поточића жубори тихо шапутање. Напрегнуто ослушкујем и покушавам да разаберем речи и гласове.

— Не показуј се да те боли!... — вели одлучно Рјазанка.

— Да... а, када бих само могла да трпим! — одговара шмрчући и кроз нос њена пријатељица.

— Претварај се, кажем ти. Он нека бије, а ти се чини невешта, као да ништа не осећаш... као да ти тако што годи...

— Па онда ће ме убити...

— Шта више, смеј се. Љубазно се смеши на њега.

— Види се да ти никада ниси била бијена. Не знаш ти како то боли...

— Како да не знам, драга моја! Добијала сам и ја батина. И то не мало. Не бој се ти, неће те он убити!...

Негде у даљини залаја неко псето, мало поћута, а затим удари у бесан лавеж, којему се придружише и други пси. Нека два минута не могох чути ни речи разговора тих двеју жена. Пси умукоше, и шапат се настави:

— Не заборави, драга моја, да ни људима није лако. Тежак је живот за нас сиротињу... Али, човек треба да се држи јуначки, да не клоне...

— Ах, пресвета богородице!

— Много то значи када жена показује љубазно лице. Жена треба да мужу — или љубавнику — замењује матер. Ето, огледај, па ћеш видети! Онда ће те он код других људи хвалити. Рећи ће: »Што ја имам жену! Свакада је ведра и љубазна, као месец мај. Ништа њу не може разгоропадити, па ма шта чинио са њом, па ма је клао . . .«

— Одиста?

— Дабогме! Него шта? Такав ти је живот, кћеркице моја . . .

Са улице се чују нечији непоуздани кораци, који ме ометају у прислушкивању.

— Знаш ли ти сан матере божје? — допре ми мало после до уха.

— Не-е . . .

— Обрати се којој старијој жени да ти га исприча. Добро је да га знаш. Јеси ли писмена?

— Нисам. А какав је то сан?

— Слушај . . .

Споља, са друге стране прозора, зачу се Коњовљев опрезни глас:

— Јесте ли ви? Но, богу хвала! Био сам залутао, брате, узбунио псе и готово добио батина . . . Ево, држи!

Додаде ми велику лубеницу, а затим прескочи прозор.

— А донео сам и доста хлеба. Мислиш да сам украо, је ли? Боже сачувај! Зашто да крадем када могу да напросим? Вешт сам ја у таком чему: знам како треба са људима. Идем и гледам: кућа осветљена и укућани седе за столом и вечерају. Где је много особа, свакада се међу њима нађе по која са

добрим срцем . . . Те тако сам се ја жестоко најео и напио, а и вама сам мало донео . . . Хеј, жене!

Оне не одговоришe.

— Спавају, курвине кћери! Хеј, жене!

— Шта је? — сухопарно упита Рјазанка.

— Хоћете ли по кришку лубенице?

— Хвала, нећемо.

Коњов се опрезно упути у правцу из којег је долазио тај глас.

— Или мало хлеба? — упита он. — Пшеничног хлеба, белог као што си ти . . .

Њена пријатељица одговори просјачким тоном:

— Дај хлеба! . . .

— Добро! Ама, где ли сте се то завукле?

— И кришку лубенице!

— Која си ти?

— Ајао! — узвикну болно Рјазанка. — Куда те ђаво носи, окаченьаче!

— Не дерњај се ту . . . Мрак је . . . не види се . . .

— Упали жижицу, сотоно!

— Немам жижица. Шта је са тим што сам те мало очепио? Више те је болело кад те твој муж млатне. Да ли те је муж тукао?

— А што се то тебе тиче?

— Радо сам да знам. Такво женче . . .

— Слушај . . . Немој да ме дираш . . . Иначе . . .

— Шта?

Дуго су се свађали. Све гадније звучале су отсечене, кратке псовке којима су једно друго обасипали. Најзад жена потмуло цикну:

— Ах, ти шутава сотоно . . . До чега је теби? . . .

У помрчини отпоче некакво рвање. Длanови су пљаштили о нешто мекано. Коњов се наједном гадно закикота, а Рјазанка промуца:

— Оставите ме!... Срам вас било!...

Ужегох жижицу, прићох им и ћутећи одвукох Коњова од ње. Он то не прими за зло. Напротив, изгледало је да се беше расхладио. Дахћући и пљуцкајући седео је крај мојих ногу и гневно говорио:

— Мало сам се са тобом нашалио, а ти си одмах планула! Као да би ти нешто шкодило...

— Јеси ли добио своје, а? — упита га неко из другог кута.

— Није ништа страшно! Усну ми је раскрвавила. Врло важно!

— Насрни још једном, — главу ћу ти расцопати!

— Кобилетино! Сељачка глупачо!... А и ти! — обрати се он мени. — Човека ухватиш где стигнеш па вучем... Капут си ми поцепао!

— Немој никога да вређаш!

— Зврндове! Да вређам! Зар се таквим чиме вређа жена?

И одвратно се церекајући, поче он причати како жене умеју да греше, колико воле да варају своје мужеве.

— Срам вас било, свиње! — прогунђа сањиво кроз нос Пензаншанка.

Шкрипећи зубима усправи се млади Пензаншанин, седе и, обухватив главу рукама, суморним гласом рече:

— Сутра одлазим одавде... Идем кући!... Господе боже, што ми је одвратно све ово...

Затим се и опет извали на своју ложницу, као да га је когод ударио по глави.

— Глупачина! — рече Коњов.

У мраку се са свога места подиже нека црна

прилика и, нечујно као риба кроз воду, промаче у правцу врата.

— Оде! — промрмља Коњов. — Женче и по! Да се ти ниси умешао, ја бих је, тако ми бога, био добио!

— Пођи за њом! Покушај још једном...

— Нећу, — рече он пошто се мало поразмислио. — Заграбиће какву мотку, циглу или што друго те ме млатнути... Али, не мари ништа... Постићи ћу ја већ оно што сам наумио... Није требало да се мешаш... Из зависти си ти то учинио, зар не?

Он се и опет поче разметати својим успесима код женског света. Затим наједном ућута, као да је прогутао језик.

Гробна је тишина. Свако живо биће занемело је, приљубило се уза земљу и спава. И мене хвата лаки сан; све оно што је донео минули дан излази ми пред очи, развија се, буја у недоглед и, големо као могила у степи, котрља се преко мене. Зајечи звоно... Тромо, у неједнаким размацима времена, тону његови метални звуци у таму.

Поноћ је.

На суху трску кућњега крова и у уличну прашину падају шљапкајући појединачне, тешке кишне капи. Негде цврчи попац, и то његово цврчање звучи као какво ужурбано причање. У мрачној кућици и опет настаје страстан, пригушен шапат.

— Поразмисли се само, драги мој! Каква то има смисла лутати без икакве сврхе? Издирати за друге, непознате људе...

— Ја тебе не познајем... — одговори младић из Пензе.

— Говори тише...

— Шта хоћеш ти од мене?

— Нећу ништа. Жао ми те је... Млад си и снажан... а живот проводиш узалудно. Стога ти кажем: пођи са мном!

— Куда?

— На обале плавога мора. Тамо има дивних места... И овде има много штошта лепог, — али тамо је још много лепше...

— Да ти не лажеш?

— Тише, кажем ти!... Ја сам умешна жена. Знам сваки посао... Наћи ћемо какво месташце и живети тихо и мирно... Родићу ти које дете и одгајити га... Види само како сам згодна... Пипни ми груди...

Младић хракну. Мени је било нелагодно; желео сам да им на знање дам да не спавам, али уздржавала ме је радозналост. Те тако сам ћутао и слушао тај необични разговор од којега ми је крв кипела.

— Немој... причекај! — прошапута жена тешко дишући. — Не предлажем ти ја ово због тога... Ја говорим озбиљно... Пусти ме!...

Младић јој рече гласно и осорно:

— Што си прилазила к мени? Најпре се намеће, па затим пренемаже...

— Тише! Чуће те. Стид ме је...

— А није те било стид да ми прићеш?

Ућуташе. Младић гневно одахну и помери се са свога места. Кишне капи падале су још непрестано, лагано, тромо. Кроз њихово шљапкање до мога уха допреше њене речи:

— Мислиш ли ти да ја тражим кога му драго мушкарца? Мени је потребан муж на кога бих могла да се ослоним. Какав добар човек...

— Па зар ти ја нисам добар?

— Ах, какав си...

— Потребан јој је човек! — простења младић. — Препредене сте све ви... Муж! Ах, ти...

— Ама, чуј! Досадило ми се скитати...

— Па, врати се својој кући.

Пођуташе неколико тренутака. Затим она одговори:

— Ја немам куће, немам никога свога...

— Не лажи... — рече младић.

— Богами. Бог ме убио, ако лажем.

Њене речи су звучале као плач. Мене је обузимало некакво несносно, мучно осећање. Долазило ми је да скочим те да тога простака песницама истерам из куће, па да се потом дуго и срдачно поразговарам са том женом. Ја бих је као какво остављено дете узео у наручје...

И опет су се рвали.

— Немој да ме мучиш тако! — промрмља младић.

— Не, не... не може... Силом нећеш постићи ништа.

И наједном она цикну запрепашћено и болно:

— Ау... Зашто? Зашто то?...

Скочих. У наступу гнева викнух и ја из свега гласа. Настаде тишина. Неко опрезно пузећи подом дође до порабаћених врата, која су висила о једној шарки.

— Нисам започео ја, — прогунђа младић. — Сама је, неваљалица, дошла к мени. Ово је да бог сачува! Човек не може никада имати мира...

— Будало, будало!... — зачу се увређен глас са врата.

— Ћути, скитницо!

Киша беше престала. Кроз прозор је улазио запарен ваздух; ноћна тишина ми је тешко притискивала груди. Изиђох у двориште; тамо је било загушљиво и у исти мах хладно, као оно лети у леденици када се лед истопио и ваздух се испунио влагом.

Негде у близини јецала је Рјазанка. Ослушнух и по слуху упутих се у правцу из којега се чуло њено јецање. Седела је у једном углу дворишта и, држећи главу између дланова, клатила се унапред и уназад, као да ми се клања. Бејах једак на њу. Дуго сам стојао пред њом не знајући шта да јој рекнем. Затим је упитах:

— Је ли, — јеси ли ти полудела, шта ли?

— Окани се ти мене, — одговори она одмах.

— Чуо сам све што сте разговарали и шта си му ти рекла...

— Па? Шта онда? Тиче ли се то тебе штогод? Да ми ти ниси брат?

То је изговорила као у сну, без имало љутње. Крупне, мутне пеге што су их сачињавали кућни зидови пиљиле су укочено у нас као лица без очију. Негде у близини у спавању дисало је неко говече.

Седох до ње.

— Зар хоћеш да сама себи дођеш главе? — рекох ја.

Она ништа не одговори.

— Да ти нисам досадан?

— Не, ниси. Седи, — одговори она, спусти руке и стаде да ме посматра. — Одакле си ти? — упита ме потом.

— Из Нижњег Новгорода...

— Из толике даљине?

— Волиш ли ти онога момка? — упитах је.

Она оклевну и, као да броји речи, одговори:

— Није зао. Здрав, снажан момак. Али, пуки сиромашак... А и прилично је глуп... Грдна штета: могло би да буде нешто од њега када би био на правом месту...

На звонику изби звоно два часа. Она се, не прекидајући говор, двапута прекрсти.

— Душа ме заболи кад год видим младе људе где без икакве потребе пропадају. Жао ми је њихове снаге! Када бих могла, ја бих се за све њих постарала да дођу до свога хлеба...

— А шта је са тобом? Зар не жалиш саму себе?...

— Жалим, дабогме...

— Па како би могла да се због таквог глупака жртвујеш?

— Та ја бих већ од њега створила човека! Не познајеш ти мене...

Она дубоко уздахну.

— Је ли он оно тебе малочас тукао?

— Није. Немој више да га дираш! Остави га на миру...

— Ама, ти си цикнула, зар не?

Она се наједном уза ме приби раменом и тихим гласом признаде:

— Притегао ме је на груди... Био би ме савладао, али ја нисам хтела... Не могу да се подајем онако, без срца... као мачка... Колико ли сте неотесани сви ви!

Прекидосмо разговор. Неко ступи у кућна врата и тихо звиждукну, као да дозивље псето.

— То је он... — прошапта она.

— Па да ја идем?

Она ме ухвати за колено и журно рече:

— Немој. Боље је да останеш!

Човека који је стојао у вратима нестаде после неколико тренутака. Из њених груди изви се пригушен, болан уздах.

— Ох, боже, колико ли ми је жао свију њих! Свакога... свакога живог створења... Ох, господе!

Плећа су јој се тресла. Плакала је и шапутала тихо јецајући.

— Када се тако ноћу сетим свега онога што сам видела, колико поједини јадници пате, мене обузме силан бол... Дође ми да зајаучем и закукам из свега гласа...

Тако што било је мени познато и јасно. И ја сам већ осетио тај тихи, неми крик у својој души.

— Ама, ко си ти? — упитах је и помиловах је по глави и по дрхтавим плећима. Пошто се мало умирила, поче да ми прича историју свога живота. Она је била кћи неког столара, који је уз то био и пчелар. По смрти њене матере, отац се оженио једном младом девојком, и та маћеха умела је подесити да се Татјана, којој је тада било девет година, даде у манастир. Ту је остала докле није сазрела за удају; научила је читање, писање и ручни рад. Затим ју је отац удао за једног свог пријатеља, ранијег војника, остаријег човека, који је био чувар манастирске шуме.

Било ми је жао што не могох да видим њено лице када је причала ту историју свога живота. Преда мном је лебдела само некаква округла, мутна пега; њене очи су, како се чинило, биле затворене. Уокруг је владала тако необична тишина да је жена, и против своје воље, непрестано шапутала. Бејасмо се, рекли бисте, изгубили у оној не-

мој, мрачној празнини у којој нема живота, у коју је требало да нас двоје унесемо живот.

— Био је то зао човек, пијаница. У његовој кућици калуђерице су се састајале са господом која иду у лов и са њима проводиле блуд. И мене је он наговарао да тако што чиним, и када ја на то нисам пристала, тукао ме је догод нисам попустила. Ја сам се заљубила у једног од те господе и живела сам са њим. Али, када је за то чула његова жена, надала је дреку и успела да мој муж буде најурен из службе. Она је била богата и лепа, али предебела, и није трпела да која друга заузме њено место. Ускоро потом умре мој муж... беше попио сувише велику количину ракије. Онда сам ја отишла маћехи. Она ми рече: »Шта да чиним са тобом? Гледај шта ћеш!« Имала је право: шта је могла да ради са мном? Отидох и опет у манастир, али ни ту није било опстанка, то сам видела одмах. Стара мати Тајсија посаветовала ме: »Иди у свет, Татјано, можда ћеш тамо наћи своју срећу!« Те тако ја пођох и, ето, идем, идем непрестано од немила до недрага.

— Ти своју срећу не тражиш правим путем...

— Па, не умем је тражити другаче...

Мрак више не изгледаше као какав свуда подједнако црн, непрозрачан застор; он на понеком месту беше сада провиднији, а на понеком збијенији, гушћи.

Изнад кровова козачких кућица стрчао је звоник сеоске цркве; витке тополе уздизале су се пут неба, а на зиду наше кућице виделе су се пукотине и мрље, тако да је он био сличан карти какве непознате земље.

Погледах у тамне женине очи; оне су имале не-

какав сух, сетан сјај и изгледале препуне безазлености као у неке шипарице.

— Чудна си ти... — рекох јој.

— Таква сам ти ја... — одговори она и врхом танког мачјег језика облизну усне.

— Ама, шта ти уопште тражиш у свету?

— Знам шта тражим. Тражим каквог честитог, вредног човека, те да ја и он нађемо мало земље... негде у околини Новог Аѳона; познат ми је тај крај, била сам тамо. Уредили бисмо врт у коме би се гајило поврће, а обрадили бисмо и мало оранице; све би било у највећем реду.

Њене речи звучале су све одређеније, све поузданије.

— Све ћемо лепо удесити... И онда ће пристизати други насељеници, а ми ћемо већ бити староседеоци и уважене личности. Насељеници долазе све више и више, накупило се већ читаво село, и оно мога мужа бира за кмета. Ја бих се трудила да он увек буде чист, као господин. А у врту би се играла деца, и у њему би био хладник. Ах, како би се лепо живело!...

Одиста, она је дивно приказала своју будућност и ново село описала у свима потанкостима, као да је већ године провела у њему.

— Тако бих ја била рада да живим... Господе боже, када бих могла то постићи!... Али, пре свега ми је, наравно, потребно да нађем мужа...

Њено лице имало је у себи нечега веома умиљатог, њене очи су гледале у ноћ која измицаше и љубазно су се заустављале на свему што је видела. Мени је би толико жао да умало не бризнух у плач. И да бих ту своју ганутост прикрио, упитах је као у шали:

— Не бих ли ја могао да будем тај?

Благ осмех мину њеним лицем.

— Не... Ти не би био за тако што...

— А зашто?

— Друге су твоје мисли...

— Откуда ти знаш какве су моје мисли?

Она се мало одмаче од мене и рече сухопарно:

— Видим по твојим очима... Не говоримо узалудно о томе...

Седели смо на чворноватом храстовом пању који беше поцрнео од влаге. Она дланом лупи о њега.

— Добро живе ови Козаци, — рече она... — Али, мени се нешто не допада овде код њих...

— А шта ти се то не допада?

— Досадно је. Има свега у изобиљу. Али, страшно је досадно...

— Па досадно ће да ти буде и на другом месту... Не верујем ја да ћеш ти наћи оно што тражиш...

Она одмахну главом:

— Жена, — рече она, — нема кад да осећа досаду. Њен је задатак: децу добијати, децу гајити... Када једно дете поодрасте, на ред долази друго. Тако протече пролеће и лето, јесен и зима, а да она и не запази.

Веома пријатно било је гледати у оно њено озбиљно, замишљено лице. Долазило ми је да је привучем на своје груди и загрлим; али, чинило ми се да ме тиха, пуста степа од тога одвраћа и говори ми да би боље било да што је могућно пре одатле отидем, носећи у души чисту успомену на ту жену, и да се сам самцит упутим у оне планине

што се блистају као сребро и својим врховима уздижу у плаво небо.

Али, како сам то могао да учиним, када су ми Козаци одузели пасош?

— А ти? — упита она и приближи ми се и опет. — Шта ти тражиш?

— Ништа. Рад сам само да видим како свет живи...

— Јеси ли сам?

— Јесам.

— Каогод и ја. Ох, господе боже, колико је на свету осамљених створења!

Говеда се буде и тихо ричу. Та њихова рика звучи као да какав сед старац у даљини свира у гајде. Са звоника се разлегоше четири звучна удара у звоно.

— Па како свет живи? — упита жена.

— Живи рђаво...

— Да-а... И ја видим да живи рђаво...

Поћутасмо неколико тренутака. Затим она тихо рече:

— Ето, свањива, а ја нисам још ни ока склопила. То ми се дешава чешће: мислим и премишљам као да сам сама на свету, као да морам све и сва удесити по новом...

— Недостојним животом живе људи — у раздору, беди и безбројним увредама што их доноси сиромаштво и глупост... — рекох ја и, заборављајући себе самога, стадох страсно причати о свима мрачним, срамним, мучним стварима које сам видео.

— Узми саму себе за пример! — рекох јој. — Ти му нудиш сва добра која му можеш да дадеш, своју слободу, своју снагу, као награду за његово

пријатељство. А он те не разуме! Али, треба ли њега кривити за то? Ко је њему казао шта је добро?

Она спусти руку на моје раме и, благо отворивши своја дивна уста, погледа ме право у очи.

— Ах, цела истина! — рече ми. — Потпуно је тачно то што си ми казао: људи не умеју проценити шта је добро.

Чврсто прибијени једно уз друго, нас двоје као да лебдимо небеском просторијом, а беле кућице, сребрнасто дрвеће, црвена црква, росом натопљена земља, све то, ослобођено ноћи, постаје светлије и видљивије и, рекли бисте, долази нам у сусрет.

Излази сунце; изнад нас промичу, као тисуће белих птица, читава јата провидних облачака.

— Ох, преблаги боже, — прошапута Татјана и благо ме гурну, — идем тако сама те мислим и премишљам... о чему?... Да, драги пријатељу... све је то истина!... Нико ни према коме и ни према чему нема сажаљења... Ах, цела је то истина!

Она наједном скочи и повуче и мене са собом. Потом се приљуби уза ме толико чврсто да је и нехотице благо одгурнух од себе. Али, она бризну у плач, и опет се из све снаге приби уз мене и стаде ме љубити својим сухим, помало храпавим уснама, — и ти пољупци продреше мени до срца.

— Дакле, мили мој, добри пријатељу... — прошапута она тихо јецајући, и мени се учини да ми се земља измиче испод ногу.

Наједном се отрже, погледа по дворишту и одлучним кораком пође у један његов угао, где украј плота беше ижђикала густа и висока трава.

— Ходи... ходи...

... Затим, пошто је у ред довела своју косу, седе у набујали коров и прошапута збуњено се смешећи:

— Шта му је, то му је!... Нека буде тако... Бог ће ми опростити...

Зачуђен, као у сну, захвално гледам у њу. Осећам се некако необично чио и лак: моје груди су испуњене светлом празнином кроз коју, као оно ласте испод неба, тамо и овамо пролећу мисли и речи.

— У великој тузи и ситна радост доноси човеку утехе, — чух је где рече.

Гледам њене груди: на њима као роса на земљи светлуцају грашке зноја, и у њима се огледају румени сунчани зраци, — изгледа да јој је крв пробила кроз кожу. Долази ми да се заплачем: толико сам се силно ражалио. Чинило ми се да осећам да ће тај животни сок што испуњава те дојке да пресахне узалудно.

Као да би да се извини, рече ми мало тужно:

— Шта да чиним? Понекипут обузме ме некакво чудно осећање, нешто ми навре у душу толико силно да ме груди заболе, да ми дође да се сва разголитим, као пред месецем или као крај реке када је припека... А затим ме је стид... Не гледај ме тако! Што си упиљио у мене као какво дериште...?

Не могу очију да одвојим од ње, и долазим на мисао да ће она морати да пропадне на завојитим стазама којима је пошла.

— Лице ти је као у новорођенчета, — рече ми.

— Глупо, је ли?

— Да, није богзна колико паметно.

Она закопча блузу и настави:

— Ускоро ће зазвонити на јутрење... Отићи ћу да се помолим богородици. Хоћеш ли ти данас да се кренеш даље?

— Хоћу, чим добијем пасош.

— А куда ћеш?

— У Алагир. А ти?

Она устаде и намести сукњу око бедара. Онако витка и стасита, стојала је пред мном.

— Куда ћу ја? Не знам још. Требало би да одем у Нанчик. Али, можда нећу тамо. Још не знам.

Пружи ми снажне, лепе руке и рече порумењевши:

— Дед, хајде да се на растанку пољубимо...

Левом руком ме загрли, а десном ме прекрсти и рече:

— Због, драги пријатељу! Господ нека те награди за твоје утешне речи и твоје пријатељство...

— Па, зар нећемо заједно?

Она се изви из мога загрљаја и рече озбиљно и одлучно:

— Не... Нећу... Ниси ти за мене... Када би био сељак. А овако... Каква би то имало смисла? Живот се мери годинама, а не једним једним часом...

На растанку тихо се осмехну на мене и уђе у кућу. Ја седох на пањ и узех да размишљам о тој чудној жени: шта ли ће она наћи у животу? Да ли ћу је још кадгод видети?

Звонило је на јутрење. Село се већ беше пробудило: отпочињао је тећи живот препун зловоље и жагора.

Када сам ушао у кућу, да узмем своју торбу,

она већ беше празна: сви су већ, очигледно, били кроз проваљени зид изишли на улицу.

Навратих у касарну, добих свој пасош и отидох на сеоски трг да потражим своје сапутнике.

Каогод и јучерањег дана, »људи из Русије« беху се окупили украј ограде црквене порте. Онај младић из Пензе седео је навраћен на зид, његово изударано лице изгледало је још подувеније и одвратније, а очи су му биле урасле у црвене отоке.

Ту се налазио и један нов друг, — неки сед старчић шиљасте браде, са избледелом кадивеном капицом на глави, сух и спрчен човек. Лице му не беше веће од песнице, повијени му нос био је црвен као крв, а његове лоповске очи пакосно су чкиљиле у човека.

Орелац и окретни мали младић обасипају га питањима:

— А зашто уопште ти скиташ по свету?

— А ти? Зашто ти то чиниш? — упита старац танким гласом, не прекидајући свој посао. У том тренутку он је жицом причвршћивао олабављену дршку на лименом чајнику који беше почађавео од дима.

— Ми тражимо рада!

— А ми живимо онако како нам је досуђено.

— А ко вам је то досудио?

— Господ бог!

— Господ бог пљује на вас, скитуље, песком и прашином што их усковитлавате ходећи по његовој земљи...

— Шта? — добаци неко. — Па зар није Христос са својим апостолима по земљи ходао?

— Јест, Христос! — рече старац значајно и своје јетке очи упре у особу која је то рекла. —

С киме ви то себе упоређујете, зврндови ниједни? Сад одмах ћу да зовнем кога Козака...

Колико ли сам пута слушао такве препирке, препирке које су ми биле одвратне. Похитах да се што пре удаљим одатле.

Наиђох на Коњова, који је долазио сав рашчупан, знојав и веома узнемирен.

— Да ли ниси видео ону жену из Рјазана... Танку? — упита он забринуто ме гледајући. — Ниси, зар? Ах, вештица, мора бити да је преконоћ отишла некуда даље! Јуче сам се негде силно надерао, ракије, чега ли, те сам сву ноћ спавао као оно медвед зими... Изгледа ми да је побегла с оним простаком из Пензе...

— Ено њега где седи тамо! — рекох ја.

— Ах, гле!... Господе боже, што су га уредили! Мајстори! Права мазала икона!

Он стаде и опет узнемирено зверати око себе.

— Куда ли су то отишле њих две?

— На јутрење, можда...

— Може бити. Наравно! Та жена ме је жестоко опчинила... Ух!...

Али, и по завршеном јутрењу, када су Козаци и Козакиње у празничном руху уза звучно брујање звона изишли из цркве и у шареним поворкама растурили се по селу, ми не нађосмо Татјане.

— Отишла је, — прогунђа тужно Коњов. — Него, наћи ћу ја већ њу... Наћи ћу је!...

Нисам веровао да ће је наћи, нити сам пак хтео веровати у то.

*

После пет година шетао сам једнога дана тамо и овамо по дворишту тамнице Метеха у Тифлису

и узалудно премишљао због чега су ме уопште стрпали у затвор.

Живописно суморна споља, изнутра је та стара зграда била препуна веселости. Она ми је изгледала као какво аматерско позориште, у којему њени становници, све сами млади људи, уз »одобрење власти«, прилично невешто играју улогу сужања, тамничара и жандарма.

Данас, на пример, ушао је у моју ћелију тамничар за жандармом, да ме изведу да прошетам.

— Да ли бих могао да овај пут будем ослобођен шетње? — упитах. — Не осећам се добро, и не бих желео...

Крупан, стасит жандарм са плавом брадом строго подиже кажипрст и рече ми:

— Немаш ти шта овде да желиш...

А тамничар, човек црн као димничар, заколута очима чије су беоњаче биле плавичасте и потврди рђаво изговореним руским језиком:

— Нико овде не може ништа желети! Разумеш ли?

Те тако ја морадох да ишетам.

У дворишту, које је поплочано каменом, врело је као у пећи. Пљоснат, мутан, прашњав комад неба у облику квадрата протеже се изнад дворишта, које са три стране окружују високи, сиви зидови, а на чијој се четвртој страни налази капија са својим необичним, на њој дозиданим додатком суморног изгледа. Преко крова до уха ми допире дивље жаморење реке Куре и потмула хука с авлабарског трга. Чини ми се да седим у некаквом бубњу о чију кожу добује читав низ мањица.

Кроз два реда прозора другог и трећег спрата извирују кроз решетке нека мрка лица. Јасно

распознајем кудраве главе Кавказаца. Један од њих непрестано пљује, упорно се трудећи да пљувачком погоди мене.

Други један пак непрестано узвикује:

— Хеј, ти! Шта ти то туда шеткаш као какав петлић? Издигни главу високо!

Корачам по хладу тамничне зграде и непрестано погледам у прозоре над собом. Наједанпут у једном од оних гвоздених квадрата угледам два упола тужна а упола зачуђена ока у лицу обраслом оретком, црном брадом.

— Коњов? — рекох полугласно, као за себе.

Он је то. Добро сам ја запамтио оне очи што су ме у тај мах гледале жмиркајући.

Погледам око себе. Мој чувар дрема седећи у хладу на степеницама којима се улази у тамничну зграду. Друга два чувара играју карата, а четврти гледа како двојица кривача пумпом црпе воду.

Прићем ближе зиду.

— Коњове!... Јеси ли ти Коњов?

— Да, ја сам Коњов, — промрмља он прибивши главу уз гвоздене пречаге. — Али, ја тебе не познајем...

— Због чега си овде?

— Због лажног новца... Само сам ја сасвим случајно у ту ствар упао...

Чувар се пробуди, и свежањ његових кључева зазвекета. Чух где сањивим гласом рече:

— Не застај... Иди даље... Забрањено је стојати крај зида...

— У дворишту је велика врућина, чико...

— Врућина је свуда, — рече он, те и опет обори главу.

— А ти? Ко си ти? — упита Коњов.

— Сећаш ли се Татјане из Рјазана?

— Како се не бих сећао! — одговори он тихо, чисто уврећен. — Заједно смо били пред судом!

— Да ли и она због лажног новца?

— Наравно... И она је сасвим случајно у ту ствар умешана, каогод и ја...

Кроз подрумске прозоре излази задах плесниве коже и прекиселог хлеба. Сетих се Татјане и оних њених речи:

— У великој тузи и ситна радост доноси човеку утехе...

Ново село хтела је на земљи да створи, нов живот да оснује...

Сећам се њенога лица, њених чежњом испуњених груди, а озго к мени ужурбано падају Коњовљеве тихе, као пепео сиве речи:

— Главни кривац је њен љубавник, — поповски син. Он је целу ствар извео... Осуђен је на десет година робије...

— А она?

— Татјана Васиљевна на шест. А и ја тако исто. Прекосутра крећемо се у Сибир: миш је пао у мишоловку! Суђено нам је у Кутајсу... Код нас, у Русији, прошли бисмо јевтиније... Овде је народ дивљачан и зао. Све сами ниткови и угурсузи...

— Је ли имала деце?

— Зар у породичном животу? Та каква деца? А и тај поповски син био је јехтичав. Откуд би он могао...

— Штета за њу!

— Дабогме да је штета! — прошапута Коњов живосно. — Била је то глупа, али лепа жена...

Ретка жена, као што је познато... Имала је срца према људима...

— Јеси ли је нашао онда?

— Кад то?

— Онда, по Великој Госпојини...

— Нисам... Тек у зиму, после Богородичиног Покрова састао сам се са њом. Била је дадиља у близини Батума код неког старог официра кога је жена напустила...

Нешто шкљоцну, као ороз на револверу. То чувар беше заклопио свој велики, сребрни џепни часовник. Он га тури у џеп, протеже се и зевну веома разјапив уста.

— Она је тада имала новаца, брате, и могла је да живи сасвим добро, да није било њене разузданости. А разуздана је била из чистог сажаљења...

— А ко си ти? — упита Коњов и опет. — Твоје лице ми је познато, — али, где ли сам те ја то виђао?...

Одлазим у своју ћелију, силно ганут оним што сам чуо. На степеницама застанем још једном и гласно узвикнем:

— Због ом, брате! Поздрави је!...

— Шта се дерњаш ту? — викну ми љутито чувар.

У ходнику је мрачно и заудара на парашку, суд за вршење нужде. Чувар зазвекета свежњем својих кључева, отвори врата на мојој ћелији и рече ми гневно:

— Хајд! Седи ту докле не иструнеш!

... Стојим на прозору. Између сивих вршака тамничке ограде видим Куру која журно протиче, колибе и куће, раднике на крововима кожарских

радионица. Испод мога прозора хода тамо и овамо чувар са качкетом натученим на затиљак.

... У мојој машти промичу поворке Руса, који без икакве потребе и икаква смисла пропадају, и силна, суморна, мучна туга, туга коју не могу да угушим, потмуло тишти моје срце.

1913.

ОТВОРЕНОСИВО ИЛИ ПЛАВО.

Сух јесењи дан. Суморно подухује ветар и у дворишту усковитлава прашину. Пролеће крупно перје, скакуће тамо и овамо смотуљак беле хартије. Ваздух је испуњен хујањем и фијукањем. Испод мога прозора дрежди један просјак и мрзовољно отеже:

— Господи Исусе Христе, сине божји, помилуј нас...

Лице му је чисто зарђало, искрзано, ранама разгрижено. Гола лобања покривена је одвратним крастама. Тај човек је веома сличан том прљавом дворишту и том болесном дану.

Ветар повија његове дроњке, надимље његову кошуљу и наноси му прашину у зарђало лице и у уши. Просјак тресе главом и, као какав досадан вергл, уњкавим гласом наставља свој сетни мотив:

— До-обротвори и хра-анитељи, уделите, Христа ради...

— Иди дођавола! — викне са свог прозора моја сусетка, омалена девојка весело проведеног живота, подвучених очију и нарумењена од ушију до зуба.

Просјак нешто промрмља. Ветар однесе његове речи, али ја чујем метални звук неке крупније, у двориште бачене бакарне паре и гневни девојчин глас:

— На! Зајази се, џукело!

Чудновато! Тај глас звучи као да дародавка осећа да ју је тај бедник увредио. Међутим, она је увредила њега! Трећи је дан откако станујем до ње, и већ двапута сам слушао где то весело девојче дању пева а ноћу лије опојне сузе.

Јутрос је кући дошла узору и пробудила ме шушкањем и промуклим јецањем.

— Хеј, ви! Госпођице! — викнух јој кроз пукотину на вратима. — Па ви ми не дате да спавам...

Она неколико тренутака поћута. Затим се и опет зајеца, поче дувати на нос, ударати лактовима и петама о зид и псовати, бирајући најгоре речи.

— Зашто псујете тако? — упитах је.

Она ми с убеђењем одговори:

— Сви сте ви пси!

Пошто се тако искалила, рече ми:

— Дођи овамо к мени!

Али, пре него што сам могао да јој захвалим на том љубазном позиву, она додаде:

— Не, не, немој долазити! Можда ће јутрос наићи Мишка. И онда би и мени и теби...

— А ко је то Мишка?

— Мој пријатељ. И тајни полицајац уз то.

— Како ... уз то?

— Тако... А шта си ти?

— Новинар. Ја пишем.

— Писар? Дакле, и ти си код полиције.

Потом је заспала. Када се касније пробудила, дуго је уздисала, па онда покушала да звиждуће, грицкала нешто, шећер или двопек, и најзад је куцнула у зид.

— Хеј, суседе!

— Добро јутро!

— Шта-а?

— Добро јутро кажем.

Она фркну:

— Гле сад! Веома учтив!... Да ли не бисте имали мало викса?

— Немам.

— Свеједно.. Ах, господе боже!

— Шта вам је?

— Досадно ми је. Како је вама име?

— Јегудил.

— Аха? Па ви сте Јеврејин?

— Не. Ја сам Рус.

— Немојте да лажете...

Још неколико минута говорила је тим тоном. Затим је и опет почела хркати као да је когод стеже за гушу. Пробудила се мало раније него што је дошао просјак... Пробудила се, скочила из постеље и веселим гласом је певала:

Ох, Самара, богат граде,
Никада ти опростит' нећу!
Ти си мени нанео јаде,
Ти си убио моју срећу!

Мене је интересовала та мисао зашто је онако изгрдила просјака којему је дала милостињу. Упитах је о томе кроза зид. Она се поразмисли и потом ми одговори:

— Тако ми се прохтело! Ето, због тога сам га изгрдила. Па, шта онда?

Напољу ветар бесни све већма, ваља по дворишту сламну кошуљицу од винске боце, котрља калдрмом калем од конца, тера пред собом коверат од писма и прозорска окна засипље прашином. На атули изнад прозора тужно гуче голуб;

негде нешто непријатно шкрипи. Изгледа да срце хоће да препукне под оном ситном, студеном прашином.

Зид према прозору слабо је превучен прљавим малтером, који је овде-онде опао, тако да се виде голе цигље. И небо изнад крова слабо је превучено сивкастим облацима, између којих зјапе дубоке, плаве јаме и из којих се у човекову душу слива тешка сета.

— Хеј, суседе! — викне иза врата девојчин глас. — Дођите да пијемо чај.

— Хвала лепо. Доћи ћу одмах.

Њена соба мања је од моје, а домаћица је упола мања од мене. Али, она је слободнија него ја: смело ме гледа у лице. Очи су јој живахне, плаве, а њено лице, са којега је брижљиво спрано руменило и остала боја, љупко је и чисто, али веома бледо.

— Како вам је смешан нос! — рече она гледајући у мене.

Ћутећи смешим се и не налазим одговора. Потом се сетим: сама има прћаст нос те ми завиди.

Одевена је сјајно: на себи има црвену блузу, зелену машну са црвеном потковицом, угасито-црвену сукњу. Све то украшава сребрн кавкаски појас, а изнад ушију, на глатко зачешљаним власима носи она наранџасте траке.

— Седите, молим вас, — рече ми веома достојанствено. — Пијете ли чај зашећерен? Или више волите да шећер грицкате?

— Свеједно.

Поучним тоном ми она примети:

— Када би све било свеједно, људи се никада не би женили.

Прашина још непрестано засипље прозор.

Ћаскамо.

— Јесте ли ви увек онако љути?

— Ја? Како то? Кад сам то била љута?

— Па оно малопре на оног просјака... Био бих рад да знам због чега сте га онако псовали. Најпре сте му дали милостињу, а затим сте га изгрдили...

Њено упола детиње, природно лице злобно се намршти. Девојка ме укочено погледа. Обрве јој задрхташе, и она ми одговори звучним гласом:

— Цигљом би томе ниткову требало расцопати главу. Дакако!

— А зашто?

— Зато.

— Кажите ми, молим вас!

Она руком лупи о сто и гневно узвикну:

— Оставите ме на миру! То је неучтивост! Доћи некоме у посету па га испитивати. И то о сасвим непотребним стварима...

Она је неколико тренутака ћутала. Ја сам био веома збуњен и долазило ми је да побегнем из те бедне собице. Али, девојка запази моју забуну и помирљиво се насмеши:

— Аха! Уплашили сте се! Одиста, чудан сте ви човек... Што да ме тако испитујете? Тако што је досадно! Ја ту хуљу не могу да гледам! Он је тај неваљалац што ме је подвео једном судији... Тада ми није било ни петнаест година... Требало је још четири месеца до пуних петнаест. А он ме је већ... Да ли је то било лепо од њега? Још је био друг мога тате: служили су као келнери у истој гостионици. Добро је што је тата умро не дознавши за то. Он би ме убио! Мама је тада прала

рубље за хотел, и ја сам га тамо односила. Наравно... била сам још неискусно, глупо дериште! Одвели су ме у собу и опили. После тога нисам могла више ничега да се сетим. Кад сам се пробудила, — господе боже, била сам као згњечена! Тај нитков је за све крив, све је он удесио. »Двадесетпет рубаља«, рекао ми је, »добићеш. Живећеш дивно«. Не могу да гледам тога неваљалца! И он се гради невешт као да није ништа ни било. Долази овамо, к мени, и просјачи. Као да ми је учинио какво добро те треба да му будем вечито захвална. Одиста, човек се мора чудити како понеко може да буде толико безобразан! Раније, докле сам била код судије, долазио је готово сваки дан: те дај рубљу, те дај пола рубље. И карте игра тај бедник. Карте су га једном одвеле у затвор. Ту се он, хуља једна, разболео. Већ неколико пута сам му рекла: »Безобразна џукело, зашто ми долазиш? Ти си мене унесрећио и упропастио!« А њему то свеједно! »Не говори тако, Тања«, каже ми, »не грди ме! Не могу се казнити сви они који учине по које зло«. И када о томе поразмислим, видим да је тако: не могу се казнити сви. Зар није тако? Онда стегнем срце и сносим свој јад...

Она се насмеши као да осећа да је и сама крива и погледа ме у лице. Ситне сузе котрљају се једна за другом из њених светлих очију. Затим се и опет насмеши и збуњено рече:

— Ето, видите! Сада сте ме расплакали... Боље ће бити да говоримо о чему другом...

Ћаскамо дакле о другим стварима. Ветар фијуче и наноси прашину на прозорска окна. Ја сам руке метнуо у џепове, стегао песницу, и премишљам:

— Сви не могу бити кажњени, — ђаво да их носи! Веома лукаво подешено: сви не могу да буду кажњени...

А девојче као кроза сан говори:

— Црвено ми не доликује. То знам. Али, отворено сиво. Или можда плаво...

1918.

ЉУТА НЕВОЉА.

Једне загушљиве летње ноћи угледах у једној удаљеној уличици, на самом крају града, необичан призор. Насред повеће баре стојала је нека жена, тапкала ногама по води, распрскавала око себе блато, као што то чине деца, и уњкавим гласом певала некакву ружну песму са веома чудним сликовима. Прекодан је над градом беснела опака олуја, и обилат пљусак раскаљао је и иначе блатњаву улицу. Бара беше доста дубока; жена је готово до колена стојала у води. Судећи по њеном гласу, била је пијана. Када би, заморена играњем, пала у ту кањугу, морала би да се утопи.

Повукох навише саре својих чизама, уђох у бару, ухватих играчицу за руку и поведох је на сухо. Она се у први мах уплаши, затим за мном пође ћутећи и покорно. Али, наједном силним покретом истрже своју десну руку, удари ме у груди и из свег гласа викну:

— У помоћ!...

Потом и опет пође у воду вукући и мене за собом.

— Сотоно! — прогунђа она. — Нећу да идем с тобом. Ниси ми потребан. Остави ме на миру!... У помоћ!

Из мрака изиђе ноћни стражар, заустави се на пет корака од нас и гневно упита:

— Ко то ту прави скандал?

Рекох му како сам се побојао да би се та жена могла утопити у блату, те да сам хтео да је извучем одатле.

Стражар погледа у пијану жену, пљуну, исхракну се и викну:

— Машка... излази!

— Нећу.

— Кажем ти... излази!

— Али, ја нећу да излазим.

— Добићеш батина, лоћо! — припрети јој стражар без и искре гнева у гласу и, расположен за разговор, добродушно се обрати мени.

— Овдашња је. Машка Фролиха. Имате ли једну цитарету?

Припалисмо и почесмо да пушимо. Жена је и даље тапкала по бари узвикујући:

— Дивни полицајци! Ја сам сама себи полицајац. Ако ми буде била воља, окупаћу се овде...

— Окупаћу ја већ тебе, — рече јој стражар, брадат, снажан старац. — Сваке ноћи она тако приређује скандале. А код куће има саката синчића...

— Да ли јој је стан далеко одавде?

— Убити то треба, — рече старац, не одговоривши на моје питање.

— Како би било да је одведемо њеној кући? — предложих ја.

Стражар смејући се фркну у своју браду, цигаретом ми осветли лице и упути се даље, тешким чизмама тапкајући по лепљивој земљи.

— Води је! Али, најпре јој погледај у њушку!

За то време пијана жена беше села у блато и, чепркајући по њему, стала је да као луда узвикује:

— Као у моо-руу...

Недалеко од ње, у кањавој води отсјајивала је крупна звезда, која је лебдела у оној црној празнини изнад нас. Кад год би се површина баре стала набирати, отсјаја је нестајало. Ућох и опет у кањугу, ухватих певачицу испод пазуха и, гуркајући је коленима, изведох је до плота. Она се отимала и изазивачки је омахивала рукама.

— Та, бij ме! Биј ме! Молим те... биј ме! Ах, стоко... Хуљо! Дед, биј ме!

Прислоних је уз плот и упитах где станује. Она издиже пијану главу и у мене упре тамне пеге својих очију. Тада видех да јој носна шкољка беше сасвим утонула; остатак носа стрчао је у облику дугмета. Кроз горњу усну, пресечену ожиљком, провиривали су ситни зуби, а на малом, подадулом лицу лебдео је одвратан осмех.

— Па, добро, Хајде! — рече она.

Ишли смо често се ударајући о плот. Њена влажна сукња непрестано ме је шљепкала по ногама.

— Хајде, драгане мој, — гунђала је, као да се поступно трезни. — Примам те. Хоћу да те задовољим...

Уведе ме у двориште неке велике двоспратнице. Опрезно, као да је слепа, пролазила је она између кола, бачава, сандука и разбацаних цепаница. Најзад се заустави пред неком рупчагом у дну куће и рече ми:

— Улази!

Прихватих се за лепљив зид и своју пратиљу обухватих око паса. Са великом муком могао сам да придржавам њено тело које се климатало тамо и овамо. Наједном напипах металну кваку. Отворих.

Налазили смо се на прагу неке мрачне јазбине. Не усуђивах се да идем даље.

— Мама, јеси ли то ти? — упита из мрака танак гласић.

— Ја сам.

Топал задах трулежи и нечега смоластог тешко ме удари у главу. Затим плану жижица. Њен пламичак за часак осветли бледо лице једног детета — и угаси се.

— А ко би иначе био други! Ја сам, — рече моја пратиља и навали се на мене.

И опет плану жижица. Звекну нешто стаклено. Танка, смешног изгледа рука ужеже малу лиману лампу.

— Радости моја, — рече она и, заљуљавши се, скљока се у један кут. Ту се, мало издигнута изнад пода од цигаља, налазила пространа постеља.

Дечак погледа у пламен малене лампе и стаде увлачити стењ када се он разгорео и почео да се дими. Његово лице било је озбиљно и имало је шиљат нос; усне му беху пуначке, набубрене, као у малог девојчета, — насликане, рекли бисте, тако дивно да су биле у највећој противности са том мрачном, влажном јазбином. Пошто је лампу удесио, погледа ме својим такорећи убокореним очима и упита:

— Је ли пијана?

Мати му је лежала на постељи попречке, јецала и хркала.

— Морамо да је свучемо, — рекох ја.

— Па свуци је, — одговори дечачић и обори очи.

А када ја почех да јој свлачим влажну сукњу, он ме тихо и озбиљно упита:

— Да угасим лампу?

— Зашто?

Он је ћутао. Ја сам његову матер превртао и окретао као врећу брашна и уз то гледао у њега. Седео је на поду, крај прозора, у некаквом сандуку од дебелих дасака, на којему је црним, штампаним словима било написано:

ПАЗИ!

Н. Р. & КОМП. А. Д.

Даска квадратног прозора била је у висини дечаковог рамена. О зиду је висило више узаних дашчица, на којима беху наслагане кутије од цигарета и жижица. До сандука у којему је седео дечак стојао је још један сандук, који је, очевидно, служио као сто. Малишан беше своје комичне, бедне ручице затурио за врат и гледао је навише у тамна прозорска окна.

Када сам жену свукао, њене мокре хаљине бацих на пећ. У једном углу, у некаквој земљаној здели, опрах руке, отрах их убрусом и затим дечаку рекох:

— А сад ... збогом!

Он ме погледа и упита помало врскајући:

— Да ли да угасим лампу?

— Какогод хоћеш!

— Ти идеш? Зар нећеш да легнеш ...? — испружи ручицу и показа на своју матер. — ... са њом?

— Зашто? — упитах га глупо и зачуђено.

— Па ти знаш зашто, — рече он страховито искрено, а затим додаде:

— Сваки леже са њом ...

Збуњено погледах унаоколо. Десно од мене била су вратанца веома одвратне пећи; испред њих стојало је прљаво посуђе; у углу иза сандука лежали су комади смолом натопљеног конопца, цепанице дрва, иверје и некакво корито. Крај мојих ногу хркало је опружено жуто тело...

— Могу ли још мало поседети код тебе? — упитах дечака.

Он ме испитивачки погледа и одговори:

— Она се неће пробудити до зоре.

— Па није ми ни потребна.

Чучнух крај његовог сандука и, трудећи се да ствар окренем у шалу, испричах му како сам нашао његову матер.

— Седела је у блату, омахивала рукама и ногама као да весла и уз то је певала...

Он климну главом, суморно се насмеши и протрља узане груди.

— Зато што је била пијана. И кад је трезна, она воли да чини оно што није у реду. Право је дете...

Тада тачније загледах у његове очи. Оне одиста беху бокорасте: трепавице су му биле необично дуге, а изнад капака указиваху се честе, коврџаве длачице. Плавичасти колути испод очију појачавали су бледоћу његове бескрвне коже. Високо чело, које беше мало набрано изнад носа, покривала је риђа гргурава коса. Неописив је био израз оних његових очију, које су ме спокојно посматрале. Ја нисам готово могао да издржим онај чудни, натчовечански поглед.

— А шта је са твојим ногама?

Он се промешкољи, испод свакојаких крпетина извуче суху ногу, која је изгледала као маша, и

руком је намести на ивицу свога сандука.

— Ето, то су моје ноге. Обе су ми такве, од рођења. Тако висе о мени...

— А шта је у тим кутијама тамо?

— Моја менажерија, — одговори он. Затим ногу узе руком као штап, тури је у крпе на дну сандука и љубазно, другарски рече ми:

— Хоћеш ли да ти је покажем? Седи лепо. Тако што ниси ти видео никада.

Веома вешто радећи танким, несразмерно дугим рукама, он се допола усправи, поче са поличица узимати кутијице и пружати ми једну за другом.

— Ево, види! Али, не отварај! Иначе, побећи ће ти. Мећи на ухо па слушај! А?

— У овој се нешто покреће...

— Аха! Ту је један велики паук. »Добошар« се зове тај лопов! Веома је лукав...

Његове дивне очи беху у том тренутку добиле необичну живост; на малом, плавичастом лицу лебдео је благ осмех. Журно покрећући вичну руку, скидао је кутијице, приносио их прво свом а затим моме уху и живахно причао:

— А овде је бубашваба Анисим. Анисим је велики кицош. Ево, ова муха зове се »чиновница«, ђубре каквога нема више. По цео дан закера, зује, грди свакога изреда, чак је једном и маму повукла за косу. Не муха, — него права чиновница, која живи од улице. Мухи је само слична. А овај црни, големи бубашваба, то ти је домаћин. Веома је леп, али је пијаница и нема нимало стида. Када се накреше, пузи по дворишту го голцит. Рутав је као какав црн пас. Ова буба овде, то је чика Никодим. Тога чика-Никодима ухватио сам у дворишту. То је богомољац, али од оних богомољаца што обма-

њују свет. Тобож прикупља прилоге за своју цркву. Мама га назива »тврдицом«. То је такође њен драган. Она има драгана колико хоћеш, као муха, иако је без носа.

— А бије ли те она?

— Мама, зар? Није него! Та, без мене не може да живи. Она је добра жена, али само ... пијанчи. У нашој улици пијанче сви изреда. Лепа је и весела. Да... Него, ужасно лоче, проклета курва! Ја јој непрестано говорим: »Не лочи толико, глупа лоћо! Могла би да будеш богата!« Али, она се само смеје. Жена је, те према томе је глупа! Иначе, добра је. Видећеш када се пробуди.

Он се усхићено осмехивао. Тај његов осмех био је толико заносан да ми је долазило да заурлам и целоме граду у уши довикнем колико искрено и силно жалим тога дечачића. Његова дивна главица лелујала се на танком му врату као какав необичан цветак, а његове очи су се све већма разбуктавале и привлачиле ме необичном снагом.

Слушајући то његово детиње, а ипак језовито ћаскање, бејах за тренутак заборавио где сам. Али, наједном сам и опет видео онај мали, споља блатом упрскани тамнички прозор, црно ждрело пећи, гомилу кучина у углу, и крај врата, на крпама, као масло жуто тело оне жене, његове матере.

— Зар није лепа моја менажерија? — упита дечак поносито.

— Веома лепа.

— Једино лептира немам. Ни лептира ни мољаца!

— Како ти је име?

— Љењка.

— Па то смо ми имењаци.

— Аха? А какав си ти човек?

— Никакав. Ништа особито.

— То је бесмислено. Свако је некакав. Знам ја то. Ти си добар човек.

— Можда.

— Видим већ! И бојажљив си.

— Како бојажљив?

— Знам ја.

Он се лукаво осмехну и намигну ми.

— Дед, реци ми: зашто сам бојажљив?

— Ето зашто: седиш код мене стога што те је страх да идеш ноћу.

— Па већ свањива.

— Дакле, ти хоћеш да идеш.

— Доћи ћу и опет да те обиђем.

Не поверова ми. Затвори оне своје бокорасте очи са дугим трепавицама, неколико тренутака поћута, а затим ме упита:

— А зашто?

— Да поседим код тебе. Ти си веома занимљив дечак. Могу ли да дођем?

— Дођи. К нама сви долазе...

Уздахну. Затим рече:

— Ти то само онако кажеш.

— Богами, доћи ћу!

— Дакле, посети ме. Дођи к мени, а не к мами, ђаво је однео! Буди мој друг! Хоћеш ли?

— Добро.

— Не мари то ништа што си велики! Колико ти је година?

— Двадесет и једна.

— Мени је дванаест. Ја немам другова. Дружим се једино са Катком, водоношином кћери.

Али, њена мати је бије, зато што к мени долази. Јеси ли лопов?

— Нисам. Зашто да будем лопов?

— Имаш ужасно, мршаво лице. Нос ти је као у лопова. К нама долазе два лопова. Један од њих — Сашка се зове — глуп је и опак; други, Вањичка, добар је као пас. А имаш ли кутијица?

— Донећу ти их неколико.

— Донеси. Мами нећу да кажем да ћеш доћи...

— Зашто?

— Тако. Она се увек радује када ко дође. Да, воли мушкарце, проклетиња једна. Права несрећа! У својој петнаестој години преварила се те родила мене, — ни сама не зна како и зашто. Је ли, кад ћеш да дођеш?

— Сутра увече.

— Увече је она пијана. А шта ти радиш, кад не крадеш?

— Тргујем квасом.

— Охо! Па донеси једну боцу. Хоћеш ли?

— Наравно. Донећу ти једну боцу кваса. А сад морам да идем.

— Па онда, иди. Дакле, доћи ћеш?

— Дабогме.

Он ми пружи дуге, мршаве руке. Ја их стегох својима и продрмусах те његове танке, хладне кошчице. Затим, посрћући као да сам пијан и не осврћући се, изиђох у двориште.

Свањивало је. Горе високо, изнад влажне гомиле упола разрушених кућа, треперела је гасећи се Венера. Из оне гнусне подземне јазбине гледале су ме квадратне очи подрумских прозора, очи мутне и прљаве као у пијанице. У једним колима, код врата, спавао је неки мужик црвеног лица, голе-

мих, босих и раскречених ногу; његова густа, крута брата стрчала је у небо и кроз њу су се сијали бели зуби. Изгледало је да се тај човек затворених очију кези некако јетко и убилачки. Однекуда дотрча неко псето, чија леђа беху олињала на неколико места. Мора бити да га је когод некада полио врелом водом. Он њуши моју ногу и, вероватно мртав гладан, тихо заурлика те, без икакве потребе, пробуди сажаљење у моме срцу.

У барицама што су преконоћ остале по улицама огледало се плаветнило и руменило јутарњег неба. То је тим прљавим локвицама давало некакву болну, сасвим излишну лепоту, лепоту која само изопачава душу . . .

*

Другог дана замолих децу из своје улице да ми нахватају буба и лептира и у апотеци купих повише лепих кутијица. Са тим и са две боце кваса, са земичкама, колачима и слаткишима отидох Љењки.

Дечачић моје понуде прими веома зачуђено. Исколачи оне своје умиљате очи, које су на дневној светлости биле још умиљатије.

— Ууј, уј, уј, — рече он дубоким гласом, гласом који готово није био детињи. — Шта си све довукао! Зар си ти богат? Како то да си богат, а овамо си лоше одевен? А кажеш да ниси лопов! Гле! То су кутијице! Ууј уј, — штета је дотаћи их се. Руке ми нису чисте. Шта ли је у овој? Ух, нека крупна буба. Као да је од бакра, ова је зелена . . . Ох, дођавола! Да не побегне, да не одлети? Та ја ћу већ . . .

Наједном узвикну он задовољно:

— Мама! Ходи овамо; опери ми руке! Види, будало, шта ми је овај донео! То је онај што те је синоћ кући довукао — као полицајац. Све то донео је он. И он се зове Љењка...

— Треба да му кажеш хвала, — чух иза леђа тих, необичан глас.

Дечак неколико пута климну главом:

— Хвала! Хвала!

У подрумском ваздуху лебдео је густ облак длакасте прашине. Са муком угледах кроз њега на пећи чупаву главу и искривљено лице оне жене, њене сјактаве зубе и њен мрзовољни, неизгладиви осмех.

— Добар вече! — понови жена. Њен уњкави глас беше мутан, али ипак живосан, скоро весео. Гледала је у мене помало жмиркајући, готово подругљиво.

Љењка беше мене сасвим заборавио. Жвакао је колаче, нешто мрмљао и опрезно отварао кутије. Његове дуге трепавице бацале су му сенке на образе и увеличавале оне модрице испод очију. Кроз прљава прозорска стакла провиривало је сунце, које изгледаше суморно као лице у старца. Блага светлост падала је на дечакову риђу косу. Љењкова кошуља беше раскопчана на грудима, те сам могао видети како му испод ребара бије срце и како се издижу кожа и једва приметне брадавице.

Његова мати сиђе са пећи и у умиваонику овлажи убрус. Приђе Љењки и узе му леву руку.

— Побеже! Стани! Побеже! — викну Љењка, узврда се у своме сандуку, растури крпетине на којима је лешкарио и разголити своје модре, непомичне ноге. Жена прсну у смех и, пошто је размакла крпе, рече:

— Хватај је!

Она ухвати бубу, метну је на длан, разгледа је својим живосним, као различак плавим очима и обрати се мени тоном старе познанице:

— Таквих има много!

— Немој да је згњечиш, — опомену је осорно синчић. — Једанпут, када је била пијана, села ми је на менажерију те много животиња згњечила...

— Та заборави то једном, срећо моја!

— Морао сам да их посахрањујем.

— Па ја сам ти после тога нахватала друге.

— Нахватала! Али, оне што си их ти згњечила биле су изучене, глупачо! Кад год која цркне, ја је сахраним испод пећи, — испузим одавде и укопам је. То је моје гробље... Знаш, имао сам једног паука, и он се звао Минка. Изгледао је као један од маминих љубавника, један ранији, који је сада у затвору, мали, дебео, весео човек...

— Ах, ти, утехо мила моја, — рече мати и тупим прстима своје црне руке поглади косу свога детета. Затим лактом гурну мене и, са осмехом у очима, упита ме:

— Зар није диван овај мој синчић? Његове очи, а?

— Узми једно око па ми дај своје ноге, — рече Љењка смешећи се и посматрајући бубу. — Као да је од гвожђа... Тако дебела, мала, личи на калуђера. На онога, знаш, што си за њега начинила лествице.

— Да, одиста.

Смешећи се, она ми исприча:

— Било је то овако. Једнога дана догега се до нас један крупан, дебео калуђер и упита мене: »Можеш ли ти да ми израдиш лествице од коно-

паца?« Никада дотле у своме животу нисам чула за конопчане лествe. »Не«, одговорих му, »не могу«. »Па ја ћу«, рече ми, »да те научим«. Подиже мантију, и испод ње се указа његов гојазни трбух, опасан дебелим ужетом. То уже било је дугачко, јако. Показа ми како се од њега плету лествe. И ја сам плела и плела и непрестано мислила: Шта ће му то? Не мисли ваљда да опљачка неку цркву?

Она се насмеја, спусти руке на рамена свога синчића и помилова га.

— Ти вам понекипут приреде необичне ствари! Дакле, он дође кад је посао био готов. Ја га упитах: »Да ти то не треба за неку крађу? Ако је тако, ја нећу да ту имам никакве везе!« Али, он се само лукаво насмеши. »Не«, рече ми. »То ми је потребно за прелажење преко зида. Наш зид је веома висок. Сви смо ми грешници, а грех се налази напољу, са друге стране зида. Јеси ли разумела?« Разумедох. Лествe су му требале да би могао одлазити својим драганама. Обоје смо се смејали, слатко смо се смејали...

— Та ти већ волиш да се смејеш, — рече дечачић старешинским тоном. — Него, боље ће бити да потпалиш самовар.

— Али, немамо шећера.

— Иди да купиш!

— Па, нема ни новца.

— Ух, пијандуро! Узми од њега!

Он се обрати мени:

— Имаш ли ти новца?

Дадох јој новаца. Она журно скочи, узе са пећи некакав бедан, улубљен, прљав самоварчић и певушећи кроз нос изиђе из собе.

— Мамице! — викну дечак за њом. — Опери прозор! Не могу ништа више да видим!... Окретна је то женица, могу да ти кажем, — додаде он вешто намештајући на поличице кутијице са инсектима. Те поличице биле су од картона и концем беху притврђене за гвоздене клинчиће, укуцане између цигаља влажног зида. — Добра је радница. Када почне чешљати кудељу, дигне такву прашину да просто не можеш да дишеш. Ја јој тада викнем: »Мамице, изнеси ме у двориште, јер ћу овде да се угушим«. Али, она ми рекне: »Отрпи мало. Кад ти ниси ту, мени је ужасно досадно«. Воли ме, па то ти је. Ради и пева. Зна хиљаду песама.

Био је веома живахан, и његове очи дивно су се сијале. Подигнувши густе веђе, он запева промуклим гласом:

Орина лежи у перини...

Слушах га неколико тренутака. Затим му рекох:

— То је страховито непристојна песма!

— Све су такве, — објасни ми Љењка без и искре забуне. Наједаред се трже. — Ослушни! Музика! Дед, брже ме подигни!

Подигох његове кошчице, смештене у врећу од сиве, танке коже. Он жудно промоли главу кроз отворени прозор и остаде непомичан. Његове сухе ножице клатиле су се уза зид. У дворишту је досадно дречао вергл изводећи одломчиће некакве мелодије. Неко дете радосно је клицало и негде је урликало псето. Љењка је слушао тај концерт и пратио га је певушећи кроза зубе.

Прашина у подруму беше се слегла. У њему је

било видније. Над материном постељом висио је часовник који је могао стајати највише једну рубљу. Дуж сивог зида клатила се шеталица величине бакрене петице. Све беше покривено дебелим слојем прашине. Ње је много било нарочито по угловима, на паучини која је у њима висила. Љењкин стан потсећао је човека на јаму за ђубре, а гнусобе које су обележје сиромаштва на сваком су педљу те јаме немилосрдно вређале човекове очи.

Мрзовољно је зујао самовар. Вергл је одједном заћутао, као да се беше уплашио од њега. Неко промуклим гласом загрме:

— Посерко!

— Скини ме, — рече Љењка уздахнувши. — Најурили су га...

Наместих га у његов сандук. Мрштећи се, он ручицама протрља груди и опрезно се накашља.

— Боле ме груди. Није ми добро када подуже удишем свеж ваздух. Слушај, — да ли си ти кадгод видео ђавола?

— Нисам.

— Нисам ни ја. Прексиноћ непрестано завирујем под пећ, не бих ли га видео. Али, он се не појављује. Ђавола има, зар не, на гробљима?

— Па шта ће ти то да их видиш?

— Тако што је, мора бити, веома занимљиво. Можда има и добрих ђавола! Водоношина Катка видела је ђавола у подруму. И силно се престравила. Али, ја се не плашим ни од каквих страхота.

Уви ноге у крпе и живахно настави:

— Напротив, волим их. Волим страховите снове. Једном сам у сну видео где неко дрво расте са жилама навише. Лишће је било на земљи, а жиле су стрчале пут неба. Био сам сав мокар од зноја и

пробудио сам се од страха. Други пут опет сањао сам ово о мами: лежи она гола голцата, а псето јој ждере утробу, загризе парченце, па испљуне, а затим и опет загризе парченце па испљуне. Једанпут опет наша кућа почела да се тресе и да клизи улицом. Клизи и клопара вратима и прозорима. А чиновничино мače јури за мном...

Јежећи се, стресе своја шиљата рамена. Затим узе један слаткиш, разви шарену хартију, лепо је уравна и метну на прозорску даску.

— Од ових хартијица начинићу ја много што-шта. Или ћу их поклонити Катки. И Катка воли лепе ствари: комадиће разбијеног стакла и порцелана, шарене хартије и све. Слушај: када би човек бубашвабу хранио и хранио, да ли би он порастао као коњ?

Он је у то, као што се видело, био потпуно уверен. Одговорих му:

— Када би се добро хранио, порастао би веома.

— Тако је, — узвикну он радосно. — А мама, та глупача, смеје ми се!

И додаде за њу једну непристојну, увредљиву реч.

— Претерано је глупа! Мачка свакако може да се ухрани брзо те да буде велика као коњ. Зар не?

— Дабогме да може!

— Ех, али ја немам хране! Иначе, лако би било!

Он се сав стресе од узбуђења и песничицом притиште груди.

— Онда би летеле мухе велике као пси. А на бубашвабама могло би се превлачити цигље. Када су крупни као коњи, морају бити и јаки као они. Је ли тако?

— Тако је. Али, бубашвабе имају бркове...

— Ах, бркови не сметају. Они, ти бркови, послужили би као узде! Или... пузи паук... велики као.. као шта? Паук не би смео бити већи од мачке, јер би иначе људе хватао страх. Немам ја добрих ногу! Иначе бих... Тако бих ја радио и целу менажерију ухранио тако да мале животињице постану велике животиње. Онда бих отпочео трговати. А касније бих мами купио кућу у пољу. Да ли си ти био у пољу?

— Дабогме да сам био.

— Причај ми како је тамо! Хоћеш ли?

Стадох да му причам о пољима и ливадама. Он је са напрегнутом пажњом слушао, не прекидајући ме. Трепавице му се беху спустиле, а уста су се лагано отварала, као да спава. Када то запазих, почех говорити тише. Али, у том тренутку наиђе његова мати са самоваром који је кључао. Испод пазуха је нешто носила у фишеку од хартије, а спреда, у џепу своје хаљине, имала је боцу вотке.

— Ево мене!

— До-бро! — уздахну дечак и отвори очи. — Све сама трава и цвеће. Мамице, зар не би могла да нађеш каква кола те да ме извезеш у поље? Иначе, умрећу а нећу га видети. Одиста, велика си ти гадура, мамице! — заврши он болно.

Мати га љубазно посаветова:

— Не псуј тако. Ти си још мали за тако што...

— Да не псујем? Лако је теби. Ти идеш куда ти је драго. Као кучка. Срећна си. Слушај, — обрати се он мени:

— Је ли добри бог створио поље?

— Дабогме.

— А зашто?

— Зато да би људи могли ходати по њему.

— Слободно поље! — рече дечак, уздахну и замишљено се насмеши. — Ја бих тамо пренео целу менажерију те све животињице пустио у слободу. Шетајте, јурите, пријатељи моји! Слушај, — а где се израђује добри бога? Да ли у цркви?

Његова мати цикну из свег гласа и хтеде просто препући од смеха.

— Ох... да те... Ах, господе! Ej, утехо моја! Па доброг богу израђују сликари икона... Ох, искидаћу се од смеха, смешна будало моја...

Љењка је погледа смешећи се, а затим љубазним гласом избаци једну веома погрдну реч.

— Право је дериште. Воли да се смеје!

И понови ранију погрдну реч.

— Нека се смеје, — рекох ја. — То теби нимало не смета.

— Не, не смета ми, — призна Љењка. — Ја се на њу љутим само онда када не опере прозор. Молим је и молим; та опери прозор, јер не видим божјег света! Али, она то свакада заборави.

Жена је у том тренутку смејући се прала посуђе за чај. Она ми својим плавим, светлим очима намигну и рече:

— Зар није умиљат овај мој златни синчић? Да немам њега, ја бих већ одавно била скочила у воду, богами! Обесила бих се...

Љењка ме наједанпут упита:

— Јеси ли ти будала?

— Не знам. А зашто то?

— Мамица каже... да си ти будала.

— А због чега сам то казала? — узвикну мати нимало се не збунивши. — Са улице си кући довео пијану жену, положио на кревет, па затим... оти-

шао. Да! Нисам ја тиме хтела да кажем нешто рђаво. А ти, магаре мало, мораш одмах да све изврбљаш! Ух, какав си...

И она је говорила као дете. Тај њен говор потсећао је човека на шипарицу. Па и очи јој беху детињске, чисте. Али, утолико одвратније било је њено лице без носа, с уздигнутом горњом усном и обнаженим зубима. Као какав страшан, грозан потсмех!

— А сада да пијемо чај, — предложи она свечано.

Самовар је стојао на сандуку крај Љењке. Обесна, живосна струја вреле паре, која је шикљала испод удубљеног заклопца, дотицала се Љењкиног рамена. Он је на њега стављао руку, и када би њу пара овлажила, руку је отирао о своју косу сањиво затварајући очи.

— Када порастем велики, — рече он, — мамица ће да ми начини мала колица. Њима ћу се возати по улицама и просјачити. Када будем напросјачио довољно, одвешћу се у поље.

— О-хо-хо, — уздахну мати и одмах затим наново се тихо насмеја. — Он, душице моја, замишља поље као рај. А тамо су војнички логори... и дрски војници... и пијани мужици.

— Лажеш! — прекиде је Љењка љутито: — Питај њега како је тамо! Он је видео поље.

— А зар га ја, мислиш, нисам видела?

— Да, али пијана!

И њих двоје стадоше се свађати попут деце, исто онако узбуђено и нелогично као и она. Напољу, у дворишту, спуштало се топло вече. На порумењелом небу напомично је стојао густ, сив облак. У подруму беше мирно.

Дечак испи чашу чаја и ознојн се. Погледа у матер. Затим у мене и рече:

— Сада сам се најео и довољно напио чаја. Уморан сам. Богами...

— Па лези те спавај, — рече му мати.

— А он ће отићи? Хоћеш ли да отидеш?

— Не бој се. Нећу га ја пустити, — рече мати и гурну ме коленом.

— Немој још да идеш! — замоли ме Љењка. Он зажмире, удобно се намести и извали у своме сандуку. Потом наједанпут и опет подиже главу и прекорно рече матери:

— За њега би требала да се удаш, да се венчаш у цркви као и друге жене. Овако се упушташ са сваким... И извлачиш батине... А ово је добар човек...

— Хајд, спавај! — рече она тихо, погнувши се над своју чашу са чајем.

— И богат је...

Неколико тренутака жена је седела ћутећи и сркутала чај. Затим ми наједном, као да смо стари познаници, рече:

— Ето, тако тихо живимо нас двоје, ја и он, сами самцати. У овој кући ме сви изреда грде, називају ме курвом! Али, нека! Не стидим се ја никога. И онда... видите како сам наказна. Свако одмах види за шта сам. Дакако! Мој синчић, моја утеха, слатко спава. Зар то није дивно дете?

— Да, предивно!

— Не могу да га се нагледам. А и паметан је. Зар не?

— Веома паметан.

— Одиста! Отац му је био један отмен стари господин. Један од оних... како их називају?...

Имају своје канцеларије... Акта пишу. Како се зове такав човек?

— Нотар?

— Да, тако! Диван је то био старац... Веома љубазан. Много ме је волео. Ја сам код њега била собарица.

Крпама покри голе ножице свога сина, изравна узглавље испод његове главе и тихо настави:

— Умро је напрасно. Преконоћ. Тек што сам била изишла из његове собе, а он се уз тресак сруши на под. И издахнуо је одмах. Ви тргујете квасом?

— Да, квасом.

— Самостално?

— Не. За рачун мога газде.

Она ми се примаче ближе и рече:

— Немојте да ме се гадите, млади човече. Ја сада више нисам заразна. Можете да питате кога год хоћете на улици. Сви то знају.

— Ја вас се нимало не гадим.

Своју малу руку са ољуштеним прстима и поломљеним ноктима спусти на моје колено и веома љубазно настави:

— Много вам хвала. За Љењку! Ово је за њега био свечан дан! Ви сте према њему били веома добри...

— Морам да идем, — рекох јој.

— Куда? — упита она зачуђено.

— Имам посла.

— Останите!

— Не могу...

Погледа у дечачића, затим кроз прозор у небо и тихо рече:

— Останите ипак! Ја ћу своје лице покрити

рупцем... Рада сам да вам захвалим за сина. Дакле... покрићу се. Хоћете ли?

Говорила је неодољиво човечански, тако љубазно, са толико лепим осећањем. Њене очи — детиње очи у наказном лицу — осмехивале су се, и то не беше осмех бедне просјакиње, него осмех богате особе, која има чиме да се покаже захвалном.

— Мамице, — узвикну наједном дечачић и сав дрхтећи усправи се. — Измилеле су... Мамице! Ходи!...

— Сања, — рече она нагнувши се над сина.

Изиђох у двориште и ту замишљен застадох. Кроз отворен прозор чула се весела песма, певана кроз нос. То је мати успављивала сина разговетно изговарајући сваку реч:

Дошла нам је невоља љута,
И донела јад и беду,
Скрхала јадно нам срце!
Ој, тешко нама! Тешко нама!
Куда да се склонимо, куда?

Журним корацима изиђох из дворишта. Морао сам стиснути зубе, да не бих из свег гласа јаукнуо...

1918.

ЈЕРАЛАШ.

Пролеће је прошло преко поља и за собом оставило плаве трагове: барице ископнелог снега. Ослободило је окова речицу Студенец, — и она јури покрај села Тулунге, избацује на црну, уљану обалу ужурбане таласиће те испира сухе стабљике сунцокрета. У мутној води преврћу се један преко другог окрњци черупавог корења.

Топал ветар подухује речицом и њену површину покрива злаћаним наборима; врбово џбуње које се лелуја на обали почиње да се развија, — на понеком су већ избили пупољци. Попут жутих лептира трепери младо лишће на сунцу. Плавичасто испарење, дах влажне, окопнеле земље, разастире се изнад кадиве црних поља, изнад сребрнастих барица. Земљина лопта је слободна, пространа, и поврх ње се удобно протеже небески свод. Над селом и пољем царује априлско сунце; небо се прелива у огњеној боји. Подне је, и све је испуњено топлином и радошћу.

С оне стране реке, на падини, свечано се беласа богато село. На једном његовом крају стрчи увис звоник; позлаћени крст сјакти у ваздуху. На другом крају уздиже се као каква лепа палица мунаре. Око звоника лете бели голубови, те изгледа да се звуци звона промећу у беле птице. У селу је тихо и пусто. Чују се само голубови и звона. Свет је отишао у сусрет богородичиној икони; доносе је

у град из једног старог манастира, који је тридесет врста удаљен од Тулунге.

Три кршна Татарина, са лопатама у рукама, ћутећи изравнавају џомбасто тло — прилаз ка скели. Један Татарин ради на њој; ћускијицом са дасака струже сасушено блато, а други отрцаном метлом мете скелу. Надзор над њима врши неки стасит младић са љубичастом капом на глави, белог лица, сетних очију и веома румених усана. Ја седим на клупи испред гостионичких врата и с уживањем посматрам како ти Татари раде лагано и вешто и како се голубови лепршају у ваздуху. У души се осећам угодно; чини ми се да сам ја начинио то што је преда мном и око мене: сунце, небо, земљу и све што је на њој.

Гостионицу држи Устин Сутирин, паланчанин из Темрјука, омален човек, покрета бојажљивих као у пилета. У послу му помаже његова сестра Марија, грудата жена ситних зуба и лукавих очију, — затим једна голема служавка и исто тако голем, риђобрад Татарин. Под ногама њих двоје земља се угиба.

Још од ране зоре дигли су они грају и дали се на посао. Кувају, пеку, прже и на улици, испод прозора дуге куће, намештају столове. Ја сам у то место допутовао јуче задана и синоћ сам Устину написао за власт отровну молбу против мужика који су му покрали уљану комину и убили вепра. Та молба веома се допала Сутирину. Особит утисак учиниле су на њега речи: »Према томе, узевши у обзир . . .«

— Жестоко си их притегао! — рече он сав усхићен и погледа ме живосним, лоповским очима. — Остани сутра код нас, младићу. Сутра

имамо весео дан. Небеску владичицу дочекујемо. Биће прави јералаш, дан препун беса . . .

А сада Устин, бос, у плавом прснику на црвеној кошуљи, као обад излеће у двориште и на улицу, издаје наређења и у забуну доводи све своје помагаче.

— Јасане, јеси ли ти слеп, шта ли? Како си те клупе и столице понамештао? Ни за хиљаду година не би вас човек могао научити памети, сотоне . . . Марја, стани! Куда ћеш са тим теразијама? Ко ти је то казао?

Из дворишта долази као пауница Устинова снаха Марја, плавоока удовица. Њен муж је пре две године дана о зимњем светом Николи погинуо на леду Студенеца приликом песничања са Татарима. Млада жена је у празничној ношњи: на себи има плав жакет, жуту сукњу са зеленим цветићима, потковане ципелице од јареће коже и црвену повезачу преко плавих власи. Устину реч застаје у грлу, гледа је разјапљених уста, као да је види први пут. Усхићено јој промрмља:

— Како се ова накинђурила! Дама и по!

Затим грмне као помаман:

— Куда си нагла, је ли?

Она приступи право к њему и упита га одлучним гласом:

— Шта је, је ли?

— Јер-ралаш! — узвикне Устин, одмахне јој руком и стрчи у двориште.

Млади Татарин намести своју капу и из недра извуче кожну дуванкесу. Марја подигне отпозади сукњу до леђа, седне до мене и уздахне:

— Врућина данас!

Ко сам, одакле сам дошао и куда идем, — то

ме је испитала још синоћ, те ја са њом немам више шта да разговарам. Седи уза ме и дубоко дише; њене бујне груди равномерно се уздижу и спуштају, а плаве јој очи пиље у Татарина. Он је гледа и пуши своју лушу. Река умиљато жубори. Невидљиве шеве чврључу. У дворишту се непрекидно разлеже бас Устинове сестре, који на махове прекида његов крештави гласић. Насред блатњавог пута, на сухом, сивом острву, чучи псето и загледа у једну локвицу као у огледало. Као да му је дојадила сунчана припека, али лено је те неће да се склони одатле. Попци зричу као бесни. Негде далеко, иза села, пуцкара пастирски бич. У селу танким гласићем плаче неко дете. Лако као дечја колица, Јасан из дворишта извезе кочије са гвозденим седиштем, покрије га даскама, преко њих простре дебео покровац, издигне руду и о њу обеси теразије. Млади Татарин му нешто рекне.

— Јок, — одговори Јасан мрзовољно.

— Они кажу »јок« онде где ми кажемо »не«, — објасни ми Марја и упита слугу:

— Шта то хоће?

— Не знат.

— Ти рече не.

— Знат сам.

— Шта је то било? — Као да је са крова скочио, пред нас наједном искрсне Устин.

— Нисјево.

— Хиљаду година живите, а не знате говорити као други свет... Марја, што си засела ту? Зар се ти не бојиш бога?

— Но, па шта је?

— Шећер треба истуцати.

— Већ сам га истуцала.

— Већ сам га истуцала... Већ сам га истуцала...

Наругне јој се и побегне шљапкајући ногама по влажној земљи. Марја се насмеје и гурне ме лактом.

— Љубоморан!

— Аха?

— Опако!

Затим уздахне и рекне:

— Џукела! Није било прошло ни пола године дана откако је сахранио сина, а рекао ми је: »Ако хоћеш да живиш код мене, мораш да са мном спаваш. А ако нећеш, онда иди...« Такав је то човек!

— Лакомац! А ви?

— Шта?

— Ипак нисте отишли.

— Куда сам могла да одем?

— Својој родбини.

— Немам никога свога.

— Или на рад?

— Зар из богате куће? Требало би још и то...

— Па онда, ако се не стидите, ни тако што није лоше!

— Шта имам да се стидим? Сви овде изреда, а нарочито Козаци, живе са снахама. Младе жене чији су мужеви у војсци спавају са свекрима.

Млади Татарин одлази на скелу. Марја се узнемири, подигне и мало ме гурне; катун њене хаљине зашушти. Коса јој јако заудара на ужежену маст: то је јамачно помада.

— Леп детић! — рекнем ја за Татарина.

— Који то? — упита она градећи се невином.

— Тај што га гледате.

— Не гледам ја њега. Шта ће ми некрштен човек?

— Зар ви свакада гледате само у оно што вам је потребно?

— Додуше, и то је истина, — рече она, пошто се мало поразмислила, и са страхопоштовањем загледа ми се у лице. — Да, да... Много то значи кад је човек писмен! Гле како...

У даљини, на крају степе, искрсавају, једна за другом, шарене грудвице, лагано се котрљају црном земљином кадивом и некако необично ишчезавају у светлости блиставих бара. Татари су довршили свој посао. Петорица њих стоје на скели. Онај младић незапажено се преближио нама.

— Мустафа му је име, — прогунђа Марја, — Богат је. Отац му има месарницу. Тргују уљем и јајима.

— Је ли ожењен?

— Удовац је отпре годину дана. Оженили су га веома младом девојком, која је приликом порођаја умрла.

Она дебеле усне развуче у смех и рекне:

— Када не би био Татарин...

— Шта би било онда?

— Знаш и сам...

Бела је, румена и једра. Онај пролећни ваздух мучи је. Њене плаве очи пуне су влаге и у свет гледају болно. Пролеће је у том пунокрвном телу разбуктало пожудне нагоне. Марја чезне на сунцу као сирова цепаница на ватри. Некакав опојан дах веје из ње. Не осећам се најугодније уз њу. Али, не могу да одем. Лагано раскопча она свој жакет.

разгледа груди оклопљене крутим катуном и упита ме:

— Има ли у твоме крају Татара?

— Има.

— Њих има свуда. Али, код нас их је ипак више, зар не?

— Да. А зашто?

Она мрзовољно одговори:

— Требало би да се сви покрсте у једну веру. Онда би се мирне душе могло...

— Која вам се вера допада највише?

— Наша, наравно. Чудно питање!

— Шта значи то — наша?

— Па наша... хришћанска...

Погледа ме гневно и, како се учини, хоће да ми каже нешто непријатно. Али, наједном измени израз лица и рекне:

— Наша је вера боља. Међутим, наши људи су горе. Татари готово не пију ракију. А и не туку се.

— А... што имају по неколико жена?

— Ах, тако похотни су само богати старци. Млади људи ретко кад.

Неколико тренутака поћута и поразмисли се. Затим одлучно рече:

— За жене је тако што веома неугодно: разне вере, Татари, Мордвини, свакојаке секте, штундисти...

— Неугодно?

— Наравно. Неугодно за нас жене.

И опет мало поћута. Затим јој дође нова мисао:

— А кажу да је бог један за све нас!

— Тако?

— Али, људи су различити.

— Па... шта?

Она гневно прогунђа:

— Заопуцао питањима! Непрестано: шта па шта?

Млади Татарин врти се на обали у круг; гледа у земљу као да је изгубио новац па га тражи. Потсећа човека на теле које је невидљивим ужетом везано за невидљив колац.

На пољу, из топле, црне земље помаљају се многобројни људи. Излазе тамо као ласице из својих јама и у шареним, раштрканим гомилама примичу се селу. У даљини, иза њих, на мутноплавом небу блиста се злато црквених застава као какве дневне звезде. Изнад земље распростире се некаква тиха, бујна врева. Чврљукање шева даје јој још већу драж, брујање звона чини је још веселијом.

Земља пева.

Дотрчи Устин, сав умазан уљем, у сјактавим чизмама. На трбуху му виси сребрн кочијашки ланац. Испод длана, уздигнутог над очи, погледа он у поље и без икакве потребе узбуђено узвикне:

— Ето их! Марфа! Иду! Марја, ти седиш, а? Јасане, где си? ... Ах, господе ...

Цепти целим телом, као да се спрема да полети. Иза њега трчи Јасан, сав престрављен. И он се дерња:

— Четири пуда. Свршено. Где денути, не знај!

— Бултири салтири ... — загрми Устин и ногом удари о земљу. — Дођавола! Хиљаду година живите ... Скитнице, ето шта је! Хиљаду година живе!

Из дворишта дојури црн петао, протегне врат и закукуриче:

— Ре-ку-ку ...

— Марја, отерај га! Згазиће га овде ...

— Отерај га сам ...

— Како?

— Зар ни празником да немам одмора?

— Ја ћу још да се убијем.

Као лопте котрљају се дечаци ка прелазу; девојчице корачају лако и чило са сукњама уздигнутим до колена и у црним ципелама умазаним масним блатом.

— Пресвјатја богородице, — разлеже се отуда с поља. Тамо, изнад черупавих глава, блиста се на сунцу квадратан комад злата. Испред иконе јаше седобрад полицајац на белом, блатом попрсканом коњу.

Једна весела жена руменог лица узвикне:

— Чика-Устине! У степи, на једну врсту од провалије, лежи мртав човек. Већ је сав иструлио.

— Не дерњај се толико, лудо! Да није који од наших?

— Не знам ...

— Тхе! Нека му бог подари рајско насеље. То му је! Ох, господе боже, пресвета владичице ... Мар, стој код теразија! Отварај очи! Јасане, где је моја сестра?

Огромна гомила народа ваља се у правцу реке као какав црни вал, као да би да заустави њен ток; надире на скелу тискајући се и грајући. Изнад ње љуља се икона и лепршају се заставе; попут злата сјакте се свештеничке одежде. Марја стоји крај мене. Уздишући крсти се и руменим уснама шапуће: »Мила, пресвета богородице, спаси и помилуј нас ...«

Затим ми журно рекне:

— Остани са Јасаном код теразија! Припази да ко не украде тегове. Ја ћу се удаљити за часак. Само за часак.

Икону донесу на скелу. Ова се заљуља, одбије од обале, препуна шареног руха и злата.

— Лагано! — викне полицајац. А калуђери, дебели као караши, сложно запоје:

— Пресвјатаја богородице . . .

У води, око скеле, љуљушкају се слике које се у њој виде као у огледалу. Улицом трчкара црни петао раширених крила. Дебела Марфа узвикује чисто певајући:

— Погачица и уштипака! Изволите погачица и уштипака са шећером и медом . . .

Иза мене неко полугласно рекне:

— Лежи полеђушке. Глава му је до ушију утонула у земљу. Уста разјапио. Нешто ужасно! Страшно!

— Хеј! — узвикне Устин и шчепа ме за раме. — А где је Марја?

— Ваљда на скели.

— На скели?

Испод длана, наднесеног над очи, погледа он на реку и прогунђа:

— Јералаш! . . . Кад је тако . . .

Богомољци се збили око кола на којима Јасан и Марфа продају хлеб, пересце, пржену рибу и погачице. У дворишту, за столовима, пије се чај. Служавка послужује ћутећи као заливена. На улици свира у фрулу слеп старац са орлујским носом. Његов вођ, дечак црне косе, пева:

Ој, мила фрулице,
Ух, ја!
Ти весела фрулице,
Ух, ја!

Над земљом се распростире пролећна врева и победнички разлежу гласови безбројних девојака и жена; дрско звучи смех, живахно теку шале; побожно брује звона, а изнад свега тога весело царује јарко сунце, родоначелник људи и богова.

Сија сунце, као да би да љубазно рекне:

— Праштa вам се, ви земаљски створови, све вам се прашта, — живите срчано!

*

Вече је.

Са реке веје хладовина. Мутноока магла уздиже се по пољима и као бела маса надире ка селу. Са ивице степе отискује се у небо наранџасти месечев жрвањ. Вечерња румен трепереħи прелива се у огледалима пролећних вода. Дан је проездио на златном коњу, у мојој души оставио сладак умор, испунио је радошћу — ја сам своје часове провео пријатно. Дивота! Седим у дворишту, сит до гуше и умерено напит.

Сутирин лежи у слами и говори у пијанству:

— Сељаци се спремају да ме бију. А и тебе ће свакако излемати. Већ су питали Степаху, служавку: »Ко је код вас писао молбу?« Јеси ли чуо? Добро би било да се изгубиш одавде. Још ноћас.

Ја ћутим. Не иде ми се.

— Спаваш ли?

— Не.

— Али, жестоко можемо да пијемо обојица! — рекне разметљиво Устин и шмркне нос. — Ђаволи су онога мртваца положили на нашу страну.

Требало је да га однесу на ону другу. Њему је место у селу, код општинске куће. Никако пак код мене.

У влажном ваздуху гадно заудара на труло месо. У селу девојке играју коло. Јасно и разговетно чују се речи безобразне песме:

Ко обљуби удовицу,
Вечно му спасење!
Ко обљуби девојану,
Греха опроштење!

— Ф...фу, — уздахне Устин. — Мени је нешто тешко...

Чим је пренесена икона, он се жестоко напио, а потом је истукао своју сестру, стога што му је из ћифоке украла две рубље и оном црном петлу завртула шију. После тога је заспао. Увече се пробудио, и онда, да би се утешио, опио се наново. Сада је и опет био узнемирен.

— Јеси ли виђао Марју?

— Нисам.

— Лажеш!

— Зашто да лажем?

— Зар људи мало лажу? Без лажи нема живота. Човек без лажи је као голишав петао, као петао без перја...

Мало поразмисли па онда рече:

— Голишавих петлова нема. Та жена ме је залудела, богами! Наравно, грех је тако што. Али, — удовица је, а и ја сам удовац. И другача је неголи друге жене! Да човек просто умре! Мени је тек четрдесет и девета година... Зар она није лепо женче?

— Лепо.

— Тако је то. Дођавола! Свакако да је шмугнула у село. Има тамо један татарски клипан. Ноге би му требало пребити.

И са кола скочи као опарен и из дворишта одјури на реку. Држећи лулу у устима, потрчим за њим. Али, он се већ у неком малом чуну љуљао насред реке, чило размахујући веслима.

Украј места где пристаје скела, на влажној, јако утабаној земљи, лежао је мртвац. Испод рогозине вириле су његове ноге у похабаним ципелама од лике и једна крупна песница са одваљеним палцем. Крај њега седео је, пушећи лулу, омален старац са штапом преко колена.

— Да ли сте га познавали? Ко је тај човек?

Старац одмахну главом и прстима показа своје уши. По својој прилици, био је глувонем. Скела се налазила на оној страни, уз другу обалу. Нисам дакле могао да пређем у село.

Да бих се удаљио од мртваца, отидем обалом уз реку, ка остацима моста који је разрила поплава. На једном сухом месту седнем под џбун и станем да премишљам. Дивно је то живети, и живот је одиста право уживање када ти споља нико не стеже гушу и када си изнутра са сваким у пријатељској вези.

Село хучно светкује и весело кличе. Чује се како две пијанице покушавају да заједно певају. Кикоће се неко девојче. Дречи и цичи хармоника. Дерњају се дечаци. Осећам се толико угодно да бих највише волео да спавам.

Реком незграпно клизи један чун, као да се каква дугачка, црна риба репом извија унапред. Стигавши до обале, на неких десетак корачаји изнад мене, чун ишчезава у џбуњу. Голо грање

шушти ударајући у његов бок, и ја чујем познати ми Марјин глас:

— Где си се задржао толико? Чекала сам те, чекала . . .,

Неко одговори тихо, неразумљиво. И опет ми до уха допре Марјин глас:

— Ух, некрсте! Ама, причекај; не стежи толико!

Љубе се толико да се њихово цмакање мора чути чак тамо у селу.

— Ој, Мишенка! Ој, драгане, одведи ме некуда, куд је теби драго . . .

»Сиромашак.« Мислим на Мустафу, држећи да је Мишенка неко други. Али, Марја потом рекне:

— Покрсти се, молим те!

— Не иде!

— Или убиј ону моју свињу.

— Грех је убити га.

— Ах, којешта . . . А зар ово . . . са мном . . . није грех? . . .

Све је тихо. Једино што џбуње које покреће водена струја шушкарајући удара о чун. Месец се лагано уздигао хват изнад земље, али даље не може ни маћи те се опет спушта ка степи, тром као и Марја.

— Ето, Марфа живи са Јасашком. Јесам ли ја гора од ње? Ни ти ниси гори од њега.

— Нисјава!

— Теби је све и сва . . . ничево!

Пљасне нека риба. Судећи по звуку, то је деверика: она свакада о воду пљаска поребарке. Примиче се скела; изгледа да се с оне стране одвалио један део обале и да као неко острво за-

твара реку. У селу неко бије пса, те он цичи и вија тужно и очајно.

— Када би се раскрстило са њим, и Марфа би била срећнија. Онда би цело имање било њено.

— А тамница! Робија?

— Хммм! Добро . . . Какогод хоћеш . . .

— Јасане! — виче са скеле Сутирин.

Њих двоје у џбуњу узврпоље се. Ћућоре. Не могући одолети обести, ја гласно узвикнем:

— Не бојте се! Ја ћу да га задржим.

— Ух! — уплашено уздахне Марја. Изнад џбуња видим као белу пегу њено лице.

— Путник? Јеси ли то ти?

— Ја.

— Ој, господе . . .

Кренем даље. Али, тек што крочим неколико корака, она ме стигне. У ходу закопча блузу, доведе у ред косу испод повезаче и прошапуће узбуђено:

— Да ћутиш, драги пријатељу! Даћу ти пола рубље. Хоћеш ли ћутати, рођо моја, је ли? Ти си млад. Ти мораш знати шта је овако штогод . . . А?

Обећам јој да ћу ћутати као заливен. Али, рекнем јој:

— Зар ти, паметна жена, ниси могла наћи боље место за тако што?

— Слушај . . . немој ме гонити да пресвиснем од стида! — прошапуће Марја и прибије се уза ме. — Наравно, ја сам грешница. Али, и сам си ти рекао да је он леп! А то што је Татарин . . . Па син нашега попе, доктор, узео је Францускињу . . .

— Ама, не говорим ја о томе, бог с тобом! Него, ти си хтела да га наговориш да ти убије свекра . . .

— Какав је он мени свекар? Та ја немам

мужа! — рекне она љутито. И наједанпут ми предложи, као да је то најобичнији посао:

— Можда би се ти могао примити таког чега? Да га млатнеш по глави? Слушај: шта би имао да се бојиш? Данас си овде, а сутрадан ко зна где! Била бих ти много захвална! А и он. Он је богат, знаш! Шта велиш?

Погледам у оно њено лепо лице, којему је природа дала онако светлу боју; завирим у оне њене плаве очи, које су крупне и округле као у лутке. То вам је помало проста, али толико чиста лепота, нешто бујно и тихо, као земља загрејана пролећним сунцем.

— Не бавим се ја таквим пословима.

— Учини то овај пут. Распали га по главуци па иди својим путом. Ништа више!

— Не бих ја то радио! Боже сачувај.

— Ој, господе боже! Поразмисли се мало...

— Мар-ја! — дрекне Устин Сутирин и пред нама искрсне у мраку. Омахујући рукама, пљацка по блату. — Ко је то? Путник? А? У тебе имам вере, Њижњеновгорођанине! Ха!... Према томе, узев у обзир... Свршено је! Нека их ђаво носи...

Жестоко је пијан; дрзак је, али држи се на ногама.

— Баш малочас ми је очитао буквицу Коска Бичугин. »Боље би било да нас не тужиш,« викнуо ми је. »Ти нас пљачкаш, а ми те не тужимо.« Ти си ме зло навео, момче. Дакако! Нећеш ти олако проћи, пријашко. Научиће тебе памети њих двојица, Коска и Пјотр. Жестоко ћеш ти извући.

— Извини, — рекнем ја. — Па сам ти молио си ме да ти напишем молбу. Јеси ли ме молио? Или ниси?

— Па шта је с тим ако сам те за штогод молио из глупости. Ти не би требало да попушташ, па ма колико човек на тебе навaљивао и преклињао те! Је ли тако, Мар?

Он је рукама обухватио око плећију, повуче у блато, насред улице, и замоли:

— Хајде да запевамо. Дед!

Зажмири, затури главу и отпочне танким, пискавим тенором:

Ех, да и ој... и још а-а...

Марја спусти руку на његово раме, истури јабучицу у грлу и настави поузданим, лепим алтом:

И путом... ej...

— Тачно!

Ej, кроз високо жито...

— Певај и ти, Нижњеновгорођанине! Ја Татарину не верујем!

Ишла млада жена...

пева Марја:

У хаљини плавој... а-а...

Пред гостионичким вратима стоји Марфа руку подбочених о чврсте бокове. Личи на голем самовар.

— Ех, — узвикне она. — Наши се проводе жестоко...

У селу циче, дрече, звижде; крешти хармуника. Један крупан човек снажно удара ногом о тло. Врева се разлеже преко мрачне реке.

Иза Марфиних леђа збуњено се смеје рибобради Јасан.

— Рођени моји, — узвикне ганутим гласом Устин Сутирин. — Волим вас све... и волећу вас до краја свога живота! Мар, певај даље!

И небом високим... ej...
Плови злаћани месец...

пева Марја. Она пева одиста лепо, од срца!

А тамо даље, у пољу, изнад магле сијају звезде. Месец се својом ивицом дотиче црне степе; стоји укочен и непомичан, као да слуша ту празничну вреву миле му, грешне земље.

Сутирин грца од одушевљења и јасним гласом пева:

И, ej, млада жена
Пута не зна... ej!

1918.

ПЕВАЧ ТИМКА.

Напољу, испред прозора моје таванске собе, праштајући се блиста, у нежној боји јутарње румени, зеленкаста звезда Венера.

Све је тихо. Стара кућа вртара Хљебникова, која је пуна пунцата кирајџија, спава дубоким сном. То вам је бедна орманчина, сива, двоспратна развалина са многим дозиданим деловима. Привредни и трговачки град прогнао је ту кућу далеко изван себе, на крај, у пољану где се баца нечистота. Ту она стрчи усред градских отпадака, осамљена и суморна као каква ружна гомила дрва. У њој живе људска створења која нису потребна никоме, па ни себи самима. Живот је њих сможднио, исисао и на ту пољану испљунуо заједно са садржином јама за градско ђубре.

Сва она гунђају, псују, туже се. Грде полицију, општинску управу, трговце. Али, најчешће и најскарадније грде се између себе. Од чега живе, не зна се: изгледа да једна другима исисавају из тела последње животне сокове и да су од тога сита. Сва су без икаква израза, и та безизразитост истиче веома то што многе женске иду у мушким капутима и многи мушкарци у женским реклама. Ту нема младог света, а ни деце преко пет шест година. Седмогодишњи дечачићи и девојчице упућују се у град »на рад«. Мала деца не запажају се у тој кући; она се бојажљиво, вечито гладна, као

пацови крију по кутовима. Једино просјакиња и зеленашица Орлова, која је раније била глумица, није своје унучиће Зимку и Сашку дала »на рад«. Та два дечачића су веома разуздани, сасвим подивљали, и код Хљебниковљевих кирајџија изазивају прикривену мржњу и отворено страховање. Сваки од њих од свег срца би их измлатио, али то не могу да учине, јер готово сви они старој Орловој дугују и од ње зависе.

Хљебниковљеве кирајџије смеју се ретко кад, али увек злурадо. Смеју се узетом чиновнику Воронцову, који се већ девет година дана мучи да докаже своје право на наследство имања сестре му од стрица баронице Торшау; затим старој Бердниковој, чистом и уредном чељадету, кћери неког интенданта, који је био под судом и умро у току претреса; њу сматрају као луду, стога што се упорно труди да поврати часно име своме оцу. Смеју се болесном ђакону Љубомирову, који је рашчињен због »незаконите љубави«, као што то он вели, — због туче и телесне повреде, како тврде други.

Ђакон је кршан, космат човек, ситних очију као у дивљег вепра и са коњским зубима. Ћутљив је и замишљен, и, како изгледа, мирољубив је. Али, када се когод пред њим дотакне чега што, по његовом мишљењу, задире у »поредак живота«, он рекне гробним гласом:

— Пусте батине!

Једна једина особа у Хљебниковљевој кући живи, као што се то види и чује, од рада: бачвар Кешин, омален, снажан човек од својих педесет година. Он је уредан и чист као и стара Бердни-

хова. Глава му је мала и округла; отвореножуту лобању окружава венац седих власи. Његово лице је ружичасто као јабука, и из њега севају мирне, паметне очи. Говори мало, високим, женским гласом, и има танке, дуге, кинеске бркове, повијене навише. То његовом руменом лицу даје помало дирљив изглед. Он се изјутра пробуди пре свих укућана и одмах отпочне дрвеним чекићем набијати обруче на својим бачвама, кацама и чабровима, тако да изгледа као да добује у бубањ.

Ето, и јутрос. Венера се још није угасила, а његова непрекидна упорна лупа већ ме је пробудила:

Пам-пам-пам; пам-пам!

*

Пре кратког времена бачвар Кешин узео је једног помоћника, неког хромог младића смешног изгледа. Образи су му кошчати, с испупченим јагодицама, као у Монгола, али нос није прћаст, него прав, мекан као сурла и некако смешно покретан. У његовом црнпурастом лицу указују се као каква отвореноцрвена рана непрестано влажне усне. Очи су му стакласте, као у овце.

Ћошкаста глава је свуда, осим на малом делу чела, обрасла густим, крутим, црним чекињама; тело му је ломно; леви кук је скрхан, те он због тога храмље избацујући леву ногу далеко устрану. На себи има црвену кошуљу и плаве чакшире од нанкинга. Име му је Тимка.

Већ другог дана свога рада код бачвара, Тимка је на себе привукао пажњу свих становника Хлебниковљеве куће. У рану зору, чим су се у врту појавиле раднице и отпевале песму:

Ја сам ружна и сирота,
Уз то лоше одевена,
Те ме нико, жалосницу,
Неће да узме за женицу.

у Хљебниковљевом дворишту висок тенор одговорио им је подражавајући:

Камила има гнездо,
Крава има дечицу,
А ја, пуки сиромашак,
Немам нигде никога.

Упочетку, раднице су погнуте пузиле између леја и певале своју јадованку не обраћајући пажњу на бачвареве стихове. Али, он их је узнемиравао као обад који зузуче.

Од петнаесте ми године
Ходим између туђина...

разлеже се њихова тужна песма. Тимка пак удара својим чекићем и подругљиво наставља:

Четрдесет ми је лета,
И још сам лепа, невина...

Честити, стари Кешин остави посао, седне на пањ и удари у смех и кикотање:

— Ах, ти спадало! Гле ти шта тај зна!

Кроз прозоре провирују сиве, изгужване њушке; у двориште излазе рашчупане, полунаге прилике. Сви се смеше. Посматрају Тимку и слушају његову песму, а он храмљући скакуће око неке велике бачве и снажно удара чекићем.

Богињав сам, малог раста,
Имам ружан, прћаст нос...

— Ђаво да те носи, проклетињо! — узвикне једна од радница.

Тај њен узвик, који се извио из срца, изазива усхићење код присутних. Сви се грохотом смеју, и прљаво двориште одједном је живахнуло. Иза Пањиновог гаја излази сунце и обасјава пољану са ћубретом; његови румени зраци букте као огањ у суморним прозорским окнима.

У ваздуху је нечега празничног. Двориштем се разлеже ћаскање. Многима се чини да је освануо нов дан, радоснији него сви дотадањи дани.

— Необичан обешењак! — узвикне ђакон и усхићено стане посматрати Тимку. — Кешине, где га нађе, побогу брате?

— Дошао је сам, — одговори стари бачвар и смешећи се заглади бркове.

А са доксата се зачује гневно питање власника куће:

— Какво је то ту рвање?

Тамо је стојао Хљебников, омален, дежмекаст човек, у сивом врскапуту сличном робијашком гуњцу. Његове риђе обрве подрхтавале су као и увек када је зловољан, а прсти његових руку, скрштених на трбуху, журно су се кретали.

Тимка се усправи, погледа га својим овчјим очима и дрско запева:

Насмеја се нитков тај
Својој заклетви!
Изневери ме са једном,
А ја њега с тројицом...

И опет се сви грохотом насмејаше. Па и саме вртарске раднице придружише се томе смеху слабачким, бојажљивим кикотањем.

Хљебников се пак нагло окрену на другу страну, викну: »Наказо!« и уђе у трем.

Убрзо потом увидело се да Тимка беше на себе привукао пажњу свих Хљебниковљевих кирајџија, — пажњу у којој се запажало нешто као симпатија према томе ружном певачу.

Увече, када су се кирајџије, по своме обичају, скупиле пред капијом да, пре него што ће вечерати и лећи, мало проћаскају, замоли ђакон Тимку:

— Дед, отпевај нам нешто озбиљније!

— А шта то озбиљније? — упита Тимка.

— Па ти већ знаш, — рече ђакон.

Хроми младић зажмире и запева необично чистим, високим гласом:

Два разбојника иду обалом Волге,
Скакућући с камена на камен...

То је код њега испадало веома лепо, тако да су сви разумевали: да су та два разбојника били добри, весели момци!

*Њих сусреће млади бурлак**
И сиромах мучно храмље...

Бурлак је веома узнемирен, лице му је тупо, а очи су му сањиве. Тај младић је без и искре наде у души.

— Дивно пева! — рекне глумица Орлова и спусти своју чупаву, седу главу.

— Куш! — викне ђакон. И сви слушају ћутећи и непомично.

Залази сунце. Гомиле сметлишта и иструлелог ђубрета обасјава вечерња румен; комадићи лима и разбијеног стакла сјакте се као жеравица. Пурпур-

* Бурлак, лађар који вуче лађу.

на повесма облака лебде изнад поља. Попут плавог облачка приљубљује се гај уза земљу. Све је тихо и мирно.

Хроми младић стоји леђима наслоњен на капију. Његово комично лице некако се издужило, дошло је правилиније, пријатније. Очи су му затворене. Дуге руке забацио је иза врата, лактове је истурио устрану и испупчио је груди. Пева необично течно, као шева.

Бурлак говори разбојницима:

На белом свету немам никог свога
Осим двеју сестара рођених...
Једна ми је сестра горка невоља,
А друга моја опака судбина!

— Где сад! — уздахне ђакон. А Орлова и опет прогунђа:

— Лепо! Веома лепо!

Тимка не обрати пажњу на ту њену похвалу. Могао је, како изгледаше, да пева до зоре.

Када је песму завршио, ђакон му осорно рекне:

— Зашто, будало, набијаш обруче на бачве и каце? Требало би да ступиш у певачки хор.

Тимка зевне и одговори:

— Ту се човек само пропије. Сви певачи изреда лочу.

— Треба имати јак карактер! Ко има такав глас, не сме изигравати будалу! Ти би морао да научиш певати правилно.

— Па учим, — равнодушно одговори Тимка. — Празником идем у школу. Тамо нас поучава једна госпођица, Марја Тимофејевна. Она има силан глас. Кудикамо лепши од мога. Ја сам пред њом — мачак!

О тој дами прича толико живосно да човек тако што не би могао очекивати од њега. Али, не слуша га нико, осим стари Кешин. Он седи на клупи и свога помоћника погледом проучава веома тачно и испитивачки, као нешто што је рад да купи.

Наједном се изнад Кешинове главе отвори прозор и чује Хљебниковљев глас:

— Зар сте ви, људи, заборавили да је отпочело вечерње? Та данас је субота! Ви сте простаци, безобразне њушке! Ја устао да се помолим господу, а ви ту... Ти букване тамо, ајај... Зна бог зашто те је тако казнио, блесавко...

Прозор се са треском и опет затвори. Сви зањуташе.

— Газда? — упита Тимка.

— Да. Газда, — одговори ђакон. Орлова искриви своје сурово лице и дода:

— То је наш богомољац.

— Ја одох да спавам, — рече Тимка и мирно, не журећи се, пође кроз двориште.

— Даровит младић! — процеди кроза зубе Орлова дубоко уздахнувши.

Унаоколо је све и сва суморно: пољана која је загађена свакојаком нечистотом, смрдљива увала, црни гај и цистерне са нафтом. Свуда се протежу бескрајни плотови. Овде-онде стрче поједине врбе и брезе.

Нигде ничега светлога. Све је избледело и изгубило боју. Небо је умрљано димом фабрике хемикалија. И усред тога безбојног живота уздиже се упола порушена Хљебниковљева кућа, и пред њеном капијом скупила су се људска створења која су пресита живота.

*

Тимка се убрзо спријатељио са вртарским радницама. Те веселе жене, које нису знале за стид, вртеле су се око њега као овце око пастира и према њему су гајиле осећање блиско поштовању. Занимљиво је било видети колико су оне завидљиво загледале у његова уста када пева. Најстарија радница, крупна, снажна, педесетогодишња жена из костромске губерније, руменог лица и живахних очију, умиљато га је молила:

— Хајде! Отпевај нам штогод, наш славујчићу хроми!

Он је од срца певао, а вртарке су му такмичећи се нудиле своје женске услуге: крпиле су му рубље и прале га. Он је укућанима бесплатно крпио ведра, каце и чаброве. Али, у ономе што је радио није било нимало одушевљења: био је необично равнодушан према свему и свачему и живео је као у сну.

Говори мало, нерадо и невешто, — свакада другаче него што се очекује. Уопште, Тимка није био богзна какав весељак. Али, при свему томе, становници Хљебниковљеве куће били су, пре него што је он дошао у њу, стално мрзовољни и намрштени. Међутим сада, Тимка од ране зоре пецка вртарске раднице, по цео боговетни дан око њега се врте и дерњају унучићи Орловљеве и слатко смеју кирајџије. Кешин пак неуморно набија обруче, те у неку руку ударима свога дрвеног чекића управља целокупним хором, али не подлеже узбуђењу што га изазива Тимка.

*

Када је ружно време, Тимка дође у моју таванску собу да пије јак калмички чај, једе пеперце и

слуша песме које му ја читам. Воли стихове, али неће да их чита сам, иако зна и читати и писати.

— То је добро срочено! — рекне он по завршеној песми.

— На! Узми! Читај је сам!

— Нећу. Не могу...

— Зашто не можеш?

— Много је ту написано. Докле човек дође до половине, заборави почетак.

— Али, у књизи је скоро на свакој страни понешто друго.

У једном зеленом, црвеним цветићима украшеном ковчегу има он читаву хрпу листића са штампаним песмама, али те песме њему се не допадају.

— Нису то праве песме, — вели он.

— Па какве би ти хтео?

— Боље.

Веома лако изналази сликове за подругљиве песмице од четири стиха, којима пецка вртарске раднице. Оне жалостивно отпочну певати:

Купићу кутију отровних жижица
И растворићу их у врелој води...

А Тимка одмах срочи:

Купи ти мени за блузу цица,
Па са мном у своју ложницу ходи!

— Зашто их непрестано задиркујеш? — упитам га.

— Тако, — одговори он лено.

— Та, кажи ми!

— Остави се. Гутају оне све! Не трпим ја те њихове песме. Само урлају. И све су то лажи. А у песмама се не сме лагати. За тако што су скаске.

Омахује својом чекињастом главом и цери се, а у његовим овчјим очима сјаји се нешто као подругљива нежност.

— Видите, — ја сам ружан. И уз то хром. Али, жене ме воле, као да сам веома леп човек. Богами, ја се понекада због тога стидим. Једном сам једну од њих упитао: »Зашто се ти непрестано тако вртиш око мене, кад нисам леп?« А она ми је одговорила: »Ниси леп, — али си срцу драг.«

И још већма церећи се, рече ми уверен у то:

— А то је све због мојих песама! Него, оне лажу: ...»Ја сам таква и таква... и горка је моја судбина.« Међутим, све су оне једнаке, све оне траже једно и исто. Знам ја.

Не размеће се он то. Вртарске раднице његa одиста воле. Више пута видео сам како га грле и љубе иза ђубрењака или у врбаку. Знам да се о њега отимају, да их мучи љубомора и да се због њега свађају.

— Јеси ли видео? — упита ме ишмркнув свој дуги, смешни нос. — Моме послодавцу долази једна Јарославкиња. Старац, та курварчина, живи са њом. Међутим она, стрвина једна, сваки пут ми намигне. Преотећу ја њу од њега.

— А зашто?

— Тако.

— Увредићеш старца.

— Нека. Прогутаће он већ то, — вели хладно Тимка.

— Шта би ти уопште желео? — упитам га.

Он на сто погледа засићеним очима.

— Хвала. Ништа више.

— Не. Ти мене ниси разумео. Кажем: шта би ти желео од живота?

— Како ти то мислиш?

— Па, да ли би желео да одеш у који други град? Или да се обогатиш? Или да узмеш какву лепу девојку? Да научиш штогод паметно?

— А нашта ти је да то знаш? — упита ме, пошто се мало поразмислио.

— Тако што ме интересује.

— Па... Шта бих нашао у коме другом граду? Бачвари нису нигде богати. Девојку ћу наћи и овде, ако ми је до тога.

Понекипут расуђује хладно као какав старац. Међутим, доста пута изгледа ми као човек слепе душе, душе која још није прогледала и која је, поред тога, као птица затворена у тесан кавез.

У школи га највише занима госпођица са крупним гласом.

— Прави бас. Када пева сасвим дубоко, соба грми.

— А шта вас она учи?

— Како шта? Па да певамо. Знаш, она мени каже: да ћу, ако научим певати по нотама, моћи да зарађујем хиљаде.

— А шта још учите тамо?

— Много штошта. Писати, читати. Најдосаднији је земљопис. Све сами разни градови и народи. Један град се зове Тимбукту. Богами! Свакако да је то лаж. Нема таквог града...

У вечерњем сутону његово лице изгледа достојанственије, паметније. Воли да разговара са мном, али не располаже речима које би дуже остале у срцу.

Када га замолим да пева, он седне крај прозора, погледа у поље широм отвореним очима и стане

певати веома брижљиво, сликајући својим гипким гласом све оно што песма казује.

И у таквом тренутку мени га је свакада било некако жао.

Тимка је дубоко осећао све што пева. Али, муке и невоље света што га окружаваше није он видео нити схватао, и кад год бих ја прешао на разговор о Хљебниковљевим кирајџијама, он би ме хладно прекинуо речима:

— Та, зар су то неки људи? Све само ђубре! Не раде ништа. Једини Кешин живи од рада. Он чита житија светитеља.

Потом климне главом, шиљатим језиком облизне усне и рекне с убеђењем:

— Али, ја ћу му преотети ону жену! Није исувише млада. Међутим, добро је чељаде. Преотећу му је.

Онда наново отпочне певати. У његовим песмама свакада неко иде некуда, воли некога и тугује за нечим. Главне особе његових песама су разбојници, младе девојке, бурлаци, — све сама добра, замишљена створења. Али, Тимка неће да иде никуда, не тугује ни за чим и, како изгледа, не мисли ни на шта.

*

Иван Лукић Хљебников мрзео је Тимку упорном необјашњивом мржњом старога јарца.

Хљебников је омален, дежмекаст, али болешљив човек: дише тешко и шиштећи, лице му има земљану боју као у мртваца другог дана смрти. Али, веома је жив и радин.

До крајности богобојажљив и стално забринут због несрећних случајева у кући, у граду, у целом

свету, он свакада налази по десетак разлога да забрани певање песама.

— Хеј, ти хроми угурсузе! — викне он промуклим гласом када изјутра неочешљан, неумивен, у свом сивом капуту, који му замењује спаваћу хаљину, искочи на доксат. — Шта се дерњаш ту? Ноћас је у граду био пожар. Други људи плачу и кукају, а ти ту урлаш без икакве потребе...

— Остави ти мене на миру! — рекне Тимка.

— Гле ти њега! Да га оставим на миру? Ја говорим озбиљно; не шалим се!

Потом се Хљебников обрати Кешину:

— Семјоне Петровићу... Шта ти велиш? Научи га ти памети!

— Не могу ја да учим туђег човека, — одговори Кешин благо, али мало изазивачки. — Када би ми он био син, синовац, или тако штогод... А овако... Пет, шест, седам...

— Ах, господе! — болно се ишчуђава Хљебников и преврће својим ситним, немирним очима.

Нажалост, он изјутра чита локални *Листић*, те у њему свакада нађе тушта и тма разлога да забрани певање: сахране угледних грађана, железничке несреће, извештаје о рђавом изгледу жетве, болести високих личности и свакојаке катастрофе на суху и на води.

— Тимка, проклета душо! — дерња се он као избезумљен кроз прозор машући новинама. — Прекјуче је умро Исај Никодимов, највећи добротвор нашега града и ималац многих великих одличја. Управо у овом тренутку му је опело у Саборној цркви, у присуству губернатора и свих знаменитих личности. Зар те није стид, погана њушко!

Тимка и даље безбрижно пева.

— Слушај, Тимоха... Ти би одиста требало да попустиш, и тако даље, пет, шест, седам... — опрезно га опомене Кешин, када му је већ дојадила газдина вика.

— Остави га! Нека гута! — прогунђа Тимка.

Хљебников сав цепти и љутито трупка ногама; лице му је помодрело, а очи су му исколачене. У своме бесу дохвата комаће дуга и обруча и баца на хромог младића. Али, то Тимку не буни нимало. Он остави свој посао и зачуђено гледа у њега. Потом се сагне, длановима се лупне по коленима, грохотом се насмеје и рекне:

— Прави змај!

— Не раздражуј га више! — посаветује га Кешин тихо, али не, како изгледа, и искрено.

— Па ја њега не дирам, — одговори Тимка сасвим мирно и наново прегне на посао.

Али, та Тимкина мирноћа још већма узбуди Хљебникова. Тешко дишући, омахујући рукама и дерњајући се из свег гласа, потужи се он ђакону:

— Оче ђаконе, зашто ти што не предузмеш? Требало би да га умириш!

— Пусте батине! — грмне ђакон гробним гласом. Међутим, чим се Хљебников удаљи, он за њим запрети рутавом руком и рекне:

— Фарисеј!

И Тимку посаветује:

— Други пут пецни га још жешће!

*

Све Хљебниковљеве кирајџије са највећом пажњом посматрају како се из дана у дан појачава вртарева мржња наспрам бачварског помоћника. Чим се у дворишту зачује његов глас, из свих ку-

това и кроз све прозоре стану се појављивати чупаве главе и искривљена лица.

Нико не осуђује Хљебникова, нико њега не пита због чега мрзи Тимку. Сви то прате пажљиво, као да је тако што каква занимљива претстава. Понеки га потстичу, дршкају као пса:

— Певај о њему штогод.

— Шта да певам о њему?

— Измисли нешто!

Једини ђакон упита једнога дана Орлову, своју пријатељицу:

— Зашто он уопште ратује против тога дерана?

Паметна и пакосна глумица објасни му зевајући:

— Дошло му време. Можда је он целога свог века чекао на прилику да могне на некога излити свој гнев, али није било никога. Сада је пак нашао погодну личност, те се искаљује до миле му воље...

Ђакон поћути. Вероватно није разумео старицу. Али, мени се чинило да су њене речи потпуно тачне. Тимка се пак разметао Хљебниковљевим држањем према њему.

— Тај ме, као што се види, мрзи силно! Никако му нисам у вољи.

— Какав је он човек по твом мишљењу?

— Он је обичан лудак! — одговорио је Тимка не премишљајући дуго.

— А шта мислиш: због чега те он не трпи?

— Баш ми је бриге да још и о њему мислим, — одговори Тимка равнодушно. Затим запева звонким гласом:

Мећава и бура... а... а...

Кешин погледа у њега и у мене, насмеја се и поглади бркове.

»Хеј, мећава и бура бесне пољем...« пева Тимка.

Иде Дунка странпутицом
На широки пут,
Под брезе, под столетне... а... а...

— И опет завија тај вук! — викне Хљебников из врата једне шупе.

На Тимкин глас, са свих страна помаљају се дрпана пасторчад судбине, заборављена људска створења. Вртар се запенушио од беса и виче Кешину:

— Семјоне Петровићу, ти си побожан човек! Зар се ти не бојиш бога? Василиса Јахонтова већ се два дана порађа. А тај звриндов...

— Та, престани једном, Тимка! — рекне Кешин. — Зашто га једиш?

— Једи се само он, и нико више, — одговори помоћник и пева и даље. Мени се чини да би он певао горе када би га хвалили.

У капији се појави продавачица платна. Погнула се унапред, на леђима јој је тежак завежљај, а у руци држи гвозден аршин. Њено бледуњаво лице, лице без обрва, напрегнуто је, а усне су јој упола отворене, као кљун у птице када ова хоће да пије воду.

— Ни обуће нема тај нитков, — дерња се Хљебников. — Сутра ће остати и без чакшира.

Тимка пркосно пева:

Четрдесет ноћи сам те чекала,
Очију нисам никако склапала,
Црне, горке мисли сам премишљала
И своју јадну душу замарала!

Кешин, омахујући кроз ваздух својим чекићем, приђе капији и рекне:

— Здраво, Прасковја Филиповна! Како је, како је?

*

Продавачица платна похађала је бачвара тачно сваке недеље. Њих двоје се тада затворе у његову собу. Тимка им подложи самовар па затим отиде у врт ка радницама. Оне ту станују у једној дашчаној шупи.

Понекада би се продавачица промолила кроз прозор, вичном руком дотерала рашчупану косу и узела да нешто прислушкује. Њене округле, ђаволасте очи гледале су у свакога и у све дрско и безобразно.

Доста пута Кешин би дозвао Хљебникова. Тада би се у дворишту кроз прозор чули одломци њиховог озбиљног разговора.

— Да ли је Јефрем Сирин живео пре Златоуста? Или после њега?

— То одиста не знам тачно.

И све је међу њима текло лепо и исправно. Али, једнога дана, позно увече, када све кирајџије беху легле, а ја сам још стојао пред капијом, приђе ми Тимка и рече разметљиво:

— Договорио сам се са њом.

— Са којом?

— Са Јарославовкињом. Сутра ћу спавати код ње.

— Ако то дозна Кешин, најурiће те.

— Нека ме најури.

Пођута неколико тренутака. Затим одмахну главом и уздахну:

— Зло је то!

— А шта?

— Тако уопште.

И искрено се чудећи отпоче:

— Шта ће ми уопште она? Та продавачица платна. Та ја сам таког чега сит и пресит! Вртарске раднице ме воле, — могу да изаберем коју год хоћу. Али, мој послодавац ми се не допада. Зашто се он дружи са Хљебниковом? Иза леђа га грди и псује, а после га дозива к себи . . . Хоћу да му се на тај начин осветим!

— Боље би било да то не чиниш.

— Наравно да би било боље, — призна Тимка.

Изнад поља су лебдела повесма тмастих облака. Између њих, у модрим празнинама, сијале су округле звезде. Негде је одвратно арлукало псето. Мимо нас тихо пролете свиленим крилима нека ноћна птица.

— Страховито досадно! — рече Тимка. — Идем да спавам . . .

У дворишту се зачу Кешинов глас:

— Па дођи тамо!

— Разуме се, — укратко одговори продавачица.

— Кућа је лепа. Уза саму је реку. Има и врт. Двадесет јабукових стабала.

— Добро . . . збогом!

Продавачица изиђе на капију и уви се у свој шал. Тимка устаде, пође са њом и упита је:

— Рад је, зар, да се венчате?

Она не одговори и, не застајући, погледа у мене.

— Стара сотона! — рече Тимка ишчезнув у мраку.

— Тише! — опомену га жена. — Не збијај шалу са тим! То је за мене нешто веома озбиљно . . .

Изнад моје главе отвори се један прозор. На њему се појави Хљебников у белој кошуљи, погледа напоље и прогунђа:

— Ко то оде? А? Ко је то био?

Потом и опет ишчезе. Али, после једног минута искочи на капију у спаваћој хаљини, наднесе длан над очи, погну се унапред и стаде за њима двома гледати како се лагано удаљавају корачајући по бакрастој месечини. Ја устадох и пођох у двориште. Хљебников ме престиже, ситним корацима дотрча до Кешиновог прозора и закуца на окно.

— Семјоне Петровићу! Изиђи часом овамо!

Затим њих двојица журно дотрчаше до капије. Хљебников рече загрнув се:

— Наравно! Таква створења немају савести.

Кешин се у трку спотакао и потмуло је јаукнуо.

Дуго су стојали пред капијом, гледали у даљину и нешто шапутали. Кешин само двапута гласно рече:

— Тако, зар?

Потом разговетно и спокојно додаде:

— Ноћас ће можда бити кише.

Хљебников се улаљи први. Пролазећи крај врата пред којима сам ја стојао, он прогунђа:

— Тај лудак . . .

Затим мимо мене прође у своју собу стари бачвар. У пролазу, он уздахну:

— О, господе . . . О, господе!

*

Бејах нашао рада те сам морао да од куће одлазим у рану зору и да се враћам позно увече мртав уморан. Тако више нисам могао пратити троми ток

живота у Хљебниковљевој кући. Шта више, чинило ми се да тај живот стоји на једном месту, као оно вода у бари где нема ничега живог, и да се не може очекивати ништа значајно.

Али, наједном тај живот прекиде једна мрачна драма. У августу, када је у вртовима копана мрква, падала је киша двадесет и четири часа узастопце, и дан и ноћ. Понекипут лила је као из кабла, а понекипут досадно сипила ширећи јесењу студ. Трећега дана у рану зору и опет је силно пљуштала. Потмуло је грмело и страховито су севале плавичасте муње. Када се пак потпуно расвануло, облаци су се одједном разишли, и на чистом, умивеном небу је свечано и дивно сијало јарко сунце.

У вртове су улазиле босоноге женске прилике са сукњама посувраћеним до колена. Кроз прозор своје таванске собице чуо сам њихов весели смех, стругање и лупкање гвоздених ашова и одвратну шкрипу неподмазаних колских осовина.

Наједном сви ти гласови и звуци умукоше, као да су утонули у оне сребрнасте барице између леја. Таман сам пролазио двориштем идући на свој посао у град, када запазих ту неочекивану тишину. После неколико тренутака до уха ми допре женска цика:

— Девојке, зовните кога!

Утрчах у врт. Уз ограду, поред леја, лежао је потрбушке на размекшаној земљи Тимка у мокрој кошуљи. Сунце је обасјавало влажну црвену материју на његовим коштуњавим леђима и давало јој масан сјај недавно одеране коже. Његова лева рука била је некако чудно пресавијена: лежала је испод груди и длаком му заклањала лице. Десна рука пак

беше испружена и заривена у блато, из којега је стрчао необично бео мали прст.

Иза својих леђа чух дубоки ђаконов глас:

— Није погинуо од грома. Убијен је ашовом. Ето ашова ту...

Својом босом, отеченом ногом дотаче се он блатњавог ашова, намршти се и погледа у Хљебникова, који је крај њега стојао у капуту, у гаћама и на једној нози имао кољачу.

— Не дирај ништа! — узвикну Хљебников. — Докле не дође полиција, не сме се ништа дирати!

Ђакон принесе његовом лицу своју огромну, црвену песницу и громко рече:

— Ово је твоје дело!

— Шта-а? — дрекну вртар и потскочи. — Знаш ли ти шта говориш, а?

Намрштени ђакон се измаче устрану. Жене су се обраћале једна другој и мрмљале:

— Ко ли је то учинио? Ко?

Најстарија радница зајеца, прекрсти се и као какву молитву изговори:

— Њему није потребно да то зна. Није му више потребно ништа.

Влажан ветар стресао је са дрвећа лишће и њиме засипао и живе и мртваца.

Хљебников је промуклим гласом грдио. Ђакон пак наједном прогунђа:

— Свему томе криве сте ви, ви жене!

Дан се разведравао све већма, влажни ваздух постајао је топлији и мирисао је на купатило и мирођију. Ја сам посматрао Тимкин мали прст, који је тужно извиривао из блата, и његов отечени затиљак. Киша беше загладила његову круту косу, и испод ње видела се плавичаста кожа.

— А где ли је Кешин? — узвикну наједанпут вртар. — Зовните га!

— Зовнућу га ја, — рече услужно ђакон и одмах се крену газећи босим ногама по барицама. Пођох за њим. У дворишту, он ми тихо рече:

— Наравно да је то учинио Хљебников. Зар не?

Не одговорих му.

— Шта ти мислиш?

— Не знам ко је.

— Не знам, наравно, ни ја. Морао је да га убије неко! Без мржње се не убија човек. А ко је њега мрзео! А?

Врата Кешиновог стана била су отворена. Уђосмо и стадосмо разгледати око себе. У полутамној соби владала је тишина и у њој није било никога.

— А где ли је он? — прогунђа ђакон. — Хеј, Кешине!

На столу украј прозора лежала је, обасјана сунцем, некаква мала књига. Прелистах је и на једној чистој страници прочитах ове речи написане крупним ћошкастим словима: »Ради вечите успомене на малочас преминулог роба божјег Семјона.«

— Погледај! — рекох ђакону.

Он узе ту књижицу, принесе је лицу, гласно прочита тај напис и поново је баци на сто.

— Уобичајене речи...

— Зове се и Семјон!

— Па онда? — упита он. Наједаред позелене у лицу, сав уздрхта и рече:

— Стани! Малочас преминулог... Малочас...

Јурну у трем, о нешто се спотаче, љосну о под и дивље викну:

— У-ух...—

Затим се његова телесина и опет појави у вра-

тима. Седео је на поду, руком показивао устрану и покушавао да нешто рекне, али није могао. Очи му беху страховито исколачене, као да је избезумљен.

Престрављено провирих кроз врата. У једном мрачном куту трема, украј чабра са водом, стојао је Кешин, главе навраћене на лево раме и исплаженог језика, као да се бекељи на нас. Његови кинески бркови стрчали су неједнако, један њихов крај био је нижи од другога, а његово црно лице иронично се смешкало. Посматрах га неколико тренутака; наслућивао сам да се обесио, али још нисам смео да у то верујем. Затим ме нешто избаци из трема, — као чеп из боце. За мном изиђе ђакон. Он седе на степенице и тужно прогунђа:

— А ја сам посумњао у Хљебникова. Ах, господе боже!

По дворишту су трчкарале жене. У врту је неко урлао.

— Брже!

У тај мах у двориште стиже Хљебников носећи кољаву кољачу у руци. Громким гласом он рече пророчки:

— Тако ће завршити сваки онај ко живи таквим грешничким животом...

— Слушај, Иване Лукићу! — продера се ђакон. — Кешин се обесио.

Једна од жена уздахну. Потом се све утиша. Хљебников застаде насред дворишта и кољачу испусти из руке. Онда приђе ђакону и строго рече:

— А ти си ме, животињо, оклеветао јавно, пред свима! Мене!

И не погледавши у трем, он седе до ђакона на степенице и рече помирљиво:

— Одмах ће доћи полиција.

Усекну се и додаде тужно и побожно:

— О, господе, зашто си нас оставио?

А затим, упревши поглед у мрачни трем, упита:

— Да ли се обесио о свој појас? о свилени појас?

— Остави ме се! Христа ради...

1918.

КАЈИН И АРТЕМ.

1.

Кајин је био омален, окретан Јевреjин шиљате главе и жутог, мршавог лица; на његовим образима и на његовој бради расли су чуперци риђих, чекињастих длака, а његово лице помаљало се из њих као из каквог старог, рашчупаног плишаног оквира, којему је као горњи саставни део служио штит његове прљаве капе.

Испод тога штита и риђих, готово ишчерупаних већа сијале су се сићушне очи. Оне су се ретко када заустављале на каквом предмету, него су свакада журно прелетале са једне стране на другу и свуда делиле бојажљиве, љубазне и ласкаве осмехе.

Ко год би видео тај осмех, одмах би схватио да је главно осећање човека који се тако осмехује страх — страх од свачега и од свакога, страх који се сваког тренутка може да прометне у ужас. И због тога би сваки онај ко није лен за тако што похитао да пакосним подругивањима и зврчкама још већма појача осећање тога малог Јевреjина, осећање које се, како изгледаше, налазило не само у његовим живцима, него и у наборима његовог дугог, климатавог капута, који је од врата до пете обухватао његово као трска сухо тело.

Тај Јевреjин звао се Хајим, али сви мештани називали су га Кајином. То је било простије неголи

Хајим, име Кајин било је свету познатије, за изговор лакше, а и много увредљивије. Премда се то име нимало не слагаше са тим сухоњавим, слабуњавим и бојажљивим људским створењем, ипак свако је био тврдо уверен да је оно сасвим тачно обележавало срце и душу тако званог човека и у исти мах за њега било силна увреда.

Кајин је живео међу људима које судбина беше такође љуто увредила, а такви људи увек уживају у томе да вређају друге. И они се у таком чему сналазе изврсно, пошто се само тако могу да свете за нанесену им неправду. Међутим, вређати Кајина било је сасвим безопасно! Када се са њим тера спрдња, он би се смешкао као да се осећа кривим, а покаткада би се чак придружио подругивањима која су терана са њим, те је тако у неку руку унапред подругивачима плаћао данак што може живети међу њима.

Кајин је, као што се само по себи разуме, живео од трговине. Он је са повећим дрвеним ковчежићем на грудима ишао улицама и својим нежним, сладуњавим гласом објављивао своју робу:

— Маст за обућу! Жижице! Чиоде! Укоснице! Галантериска роба! Свакојаке ситнице!

Још једну карактеристичну црту у његовој спољашности морам да споменем: уши су му биле велике, стрчале су устрану и непрестано су стригле, као у уплашеног коња.

Кајин је своју трговину водио на Шихану, зборном месту свакојаких бедних одрпаница, олоша градског становништва. Шихан је једна тесна улица са старинским, великим кућама. Ту су вам једне до других биле сврстане гостионице, крчме, пекарнице, пиљарнице, старинарнице, трговине са старим гвожђем итд. Становништво се састојало из лопова, јатака, ашчија и сличног шаровитог народа. У тој улици било је у свако доба много хлада, много прљавштине, много пијаница. Лети је њу испуњавао оштри задах трулежи и патоке. Сунце је у њу завиривало једино изјутра, али хитно и опрезно, као да се бојало да своје зраке не укаља прљавштином тога суморног кутка.

Та улица протезала се падином једног брда, недалеко од обале велике реке, и стално је била пуна обалских радника, носача и матроза са парних бродова укотвљених у близини. Ту су они пијанчили и проводили се на свој начин, и ту су у појединим кутовима лопови чекали да се они изопијају толико да их могну опљачкати натенане. Уза сам плочник стојали су лонци са куваним месом и коританци са паштетама и разним пецивима. Гомиле радника надирале су с обале и жељно гутале топла јела, пијанице су псовале и певале скарадне песме, продавци су дерњајући се муштеријама хвалиле своју робу; колица, чији су сопственици тражили прилику да штогод зараде, са муком су се пробијали кроз густе групе купаца и продаваца. Прави хаос од гласова и звукова лебдео је изнад те тесне, прокопу сличне улице и дуж прљавих зидова њених кућа.

Кроз ту кањугу препуну смрада, заглушне вреве и бестидних преклапања непрестано су тамо и овамо пролазили читави чопори деце — деце разних година, али подједнако прљаве, подједнако гладне и искварене. Од ране зоре до мрклог мрака вртела су се она туда, живела од дарежљивости пиљарица или од вештине својих малих руку и ноћивала су у каквом кутку — у којој капији, испод пекарског мучника, у понеком подрумском прозо-

ру. Чим би сунце изишло, те бедне мале жртве рахитиса и скрофулозе већ би скакале на ноге, да негде украду који хранљив залогај или да од продаваца и продавачица испросе штогод што није за продају. Чија ли су била та деца? Свачија и ничија...

Ту дакле, у томе нимало пријатном градском крају, Кајин је из дана у дан ходао тамо и овамо, вичући набрајао своју робу и продавао је женама те улице. Оне су од њега позајмљивале за краће време по двадесет копјејки, с обвезом да му врате двадесет и две, и своју реч су одржавале тачно. А и иначе Кајин је у тој улици развијао свој рад. Од радника који су пијанчили куповао је њихове кошуље, капе, ципеле, хармунике, а од жена блузе, сукње и грошићарски накит, па им их је касније враћао за готов новац, или је те ствари, ако их не откупе, продавао зарађујући по неколико копјејки. Зато је он увек морао трпети да му се његове муштерије подругују и да га мувају у ребра, па, шта више, и допуштати им да га пљачкају. При свему том, он се на такво поступање није тужио, него се свакада само благо и болно осмехивао.

Понекипут десило би се да га у којем мрачном куту нападну двојица, тројица гладних или пијаних дерана, који не зазиру ни од самог убиства. Тада би он, оборен њиховим песницама или савладан ужасом, чучао крај њихових ногу, грчевито претурао по својим џеповима и разбојнике преклињао дрхтавим гласом:

— Не узимајте ми све, господо, добра господо! Јер како ћу иначе да даље тргујем?

И уз то би на његовом мршавом лицу стално подрхтавао стереотипни, стравом прожет осмех.

— Дед, не цичи ту! Дај овамо тридесет копјејки . . . — био би одговор, пошто су добра господа знала да се крави не сме истргнути цело виме, ако се хоће да има млека.

Дешавало се да Кајин после таквог напада просто са земље устане, придружи се хуљама које су га опљачкале, заједно са њима иде ћаскајући и смешећи се, докле оне, као да ништа није било, са њим збијају шале. После таквог случаја, он би изгледао још беднији него што је био раније; али то би било и све . . .

Са својим једноверцима није живео најбоље. Ретко се кад виђао међу њима, а и тада се могло запазити да они на њега гледају са презрењем и са висине. Улицом се проносио глас да је Кајин проклет, и дуго времена жене са Шихана називале су га »проклетим«.

Свакако да су ту посреди била само празна причања, премда је Кајин показивао несумњиве знаке јеретичке наклоности. Тако, на пример, он се грешио о светињу суботе и није се придржавао прописа о јелима. Када би га о томе упитали, он би се згурио и почео да се смеши и шали, али никада се није потање изражавао о вери и обичајима свога народа.

И сама несрећна деца из те улице нису га остављала на миру: бацала су у његов ковчежић и на њега грудве блата, коре од лубеница и свакојако друго ђубре. Он је покушавао да их лепим речима одврати од те њихове неуљудности, а доста пута би од њих побегао међу свет, куда она нису смела да дођу, јер су се бојала да ту не буду згажена.

Тако је Кајин, кога су сви познавали и гонили, живео из дана у дан. Трговао је, вечито дрхтео од

страха и стално се осмехивао докле се једнога дана и на њега срећа не осмехну...

2.

Сваки кут света има свога деспота. На Шихану је та улога у део падала лепом Артему, младом момку исполинског стаса, огромне главе, која је имала густе, коврдаве власи. Те мекане власи падале су му у необичним витицама низ чело, сучељавале се са загаситим, кадивеним вежама и готово упадале у крупне црне и дугуљасте очи, које стално беху превучене некаквом уљастом влагом. Нос му је имао правилан антички облик, сочне ружичасте усне окружавали су велики, црни брци. Његово пуначко, чисто, смеђе лице могло се назвати управо лепим, а његове црне очи слагале су се са том лепотом. Са својим широким грудима, високим, снажним телом и насмешеним уснама био је он страх и трепет за људе, а радост и уживање за женски свет на Шихану. Већи део дана лежао би и сунчао се, тромо и лагано удишући ваздух и упијајући у себе сунчану светлост, од којих су се његове големе груди равномерно издизале и спуштале.

Било му је можда двадесет и пет година. Пре три године дана је он са једном колоном носача дошао у град из села Промзина и, по завршетку сабраћаја на Волги, остао је преко зиме ту, пошто беше стекао уверење да са својом снагом и лепотом може добро живети и без рада. Од простог сеоског момка и носача постао је драган пиљарица, власница шатри и других лепотица. Та професија стално је Артему доносила потребну количину

хране, ракије и дувана; других неких жеља није он имао, те је живео веома удобно. Жене су се због њега између себе свађале, тукле и оговарале, а мужеви и љубавници били су их докле не помодре. Артем је пак према свему томе био хладан, на сунцу се протезао као мачак и чекао оно неколико њему познатих потреба.

Обично је лешкарио горе на брду, низ чију се падину спуштала улица. Одатле је он пред собом гледао реку. Иза ње су се до самог видика разастирале ливаде, чије су једнолико зелене сагове прекидала села слична сивим петама. Тамо је свакада све било тихо, ведро и свеже. Окрене ли главу налево, Артем је могао да с краја на крај види своју улицу, којом је врвео свет. Погледа ли оштрије у тамошњи метеж, био је у стању да пита више распозна поједине познате му личности. Слушао је глађу прожето урлање те улице, и уз то можда чак долазио до својих властитих мисли. Око њега на брду расла је густа трава, а из ње је увис стрчало неколико бедних бреза и џбунова зове. Ту су »механска браћа« имала обичај да отспавају своје пијанство, да играју карте, да своју одећу доводе у ред или да се одмарају од туча.

Артем код тога друштва није стојао особито добро. Био је необично снажан и често је тражио кавге; затим је, по мишљењу својих познаника, свој хлеб заслуживао сасвим олако. То је изазивало њихову завист, пошто је њему ретко кад падало на ум да жртвује штогод од свога плена. Уопште, социјална осећања нису код њега била много развијена, а и није имао богзна какву потребу да се и с ким дружи. Када би му се когод приближио и отпочео да са њим говори, он би му додуше од-

говарао, али разговор није сам отпочињао никада. Ако би му затражили новаца за ракију, он би им их помало давао, али никада он своје познанике није чашћавао из својих побуда. Међутим, код њих је владао обичај да се свака упљачкана копјејка заједнички покрка и попије.

Тамо, међу то џбуње, Артему су долазили љубавни гласници у облику подераних и прљавих створења из »улице«, дечаци или девојчице од седам, осам, највише десет година, који су стално били дубоко прожети издатим им налогом и који су Артему са тајанственим лицем дошаптавали поверене им поруке:

— Чика-Артеме, тетка Марја ти је поручила да јој је отишао муж на пут и да би ти могао да најмиш чамац и да се с њоме извезеш до ливада...

— Та-ако, — рекне Артем лено, а његове лепе очи осмехну се као кроз маглени вео.

— Али, да насигурно то учиниш...

— Учинићу... А... кажи ти мени која је то тетка Марја?

— Па, она из оног ситничарског дућана... — одговори прекорно мали postillon d'amour.

— Из ситничарске радње?

— Па, наравно... до гвожђарске радње Анисије Николајевне... Та, ти већ знаш...

— Дабогме да знам, бато... Само се правим да не знам... из шале... Разуме се да познајем тетку Марју!

Али, мали гласник још није задовољан. Он је рад да свој налог сасвим верно изврши те Артему и даље објашњава:

— Она Марја... знаш... она мала са црвеним лицем, иза дућана са рибом...

— Знам већ, знам већ... она иза дућана са рибом... ти мали ђаволе! Нећу погрешити, не бој се! Кажи тети-Марји... да ћу да дођем. Он ће доћи, реци јој... а сад иди!

Ну, мали гласник још није свршио свој посао:

— Драги чика-Артеме, дај ми једну копјејку!

— Једну копјејку? Али, ако је немам? — рекне Артем и почне обема рукама да претура џепове својих пространих чакшира. И увек у њима нађе по коју пару. Задовољно се смејући одлази postillon d'amour, да заљубљеној дућанџики јави да је извршио њен налог и да и од ње добије награду. То мало друштво познаје вредност новца, и он њему није потребан само зато да утиша крчање свога желуца, него и зато да подмири своју потребу у цигаретама и ракији и да потпомогне ситне ствари свога срца.

Сутрадан након таквих сцена, Артем је, рекли бисте, још неприступнији него иначе за све животне утиске, још узоритији у својој необичној лепоти, која човека потсећа на неку снажну и у исти мах мирољубиву животињу. Те тако се његов пресити, и покрај свих такмаца, завидљивача и љубоморних жена, тихи живот развијао једнолико, пошто је њега силна снага његових песница штитила од свих противника.

Понекипут у његовим лепим црним очима искрсне нешто као језовит, тмаст облак: кадивене веђе мрачно се наберу, а дубока бора раздели на двоје његово сунцем опаљено чело. Артем тада устане са места на којем је лежао, па крене низ улицу, и уколико се више приближава њеном метежу, утолико већма шире се зенице његових очију, утолико чешће подрхтавају његове нежне

ноздрве. О његовом левом рамену виси капут од сељачког сукна, а десно је само у кошуљи, која приказује сву силну снагу тога рамена. Чизме Артем није волео, стално је ишао у ликовим опанцима; чисти бели завијачи, које су придржавале лепо укрштене траке, пластично су истицали листове његових ногу. Лагано, као какав голем громосан облак, ступао је Артем све даље и даље...

Улица познаје његову навику и по његовом лицу види шта од Артема може да очекује. Шапат испуњен опоменом пролази гомилом:

— Артем иде!...

И сви му се бојажљиво склањају са пута, померају устрану коританца са својом робом, лонце и зделе са врелим јелом, смешкају се на њега и поздрављају га... А он, окружаван том пажњом и тим одавањем признања његовој силној снази, корача намргођен и ћутећи, у свој својој дивљој лепоти, као каква голема звер.

Наједном се спотакне о једно коританце са мезелуцима, комадићима испржене беле и црне цигерице — и сав тај ситнеж проспе се на прљаву калдрму. Продавац очајнички виче и псује.

— Што си се испречио ту насред пута? — упита га Артем мирно, али гласом који ништа добро не обећава.

— Па, овуда није пут за тебе, волино, — загрми продавац.

— А кад ја хоћу да прођем туда?

Мишићи Артемовог лица скупљају се и развлаче опасно, а његове очи пламте као усијано жележо. Продавац то види и само бојажљиво промуца:

— Зар ти улица није довољно широка?

Лагано пође Артем даље. Продавац наврати у

најближу чајџиницу, тамо добије вреле воде, у њој опере своју робу и после пет минута стане се и опет дерњати тако да се цела улица ори:

— Цигерице беле и црне! Срца! Све свеже! Све врело. Господине матрозе, хеј... имам диван језик за пет копјејки! Ево једног гркљана, тетка! Коме је потребно вруће срце? Цигерице, цигерице!...

У том дивљем дармару различитих гласова, некакав одвратан задах трулежи, ракије, зноја, катрана, лука, рибе вечито се лелуја улицом. Она је препуна света који се дерња, цењка, смеје. Високо горе изнад ње протеже се узан појас неба, чије је јасно плаветнило, рекли бисте, помућено прљавштином и прашином те улице, у којој и саме сенке њених кућа изгледају влажне и нечисте.

— Галантериске робе! Конца! Шиваћих игала! — узвикује Кајин идући за Артемом, који њему изгледа ужаснији него другима.

— Пироги са шљивама... пријају свакоме, — хвали млада колачарка звучним гласом своју робу.

— Белог лука! Дивног зеленог белог лука! — дерња се њена сусетка.

— Ква-аса-а! Ква-аса-а! — крекеће промукли глас неког дебелог старца са црвеним лицем, који седи у хладу свога бурета.

Један момак, улици познат под необичним надимком »излемани вереник«, продаје неком обалском раднику прљаву, али још употребљиву кошуљу, коју је тога чаца свукао са себе.

— Глупане! — говори му уз то. — Где ћеш ти за двадесет копјејки добити такву државну кошуљу? У таквој кошуљи можеш да запросиш трговачку кћер!... милионску удавачу, будало!

Наједном се у том дивљем, али на свој начин хармоничном метежу гласова, зачује оштар глас неког детета.

— Уделите ми, Христа ради, једну копјејку... Сироче сам, немам ни оца ни мајке... Једну копјејку.

Чудно, необично звучи у тој улици реч Христос.

— Арћушка, ходи овамо! — загуче умиљато чила војничка жена Дарја Громова, која продаје месом напуњене ваљушке. — Где си ти досада? Зар си нас сасвим заборавио?

— Јеси ли много пазарила? — упита је Артем мирно и лаким ударом претури јој сву робу на нечисту земљу. Жуте, масне ваљушке пуше се и котрљају прљавом калдрмом, а Дарја, заузимајући борбени став, гневно виче:

— Мајмуне! Безобразни разбојниче! Цркао да бог да, астраханска камило!

Настаје смејање, — та цео свет зна да ће она од свег срца опростити своме Артему.

Међутим он наставља свој пут, у истом умереном темпу, и задиркује цео свет, очепи свакога, својим широким грудима све изреда потискује устрану. А пред њим, попут змије, мили узвик:

— Артем иде!

Те речи чак и онима који их први пут чују звуче као опомена, и они се и нехотице склањају испред Артема и са бојажљивом радозналошћу посматрају големи стас тога узоритог момка.

Артем се потом сретне са једним од својих познаника из друштва механске браће. Њих двојица се поздраве, и Артем својом челичном канџом стисне познаникову руку толико јако да овај од бола дрекне и стане псовати. Онда Артем својом ручетином стегне његово раме, или му на какав други начин нанесе жесток бол, па затим ћутећи, мирно и спокојно посматра како се он под његовом медвеђом шапом увија и стење, докле најзад не клоне и не прошапуће:

— Пуштај, џелате!

Али, џелат је немилосрдан...

И Кајин је доста пута падао у грозне Артемове руке, и овај се њиме титрао као што се радознала деца титрају бубом кокицом.

»Арћушкин поход« називано је на Шихану уопште то чудновато поступање тога џина. Оно је њему стварало безброј непријатеља, али сви они заједно нису били у стању да обуздају његову огромну снагу, ма колико пута да су то покушавали. Тако се једном седам снажних момака, у споразуму са целом улицом, беху усудили да Артема жестоко науче памети. Двојица њих морали су ту смелост да искијају ђаволски, а други су били те срећe да прођу олако. Други пут опет ћифтице из те улице, које сматраху да су увређени у својим мужевљим правима, најмили су најјачег човека у граду, неког месарског помоћника, који дотле беше победио неколицину професионалних циркуских атлета. За прилично велику награду беше се месар обвезао да Артема »на мртво име испребија«. Када су се пак њих двојица ухватили у коштац, Артем, који се никада није клонио часног рвања, не само што своме противнику ишчаши руку у рамену, него га још у трбух муну толико силно да тај сиромах остаде лежећи онесвешћен. Све то пак још већма уздиже Артемов углед и, наравно, увећа број његових противника.

Од тих својих »похода« није Артем одустајао

никако. Кад би се већ једном »захуктао«, он је рушио и обарао све што му је на путу. Какве ли је он осећаје могао да изражава на тај начин? Можда се то он, од свога завичаја отргнути син рудина и шума, светио граду и његовом начину живота; можда је њега обузимало нејасно осећање да га тај град упропашћује заражавајући му срце и душу својим отровом, те да је он у том осећању покушавао да се на свој начин бори против кобне силе која га подјармљиваше. Његови »походи« су се више пута завршавали у полицискоj станици; али, и ту је он предусретан пажљивије неголи остали становници са Шихана: прво зато што се знало да он није лопов (сматран је као сувише глуп за тај занат), а друго зато што је и у полицији било људи који су се дивили његовој баснословној и толико пута доказаној снази. Иза понеког таквог »похода«, Артем би обично ишчезао у коју од јазбина, где би доброг младића прихватила ова или она његова обожавателька. После тих сцена он би свакада био намрштен и зловољан, и с оним својим дивљим, укоченим изразом лица изгледао би готово као идиот. Његова гојазна, кршна обожавателька старала би се о њему како најбоље зна и уме, каогод што се ималац какве ретке звери стара о овој, али је се и прибојава у исти мах.

— Још коју чашицу пива, Арћушка? Или мало ликерчића? Да ли би штогод добра појео? Зашто си данас тако нерасположен, соколе мој? . . .

— Торњај се одавде! — зарежа потмуло Арћушка, и она га за који минут остави на миру, да би потом свога лепог момка и опет угостила, пошто добро зна да Артем докле је трезан није много издашан у миловању.

Затим судбина, која покаткада са људима збија чудне шале, подеси да се тај необични човек и сиромашни, презрени Кајин зближе већма . . .

3.

То је текло овако.

Једнога дана, после једног »похода« и чашћавања које је дошло иза њега, беше се Артем са својом дамом кренуо у њен стан у госте. Љуљајући се и посрћући ишао је он с њоме кроз једну тесну, пусту побочну улицу, када наједанпут неколико момака, који су га чекали у заседи, на њега јурнуше и на земљу га оборише. Малаксао од ракије, Артем се веома слабо бранио, те су га тако његови противници читав један час ударали и тукли, силно се светећи за све увреде што им их је икада нанео. Артемова пратиља беше стругнула, у улици није било живе душе — све је ишло у прилог нападачима, који се с Артемом жестоко обрачунаше. Када су се најзад заморили и са бијењем престали, на земљи су лежала два непомична тела, од којих је једно било Артемово, а друго неког дечака са надимком »риђи јарац«. Нападачи се посаветоваше и одлучише да Артема сакрију под један чамац што га је лед приликом свога кретања скрхао и чији је кљун лежао на обали. »Риђег јарца« натоваришe другари на леђа и однесоше даље.

Када су потом Артема по тврдој земљи стали вући ка реци, он од силног бола дође к себи. Тада њему на ум паде мисао да би за њега било боље да буде сматран за мртвог, те се потруди да своје муке прикрива и да ћути. Псујући и размећући се,

његови противници вукли су га у правцу чамца, и сваки од њих покушавао је да своје учешће у освети прикаже у што блиставијој светлости. Мишка Вавилов причао је да је он Артема непрестано песницом ударао под лево пазухо, не би ли постигао да му срце препукне. Сухоплујев је наводио да је он све своје нападе усредсређивао у Артемов трбух, пошто човек, када му желудац није у реду, не подноси никакво јело, те више никада не може доћи до своје снаге. Ломакин се хвалио како је двапута Артему скочио на трбух, а и други су исто тако са поносом истицали своје јуначке подвиге. Размећући се и торокајући, дођоше они до обале и Артема гурнуше под чамац. Сви изреда једнодушно су се слагали у мишљењу да он више неће устати на ноге.

На влажној гомили окрњака, што их река беше приликом поводња нанела, лежао је Артем — сам и напуштен, у густој помрчини. Била је свежа мајска ноћ, и та свежина њега сасвим освести. Али, када покуша да отпузи у реку, он од страховитог бола, који осети у целом телу, и опет паде у несвест. Тај исти бол и ужасна жеђ опет га повратише к себи. Река, чији су таласи негде у близини запљускивали обалу, потсмевала се, рекли бисте, његовој немоћи. Целу целцату ноћ проведе он у том ужасном положају, не усудивши се ни да јаукне ни да се помакне. Једном пак, када је и опет био при чистој свести, њему се учини да се са њим нешто догађа — нешто што му је било пријатно и што је побољшавало његово стање. Напрегнув сву снагу, он успе да отвори очи и да покрене изубијане, отечене усне. Беше се већ расванулo: сунчани зраци, који су пролазили кроз пукотине изломље-

ног чамца, распростирали су око Артема неку врсту полусветлости. Са великом муком издиже он руку, дотаче се лица и осети да је оно покривено влажним крпама. Исте такве крпе имао је на грудима и на трбуху. Био је потпуно го, и хладан ваздух блажио му је болове.

— Да пијем... — прошапта он, нејасно замишљајући да је неко ту у његовој близини. Нечија дрхтава рука појави се изнад његове главе и грлић неке боце стави му у уста. Та боца је, како се чинило, поигравала у руци невидљиве особе, која ју је држала, и клепећући ударала је о његове зубе. Пошто је Артем испио боцу, која је била напуњена водом, он се потруди да дозна ко је то у његовој близини, али покушај да главу окрене устрану не пође му за руком и само му изазва силан бол у потиљку. Затим он промуклим гласом промуца:

— Ракије... мало да пијнем... а мало да се њоме истрљам... па бих онда могао да устанем...

— Шта-а? Да устанете? О томе не може бити ни спомена. Ви сте сасвим модри и отечени, као утопљеник. А ракије... ње можете да добијете, имам ја овде пуну боцу...

Те речи изговорене су сасвим тихо, бојажљиво и журно. Артему је био познат тај глас, али он се није могао сетити чији је. Помишљао је да је то глас које од његових обожавателькu.

— Дај је овамо, — рече он.

И опет му неко, ко му очевидно није хтео да изиђе пред очи, преко главе пружи другу боцу. Са муком пијући ракију, Артем је једним отвореним оком посматрао влажно, црно, гљивама обрасло дно свога чамца.

Пошто је испио више од четврт боце, он осети да му је лакше и, дубоко уздахнувши, рече безбојним, слабачким гласом:

— Дивно су ме уредили... Али, чекните само мало... устаћу ја! А када устанем... нека вам бог буде у помоћи!...

Он не доби никаква одговора, само чу некакав шум — као да неко беше отскочио устрану. Затим је и опет настала тишина, једино су пљускали таласи, и негде је певана радничка песма, *Дубињушка*. И одједном се стало разлегати оштро фијукање неког парног брода.

Дуго је Артем чекао на одговор, али ништа се не покреташе испод чамца, чије се плесниво, зеленкастим муљем покривено дно изнад његове главе лелујало, као да сваког тренутка хоће да падне и да га убије.

Артем је самом себи изгледао јадан и невољан. Јасно је схватао сву своју немоћ и у исти мах осећао је нанесену му срамоту. Да њега, лепог, снажног Артема тако нагрде, тако унаказе! Својим слабим рукама стаде он пипати ране и гуке на своме лицу и на својим грудима, а затим огорчено отпоче да псује и да јадикује. Плакао је, јецао, стењао и отирао сузе, које су му из очију избијале кроз стиснуте капке. У крупним, врелим грашкама котрљале су се оне преко образа право у уши, и он је осећао да те сузе донекле пречишћавају његову унутрашњост.

— Очекните! Доћи ће моје време! — мрмљао је Артем у своме душевном болу.

И он чу где неко, у непосредној његовој близини, чисто угледајући се на њега, стаде такође пригушено плакати.

— Ко је то ту? — упита он строго, премда се беше веома уплашио.

Нико не одговори на то његово питање.

Тада Артем прикупи сву снагу и, рикнувши од бола, окрену се устрану, наслони се на лакат и у полутами, на ивици чамца угледа неку малу, чудну, у клупче смотану прилику. Дугим, мршавим рукама обухватајући своја колена, непозната прилика беше главу спустила на њих и дрхтала је целим телом. Артему се учини да је то неки недорастао момак, неко дериште.

— Ходи овамо! — викну му он.

Непозната прилика не послуша; дрхтала је и дрхтала као да је тресе грозница. Од бола и страха што му га је улевала, Артему се смрче пред очима и он се продера из свега гласа.

Као одговор осу се читава бујица журно изговараних и стравом прожетих речи:

— Шта сам ја вама нажао учинио? Зашто вичете на мене? Зар нисам опрао ваше ране и дао вам да пијете воде и ракије? Зар нисам плакао када сте ви стали да плачете, и зар мене није болело када ви јаучете? Ох, господе боже! И добро које чиним само ми доноси муке. Какво сам зло ја учинио вашој души или вашем телу? Шта зло уопште могу учинити вама — ја?! Ја! Ја!

И докле су јој се речи угушивале у јауцима, непозната прилика маши се рукама своје главе и, непрестано још чучећи на земљи, стаде да се повија на једну и на другу страну.

— Кајине? Јеси ли то ти? Ах!...

— Па, шта је с тим! Дакако, ја сам...

— Ти, зар? Гле, ти! Све то... све то учинио

си ти? Ех! Па ходи овамо... Немој да будеш тако чудан!

Артема сасвим збуни то неочекивано откриће, и он у исти мах запази да му у срцу букну силна радост. Шта више, он се стаде весело смејати када виде како тај мали Јеврејин снебивајући се к њему прилази и како се оне његове очице у познатом му лицу бојажљиво тамо и овамо померају.

— Приђи слободно! Тако ми бога, нећу ти ништа! — покуша он да Кајина охрабри.

Кајин допузи до његових ногу, ту се заустави и узе их посматрати са тако бојажљивим, молећим погледом као да очекује да ће оне изгазити његово вечитим страхом сатирано тело.

— Дакле, то си био ти... Ти си све то учинио... А ко те је послао?... Анфиса? — упита Артем, који је једва могао покретати свој језик.

— Дошао сам сâм од своје воље.

— Од сво-оје воље? Ти лажеш!

— Не лажем, не лажем! — прошапута Кајин журно. — Дошао сам од своје воље... изволите ми веровати! Испричаћу како је то било... слушајте!

— У *Грабиловки* чуо сам за то... Пијем ја свој чај и наједном чујем: Артем је ноћас испребијан. Ја, наравно, нисам то веровао... пхе! Зар се уопште може да испребија човек као што сте ви? Смејем се у себи... глупи људи, мислим. Артем је џин као Самсон, ко би од вас могао да њега надвлада? Долазе непрестано и други и говоре: »Испребијан је, испребијан је«, а псују га и уз то смеју се. Сви се томе радују... и најзад ја поверујем. Чујем да су вас донели овамо... Већ су овде долазили да вас виде и тврдили су да сте мртви... Те тако овамо дођем и ја... и чујем вас где стењете

и јаучете. Када сам у таквом стању видео вас, најјачег човека на свету, помислио сам: Господе боже, онаква снага, онаква снага... и они су га премлатили! И мени вас, са допуштењем, беше тако жао, и ја сам помислио како би добро било да вас човек водом расхлади... То сам и учинио, и ви сте тада дошли до свести... Обрадовао сам се због тога... ах, колико ли сам се обрадовао!... Ви ми не верујете, а? Зато што сам Јеврејин, зар не? Али, не, та ви ми верујете... и ја ћу вам само рећи зашто сам се толико обрадовао, и шта сам мислио... рећи ћу вам истину... Ви се нећете љутити на мене, а?

— Кунем ти се крстом... Да бог да ме гром убио! — рече Артем.

Кајин приђе још ближе и још већма спусти глас.

— Вама је познато каквим животом живим ја! Познато вам је, зар не? Нисам ли од вас, допустићете, добио доста удараца у ребра? И зар вас нисам много и много пута засмејавао својим причама о шутавим Јеврејима? Је ли то истина, а? Не замерите ми што говорим истину... али ви сте се заклели. Не љутите се на ме! Хоћу да кажем само то, да сте и ви, као и други, гонили сиромаха Јеврејина... а зашто, а? Није ли и Јеврејин створење вашега бога, није ли тај исти бог дао душу и вама и њему?

Кајин је говорио веома журно, постављао је питање за питањем, не чекајући да му се на њих одговори. Сви одговори што их је он за нанесене му увреде и болове у своме срцу прикупљао беху сада у њему одједном оживели, те су у млазевима шикљали преко његових усана.

Артем је био збуњен.

— Слушај, Кајине, остави то! — рече он потмулим гласом. — Више те нећу дирати, ни малим прстом нећу те се дотицати... а ако ти ко други штогод учини... исећи ћу га на комаде! Јеси ли разумео?

— Аха! Видите! — узвикну Кајин победнички и пљасну језиком. — Ви се, донустићете, осећате кривим према мени. Немојте да се на ме наљутите стога што осећате да сте криви... знам ја то врло добро, ох, знам да сте криви мање него други! Схватам ја то веома добро! Они само на мене пљују својом поганом пљувачком... а ви пљујете и на мене и на њих. Ви сте многе увредили већма него мене... Ја сам себи свакада говорио: Овај снажни човек мене не бије и не вређа зато што сам Јевреј ин, него зато што сам овакав какав сам, нимало бољи од њих, и зато што живим са њима и између њих. И... ја сам вас увек волео, поред свега тога што сам вас се бојао! Гледао сам и помишљао да бисте и ви били у стању да лаву растргнете чељусти и да потучете Филистејце... Ви сте их тукли... а ја сам уживао гледајући како то чините... И ја бих био рад да будем снажан... али шта сам ја? Бува!...

Артем се промукло насмеја:

— Имаш право... ха, ха!... Бува!...

Он је иначе једва разумевао оно што му је Кајин говорио, али уживао је гледајући тога малог Јеврејина крај себе. И докле је Кајин узбуђено и шапћући речима изражавао своја одавно угушивана осећања, Артем је имао своје сопствене мисли, које су се лагано разбистравале.

— Које ли доба може да буде? Подне, мислим.

И ниједна моја пријатељица да дође, да ме види... А Јевреј ин је дошао... за мене се заузео... каже да ме воли... мене који сам га раније онако вређао! И како он хвали моју снагу... Да ли ће ми се она вратити? Ах, господе боже, кад би се само вратила!

Он дубоко уздахну. Затим покуша да своје непријатеље замисли испребијане његовим песницама и исто тако модре и отечене као што беше и сам. Исто тако модри као и он лежаће они негде — само што ће к њима доћи њихови сродници и пријатељи, а не тај мали Јевреј ин...

Артем погледа у Кајина. Чинило му се да му премишљање у устима и грлу изазива неку горчину. Пљуцкао је и уздисао. Кајин је још непрестано говорио, изгледао је веома узбуђен, лице му је било као преображено, и дрхтао је целим телом.

— Када сте оно малочас плакали, плакао сам и ја... толико ми је жао било ваше снаге...

— А ја сам помишљао да то неко хоће да ме задиркује, — рече Артем.

— Ја сам вашу снагу увек волео, — настави Кајин. — И малопре молио сам се нашем небеском и земаљском богу: Учини, господе, да томе снажном човеку могнем бити у помоћи! Подај да му укажем какву услугу, те да ми његова снага буде заштита! Подај да ме она спасе мојих гонилаца и да њих упропасти! Тако сам се ја дуго молио господу и преклињао га да ми од мога најснажнијег противника створи браниоца, као што је Мардохају за браница дао владаоца, који је све народе победио... И ви сте плакали, а са вама сам плакао и ја... затим сте ви наједном на мене викнули и прекинули моју молитву...

— Зар сам ја могао знати да се ти молиш богу... чудни човече?! — промрмља Артем знајући да је крив.

Али, Кајин није готово ни слушао његове речи. Повијао је тамо и овамо своје тело, омахивао рукама и шапутао непрестано још сасвим узбуђен — а радост, нада, страх, брига и дивљење осакаћеном Самсону, који је лежао ту пред њим на земљи, изражавали су се у његовом шапутању.

— Сада је дошао мој дан! — узвикну он. — Једини ја сам уз вас!... Сви су вас напустили, само сам ја дошао... Ви ћете свакако оздравити, Артеме, зар не? Није то богзна шта, а? Стара снага вратиће се, зар, вашим удовима?

— Разуме се да ћу устати... не бој се... А тебе ћу штитити као какво мало дете... због тога добра што си ми га учинио...

Артем је осећао да му је мало помало све боље: руке и ноге болеле су га мање, а глава му се разведравала. Што се тиче тога Кајина, он је морао да се што пре заузме за њега. А и шта га је то стајало? Био је тако добар и тако отворен — говорио је оно што му је у души. И тако мислећи, он се наједном насмеши: одавно га је мучила нека неодређена жеља, и он је сада схвати.

— Знаш ли шта, Кајине? Ја бих био рад да једем... да ли би ти могао да штогод набавиш?

Кајин скочи тако журно да умало што главом не удари о чамац. Његово лице доби израз препун самопоуздања и у исти мах детиње радости: Артем, баснословни џин, тражи од њега, убогог ђавола, да му даде да једе!

— Све ћете добити, све, све! Већ сам се за тако што постарао, ено где стоји тамо у куту. Знам

ја да болесном човеку треба хране... Дакако! Читаву рубљу издао сам, за све сам се побринуо.

— Дивно је то од тебе... нас двојица ћемо се већ обрачунати! Десет рубаља даћу ја теби за ту једну. Могу то да учиним... Ако немам новаца, првоме кога сретнем рекнем: Дај... и он ми да...

Артем се добродушно осмехну, и тај осмех још већма раздрага Кајина.

— Знам ја... Кажите само шта желите... и ја ћу учинити све!

— Када си већ тако добар према мени... онда дај ми ракију! Са јелом не мораш да хиташ... боље ће бити да ме ракијом истрљаш... Умеш ли ти то?

— Како не бих умео? Умем боље него икоји доктор!

— Онда ме положи поребарке! Истрљај ме добро, па ћу моћи да устанем.

— Да устанете? Ах, не, устати не можете још!

— Видећеш већ да ћу моћи. Нећу ваљда овде остати преконоћ, чудни човече!... Истрљај ме најпре, па онда тркни у предграђе до пекарне Мокевне... реци јој да желим да се настаним код ње у шупи... нека ми намести ложницу. Тамо ћу лешкарити догод се не излечим. Платићу ти за све то, не бој се.

— Та верујем ја вама, — рече Кајин влажећи Артемове груди ракијом. — Верујем вам више него себи самоме... Ах, познајем ја вас!

— Охохо, трљај само, трљај! Боли, али не мари ништа. Само што јаче! Трљај! А-а-ах! Овде, овде... — стењао је Артем.

— У воду ћу за вас да скочим, ако би то било потребно, — рече Кајин.

— Тако, само тако... Сад леђа, али снажно!

Снажно! — Ах, те хуље! И, наравно, она жена је ту крива... Да није било ње, ја се не бих напио... Нека ме они нападну када сам трезан!

— Да, жене! — рече Кајин, који се већ осећао Артемовим слугом. — Оне су извор свих грехова на свету... Код нас Јевреја има једна јутарња молитва, која гласи: Благословен да си, господе боже наш, царе небески и земаљски, што ме ниси створио женом...

— Та није могућно! — узвикну Артем. — Зар се ви тако молите богу? Какви сте ви то људи... Додуше, жене су глупе... али, њих мора да буде!... И да се чак тако молите богу... не, не, то није право, то је увреда за жене... И оне имају осећања...

Лежао је непомичан и с оним гукама на целом телу изгледао је још незграпнији, докле се мали, сухоњави Кајин око њега вртео и из све снаге ракијом му трљао слабине, груди и трбух и уз то стењао кашљући од оштрог задаха патоке.

Обалом су овда-онда пролазиле људске прилике. Чуо се разговор и шум корака. Чамац је лежао на гомили песка високој читав хват, и његов кљун могао је човек видети тек пошто се попне на врх те гомиле. Од реке га је одвајао узак појас песка, покривен свакојаким окрњцима. Премда његова околина беше влажна и нечиста, она тога дана као да је изазивала необично интересовање. Људске прилике су ту застајкивале, на њега седале, ногама ударале у његове бокове. Кајина је то плашило. Престао је говорити и настављао је свој посао око Артема.

— Чујете ли? — упита га он тихо уз бојажљив осмех.

— Чујем, — одговори џин задовољно се смешкајући. — Све ми је јасно... ради су да докуче кад ћу и опет бити на ногама... како би могли завремена да обезбеде своје кости. Ха, ха, хуље! Свакако да се једе што писам липсао... што им је труд био узалудан...

— А ако ја одем и вас оставим сама, — прошапута му Кајин веома уплашеног лица у ухо, — зар неће они онда доћи и... и...

Артем мораде да се грохотом насмеје.

— Ах, ти... дериште! Мислиш ли ти да се они тебе боје, а? Ха, ха, ха!

— Ох... али, ја бих могао да послужим као сведок...

— Они ће тебе распалити ногом тако да ће ти то бити довољно. И онда ћеш тамо, на оном другом свету, моћи да одиграваш сведока.

Артемов смех беше одагнао страх из Кајиновог срца, и у узаним грудима малог Јевреjина владало је сада чврсто, весело поуздање... Сада ће његов живот кренути другим правцем... сада ће једна снажна мишица од његове главе отклањати све нападе и увреде оних који су га дотле могли да некажњено муче...

4.

Једнога дана уподне — дакле онда када живот и тишма на Шихану достижу свој врхунац, када се гомила гладних обалских радника стане тискати око тезги са јестивима и када се цела улица испуни топлим мирисом неукусних, од поквареног меса

справљених јела — у то време неко негде у гомили викну полугласно:

— Ето Артема!

Неколико подрпаних дерана, који су беспослени лутали улицом трудећи се да штогод придигну, очас ишчезоше некамо. Шихански становници стадоше узнемирено и радознало гледати на ону страну из које беше дошла опомена.

Одавно већ очекиван је Артем са највећим интересовањем.

Каогод и раније, тако и овога пута ишао је он средином улице уобичајеним, лаганим кораком човека који шета. Његова спољашност није се била изменила нимало. Као и увек, носио је капу намакнуту на ухо и капут пребачен преко рамена. Витице црне косе спуштале су му се низ чело, као и пре. Палац десне руке беше задео за појас, леву руку држао је у џепу својих пространих чакшира, а широке груди био је јако истурио. Једино његово лепо лице било је ваздушасто, као у човека који је дуго боловао. Тако је он корачао и климањем главе одговарао на поздраве којима је предусретан.

Цела улица пратила га је погледима, и у тихом шапутању изражавало се опште чуђење и усхићење због силне снаге његовог тела, које је могло да онако олако одоли оноликом оброку батина. На Шихану је било доста људи којима није годило то његово оздрављење. Они су са презрењем говорили о оним пртљанцима који нису били у стању да Артему одбију плућа или изломе ребра. Међутим, несумњиво је да се тај чин могао као и сваки други човек отпремити на онај свет!... Други су пак са задовољством измењивали своја мишљења како ће се Артем обрачунати са »рићим јарцем« и његовим

другарима. На већину пак Шиханаца његова је снага као и раније имала чаробан утицај.

Артем беше већ ушао у *Грабиловку*, у тај шихански клуб.

Када се он онако висок и крупан појави на прагу те крчме, у другој, сниској соби са сводом од цигаља налазило се неколико гостију. Чим угледаше Артема, из њихове средине чуше се крици изненађења, они се ускомешаше, и неколико њих умаче на задња врата тога прљавог, задахом плесни и дуванским димом испуњеног локала.

Артем погледом лагано пређе крчму, и на предусретљиви поздрав крчмара Савке Хљебинова одговори питањем:

— Да ли је Кајин био ту?

— Он мора доћи ускоро... приближило се његово време...

Артем седе за један сто крај прозора, поручи чај, своје големе руке наслони на сто и хладно стаде посматрати присутне госте. Могло их је бити десетак, и све су то били сами »чили момци«; седели су у збијеној гомили око два стола и одатле гледали у Артема. Кад год би се њихови погледи срели са његовим погледом, они би се насмешили упола озбиљно а упола предусретљиво; очевидно беху ради да се с њиме упусте у разговор. Али, Артем је изгледао тако озбиљан и натмурен да су више волели да ћуте и да га не ословљавају. Хљебников је радио неки посао иза тезге, певушио некакву песмицу и око себе кружио својим лисичјим очима.

Кроз прозор је улазила улична врева, чули су се узвици продаваца и продавачица, цењкања и скарадне речи. Негде у близини попадаше на кал-

дрму неке боце и поразбијаше се уза звекет. Артему би досадно седети сам у томе полумрачном подруму.

— Хеј, ви вуци, — отпоче он наједном гласно и одмерено, — што сте се тако ућутали? Пиљите само у човека и не разјапљујете те своје њушке.

— Можемо и да говоримо, ако хоћемо, ваша строгости, — одговори »излемани вереник«, устаде са свога места и приђе Артему.

Беше то мршав момак у платненој блузи и војничким чакширама, ћелав, са шиљастом брадом и ситним, ужареним очима, које су пакосно гледале.

— Јеси ли ти, како кажу, био болестан?

— Да... па?

— Ништа више... Одавно те нисмо видели... Кад год упитамо: Где је Артем? — одговара нам се: Изволева бити болестан...

— Тако... па онда?

— Па онда ништа више... Шта ти је било?

— Не знаш, зар?

— Зар сам те ја лечио?

— Не претварај се ту, псето, — рече Артем смејући се. — Зашто лажеш? Знаш ти шта је било...

— Знам, дабогме... — одговори »вереник« такође смејући се.

— Па, што онда лажеш?

— Свакако зато што сматрам да је паметније...

— Паметније! Ах, ти... стари лопове!...

— Ако ти се каже истина, ти ћеш да се наљутиш...

— Ах, којешта... пљујем ја на тебе....

— Хвала, хвала! Па, на чему смо... хоћеш ли

да платиш коју ракију... у част твога оздрављења?

— Поручи само!

Вереник поручи пола боце ракије и постаде веома разговоран.

— Како ти олако живиш, Артеме, — рече он. — Увек имаш новаца....

— Добро... па, шта онда?

— Ништа више. Жене јуре за тобом.... те проклете жентураче!

— А тебе неће ни да погледају!

— За нас тако што није. Наше ноге нису створене да иду твојим путевима, — уздахну вереник.

— Зато што жене воле наочита и отресита момка... А ти... шта си ти? Ја сам момак и по, ето шта је!

Таквим тоном Артем би обично разговарао са »чилим момцима«. Његов хладни, дубоки глас давао је његовим речима, које су свакада звучале грубо и увредљиво, неку особиту важност. Он је осећао да ти људи у многом чему беху изопаченији, а у сваком погледу грабљивији од њега, те их је на свој начин кажњавао за то.

Појави се Кајин са својом робом и у жутом платненом капуту преко леве руке. Обузет сталним страхом, он застаде у вратима и, узнемирено се смешећи и испружајући врат, завири у крчму. Када спази Артема, његово лице се засија од радости. Артем га погледа и благо се насмеши.

— Хеј, овамо! — викну он Кајину, а затим се обрати веренику и подругљиво му рече:

— А ти гледај да се торњаш одавде... Уступи место томе честитом човеку...

Црвено, черупаво »вереничково« лице укочи се од чуђења; он се лагано диже са столице, погледа у своје такође запрепашћене другове, премери од главе до пете Кајина, који је лагано и тихо прилазио Артему, и наједном уз гневно »пфуј!« пљуну на под. Затим се ћутећи полако врати столу својих другова, где се одмах чу пригушен шапат у коме се изражавао силан гнев и потсмех. Кајин се непрестано још радознало смешкао и узнемирено гледао у увређеног »вереника« и његове пријатеље.

— Дед, сад ћемо да пијемо чај, трговче, — отпоче Артем доброћудно. — Да поручимо и појемо и по једну паштету, а? Зашто звераш непрестано у оне онамо?... Та пљуни на те хуље, не бој се ти њих... Чекај ти, очитаћу ја њима буквицу...

Он устаде, једним покретом рамена збаци своју блузу и приђе столу јетких незадовољника. Онако кршан и силан, испупчених груди и померених плећију, застаде пред њима и тако им приказа своју снагу. Они пак, приправни за бекство, беху заузели бојажљив став и ћутали су.

— Па... — отпоче Артем, — шта ви то ту режите?

Хтео је да рекне нешто снажно, нешто што би их поразило, али није могао наћи речи, те је застао.

— Говори само, говори, — рече »излемани вереник« и даде му некакав знак руком. — Или нас остави на миру, божја напасти!...

— Ћути! — узвикну Артем набравши веће. — Једак си стога што сам добар пријатељ са Јеврејином и што сам те најурио... Свима вама кажем: он, овај Јевреј ин, бољи је од свију вас!... Јер он

бар има добро срце према човеку, а ви немате... Он је сиромах утучен... али, ја њега сада узимам под своју заштиту... и ако се који пртљанац између вас усуди да га се дотакне, онда — гром и пакао! — отворено вам кажем, онда ћу се ја разрачунати са тим дрипцем...

— Што су мене премлатили, — настави он, — када сам био пијан... то не мари ништа. Моје снаге нису ме нимало лишили, постигли су само то да будем немилосрднији... Упамтите добро! А што се тиче Кајина, за сваку реч која би њега увредила починићу ја чудо и покор... убићу сваког онога ко њега увреди... То кажите свима и свакоме...

Он дубоко уздахну, као да је са себе свалио неки сињи терет, незадовољницима окрену леђа и отиде на своје место.

— Жестоко је одрикао! — рече полугласно »вереник«, намрштн лице и погледа у Артема, који у тај мах седе према Кајину. Овај је за столом седео блед као крпа и своје исколачене очи, у којима се изражавало осећање које је немогућно приказати речима, није одвајао од Артема.

— Јеси ли чуо? — упита га Артем строго. — Дакле, упамти ово: ако те когод још који пут буде дирнуо, доћи к мени и кажи ми. Ја ћу га шчепати и заврнути му шију...

Јеврејин нешто промрмља за себе — ваљда се молио богу или је захваљивао своме новом заштитнику. А »вереник« и његови другови одржаше ратну седницу и један за другим изгубише се из крчме. Пролазећи крај Артемовог стола, »вереник« је за се певушио:

Када бих толико гроша имао
Колико памети, ја бих уживао:
Од бурета се не бих мицао,
Беспрестанка бих пио и клицао...

и пошто је попреко погледао у Артема, он неочекивано песму заврши својим речима, дајући себи такт ногом:

А све будале и све злотворе
Побацао бих у Црно Море...

— одиста бих то учинио, — заврши и журно штукну кроз врата.

Артем кресну неку жестоку псовку, а затим погледа око себе. У полутамној, задимљеној и смрдљивој крчми била су још само три човека: он, Кајин, који је седео према њему, и иза тезге Савка, крчмар.

Ситне Савкине очи сретоше се са суморним Артемовим погледом, и његово дуго лице доби израз смерног усхићења.

— Изврсно си се показао, Артеме Михалићу... да не може бити изврсније! — рече он гладећи браду. — Каогод оно у Јеванђељу... у причи о милостивом Самарјанину!... У гнојy и крастама био је тај Кајин... и ти га ниси презрео.

Артем није слушао Савкине речи, него је слушао њихов одјек, који је, одбијајући се од свода, кроз успарушени ваздух допирао до његовог уха. Он је ћутао и само благо омахивао главом, као да би да те звуке одбије од себе. Али, они су се непрестано прикрадали у његове уши, те му кварили расположење. Некакав сињи терет сваљивао се на његово срце.

Упорно је гледао у Кајина. Овај је погнуте главе дувањем хладио врео чај и жудно га пио, а шоља је подрхтавала у његовој руци. Овда-онда Артем је запажао како Кајин упорно и журно упире своје погледе у његово лице, и то је њега растуживало још већма. Нека потмула нелагодност испуњавала је његове труди, његов поглед се замагљавао, и он је дивље гледао око себе. У његовој глави колутале су се мисли, које он није умео да сведе у речи. Раније њему тако што није било познато, али сада, после своје болести, он је са тим био начисто. И оне, те мисли, нису њега напуштале више...

Прозор крчме, који је попут тамнице имао гвоздену решетку... заглушна врева што је допирала с улице... дебели камени свод изнад његове главе... кањави, клизави и сметлиштем покривени под од цигљи и тај мали, усплахирени човек, који је ту седео дршћући и ћутећи — све то силно је утицало на Артема. А тамо напољу, у селима, ускоро ће отпочети косидба. По ливадама, с оне стране реке, трава већ досиже до појаса. И када ветар отуда заћарлија, он доноси тако примамљиве мирисе... Човека чисто обузме жеља да се лати косе, па хајд! напред, на ливаде...

— Зашто си се, Кајине, тако ућутао? — отпоче Артем мрзовољно. — Зар ме се још бојиш? Што си будала...

Кајин издиже главу и њоме некако чудновато одмахну, а његово лице доби некакав жалостиван и препун забуне израз.

— Шта бих могао да говорим? И којим језиком би требало да говорим са вама? Да ли овим, — он врх свога језика исплази у правцу Артема, — који ми служи за разговор са свима другим љу-

дима? Зар да се не стидим разговарати са вама оваквим језиком? Ви мислите да ја не знам да се и ви стидите што са мном седите за једним столом?... Је ли да то помишљате, Артеме, човече велике душе, који сте исто што и Јуда Макавеј?... Шта бисте ви радили када бисте знали зашто је бог створио вас? Хе? Нико не зна велике творчеве тајне, и нико не може докучити зашто му је дат живот. Ох, ви не можете да појмите колико сам ја дана и ноћи у своме веку премишљао због чега живим! Нашто је мој дух и мој разум? Шта сам ја људима? Ја сам пљуваоница за њихову отровну пљувачку. А шта су они мени? Гује које уједају моју душу... Ради чега ја живим на земљи? Зашто сам доживљавао само несрећу?... Зашто сунце за мене нема ни једног јединог топлог зрачка?

Све то изговорио је он полушапатом, са страсним жаром, и уз то је његово цело лице подрхтавало, као и увек када му душу сколе бол и туга.

Артем не разумеде његове речи. Он је њега саслушао и само је докучио толико да се Кајин жали на нешто. То њега растужи још већма.

— Ти и опет отпочињеш јадиковати, — рече он и јетко одмахну главом. — Та рекао сам ти већ да ћу се ја заузети за тебе!

Кајин се горко насмеја:

— Како ћете ви да се заузмете код мога бога? Он је тај што мене немилосрдно куша...

— Тако ти то мислиш... да, против божје воље не могу ја, наравно, ништа да учиним, — одговори Артем с отвореном безазленошћу, а затим малог Јевреjина посаветова: — То већ мораш да сносиш... Против божје воље не можеш ништа учинити!

Кајин погледа у свога заштитника осмехујући се — те и у том његовом осмеху указа се нешто као сажаљење. Тако је најпре снажни сажаљевао мудрога, а затим мудри снажнога, и између та два човека, који су душевно били толико удаљени један од другога, вејао је од срца к срцу некакав дах који је њих двојицу више зближавао.

— Јеси ли женьен? — упита га Артем.

— Ох, имам велику породицу... исувише велику за мене и моју способност, — одговори Кајин и тешко уздахну.

— Гле ти њега! — рече узорити џин. Њему је тешко било замислити жену која би могла волети тога малог, бојажљивог, слабачког човека, те је он сада Кајина гледао у сасвим новој светлости.

— Имао сам петоро деце, — рече Кајин, — сада ми је још четворо у животу. Девојчица, Хаја, кашљала је и кашљала непрестано... и најзад је умрла... Ах, господе боже... И жена ми је болесна... и она непрекидно кашље...

Два торбара уђоше с улице у крчму, приступише тезги и почеше се полугласно разговарати са Савком. Он је њима тајанствено нешто причао и уз то мигањем ока показивао им на Артема и Кајина, после чега они стадоше зачуђено у њих двојицу гледати и подругљиво се смешити. Кајин беше спазио те њихове погледе, те је сав дрхтао. Артем је пак пратио ток својих мисли: као на ливади је, са косом у руци... коса шишти, и уз благ, тих шум откоси траве падају испред његових ногу...

— Идем ја сада, Артеме... дошли су људи, — прошапута Кајин. — Они исмејавају вас због мене...

— Ко то исмејава мене? — грмну Артем, пре-

нувши се из мисли, и исколаченим очима стаде гледати око себе. Сви присутни изгледали су му озбиљни и својим послом заузети људи; ни један једини поглед не могаше он да запази. Мрштећи чело, рече он Јеврејину:

— Слушај, ти лажеш... жалиш се без разлога!... Нисмо се ми тако погодили! Жали се само онда кад ти когод што учини. Или си, можда, то рекао намерно... да видиш како ћу се ја показати?

Кајин га погледа са болним осмехом у лице и не одговори. Неколико минута још седели су ћутећи. Затим Кајин устаде, обеси ормарић са робом о врат и спреми се да пође.

— Хоћеш, зар, да идеш? Добро, иди... гледај да добро пазариш!... Ја ћу још мало овде поседети.

Обема мршавим ручицама продрмуса Кајин голему шапу свога заштитника и журно се удаљи.

Чим је изишао на улицу, он се сакри у један кут, одакле је могао видети врата крчме, и ту узе да чека. Није морао чекати дуго. Након кратког времена у вратима се као у каквом оквиру указа Артем. Његове веђе биле су набране, а његово лице имало је некакав уходилачки израз, као да је он непрестано стрепео да ће угледати нешто непријатно, нешто што беше рад да избегне. Неколико тренутака посматрао је пажљиво улични метеж, затим је његово лице опет добило свој обичан тромн изглед, и он је кроз гомилу ишао тамо где се улица почиње пети узбрдо — јамачно зато да потражи своје омиљено место.

Кајин га је пратио својим сетним погледом, и покривши лице рукама, он се челом наслони на гвоздена подрумска врата, украј којих је стојао...

5.

Артемова озбиљна претња имала је утицаја: она беше застрашила Кајинове противнике, те су они отада њега остављали на миру.

Кајин убрзо запази да на трновитом путу, којим је ишао ка своме гробу, бодљике више нису онако честе као раније. Свет беше престао да такорећи води рачун о његовом животу. Каогод и пре, он је, узвицима набрајајући своју робу, ревносно промицао тамо и овамо улицом, али нико њега више није намерно очепљивао, мувао у ребра или му пљувао у орманчић са робом. Са друге стране пак, њега раније нису премеравали са тако хладним и непријатељским погледима као сада.

Пошто је имао танана осећања за све што се односило на његову личност, њему из вида не умакоше ти измењени погледи, те он узе да себе пита шта они значе, зашто су му нелагодни. И сети се да су њега раније на улици људи покаткада пријатељски ословљавали и са њим се безазлено шалили. Та мала пажња, коју су они указивали некад, падала је њему у очи тек сада.

Он је премишљао и премишљао, и његов слух постаде тананији, његово око оштрије. Једнога дана до његовог уха допре једна нова песма, коју беше певао »излемани вереник«, тај улични трубадур. Тај човек је свој насушни хлеб зарађивао као музикант и певач. Његов инструмент беше осам ожица, које би он узео међу прсте те наизменично, клепећући једном о другу, себе куцкао по надуваним образима или по трбуху. На тај начин производио је он некакву музику која додуше није звучала најпријатније, али која је од оних што је

изводе изискивала необичну извежбаност прстију — нешто што је улична публика умела ценити у сваком облику.

Тим инструментом је »вереник« обично пратио себе самога, када би изводио куплет што га је сам срочио. Тако једнога дана наиђе Кајин на неку групу, у којој је »вереник« приказивао своју уметност. Када спази Кајина, он живосно викну:

— Хеј, ви уважена господо тамнички кандидати! Да вам отпевам једну нову песму, коју сам малочас испекао... још је врела! Положите од њушке по једну или по две копјејке у моју торбицу! А сад слушајте:

Кад кроз прозор уђе сунце,
Радује се свако срце;
А кад кроз прозор уђем ја...

— Познато нам је већ! Познато нам је већ! Познато нам је већ! — узвикну неко од слушалаца.

— Знам да вам је познато! Али, нећу ја вама тако олако дати паштету, ако још нисте платили хлеб! — одговори »вереник«, настави музику с ожицама и уз то стаде певати:

Ах, како су ми бол и јади
Снагу и вољу скршили,
Мој отац и мој брат
На вешалима су завршили.
Код мене пак уже се прекиде...

— Штета! — рекоше слушаоци. Ни та песма није за њих била нешто ново. Ипак они веренику дадоше тражену копјејку, јер су га сматрали за поуздана човека, који им неће ускратити обећану нову песму.

— Онда чујте ту нову песму. Нека би она радошћу испунила ваша срца! — узвикну »вереник«, и, докле су ожице у његовим рукама клепетале и ковитлале се, он је певао:

Једном тако вô и паук
Живели су у љубави;
Вô је био — глупак,
Паук — Чивут шугави.
Носио је вô паука
На дебелој му репини,
А Чива га је продавао
Свакој изреда женетини...

— Стој! Ко иде! Аха! Господин Кајин?! Жели ли можда ваше благородије поздрав мачугом по њушци? Да ли је господин трговац саслушао ову песмицу? Онда молим да изволи хватати маглу... Не спевавам ја за свакога своје песме!

Кајин певачу одговори једино својим уобичајеним сетним осмехом, затим, испуњен страшном слутњом, настави свој пут. Он је ценио те дане свога мира и бојао се да би могли имати крај. Свако јутро долазио је у улицу тврдо уверен да га нико неће лишити зарађеног новца. Његове очи беху живахнуле и добиле сјаја. Артема је додуше виђао свакога дана, али када га овај не би позвао, Кајин није к њему одлазио. Шта више, Артем га је ретко кад ословљавао, а и када би то учинио, њих двојица измењивали би само по неколико речи:

— Па... јеси ли још у животу?

— Јесам... у животу сам... и вама хвала на томе, — одговорио би Кајин са погледом у коме се сијала радост.

— Остављају ли те на миру?

— Како би се они усудили да... против вас! — узвикнуо би Јеврејин и нехотице се тргнувши.

— Добро, добро... Ако би те ко дирнуо, само ми кажи...

Он би бедно Кајиново тело премерио мрзовољним погледом и рекао му:

— Сада иди... желим ти добар пазар!

И Кајин би се журно удаљио од свога заштитника, којом би се приликом свакада срео са пакосним и подругљивим погледима гледалаца — погледима који су њему улевали ужас.

Али, једне вечери, када се Кајин враћао кући, он и опет наиђе на Артема. Узорити џин климну му главом и зовну га прстом. Кајин му журно притрча и виде да је Артем нешто мрзовољан, мргодан као јесењи облак.

— Јеси ли свршио свој посао? — упита га он.

— Већ сам кренуо ... кући.

— Причекај још... Хајде са мном; хоћу да нешто са тобом поразговарам, — рече Артем потмулим гласом.

И он, онако крупан и снажан, пође напред, а Кајин се упути за њим.

Прођоше улицу, а затим отидоше до реке, где Артем застаде на једном осамљеном месту, уза саму воду, испод стрме обале.

— Седи, — рече он Кајину.

Кајин седе и бојажљиво искоса погледа у свога заштитника. Артем погну леђа и поче лагано завијати цигарету. За то време Кајин је свој поглед уширао у небо, у шуму од катарки на другој страни реке, у таласе који су нечујно клизили у вечерњој тишини. »Шта ли ће то да ми говори?« питао је он себе бојажљиво.

— Тхе, дакле још си у животу? — отпоче Артем.

— Ох, наравно да сам у животу! Сада се више не бојим никога...

— Очекни само мало! — рече Артем.

Неколико тренутака ћутао је он и на махове из своје цигарете испуштао облачке дима. Ћутао је и Кајин, обузет мучном стравом.

— Но, да... дакле, сада те остављају на миру?

— Ох, боје се вас! Сви они су пси, а ви сте... лав! И ја више не морам...

— Очекни само мало!

— Хммм!... Шта хоћете да ми кажете? — упита га бојажљиво Кајин.

— Шта хоћу да кажем? Да... тешко је то...

— Шта?

— Видиш... даботме... Поразговараћемо, и онда све је свршено...

— Не разумем...

— Ето, морам да ти кажем да ја више не могу.

— Шта? Шта више не можете?

— Не могу више... одвратно ми је! Нисам ја за тако што створен... — рече Артем уздахнувши.

— Ама, шта? За шта то ви нисте створени?

— За тако штогод... Нисам више рад да се са тобом познајем... Ти ме се ништа не тичеш...

Кајин се трже, као да га је когод ћушио — и заћута.

— И ако би те и опет стали задиркивати и вређати те, — настави Артем, — ти мене остави на миру. Не жали ми се... Нећу више да те браним. Јеси ли ме разумео? Не могу више...

Кајин је ћутао и био блед као крпа.

Артем, који је знао шта га тишти, чисто одахну и настави:

— За оно што си се онда за мене заузео, ја могу да ти платим... Колико то стаје? Кажи само, па ћу ти платити колико затражиш. Али, сажаљења према теби не могу да имам... Тако што непознато је мојој души... раније сам сâм себе на то наморавао... претварао сам се... мислио сам да је то сажаљење... а на крају краја то је била обмана. Ја уопште не могу никога да жалим... никога живога...

— Да ли зато што сам ... Јеврејин? — упита Кајин тихо.

Артем га погледа искосице и рече:

— Што си Јеврејин? Сви смо ми Јевреји пред господом...

— Па зашто онда? — упита Кајин и опет.

— Не могу, па то ти је! — одговори Артем. — Ја, разумеј ме, немам ни искре самилости према теби... нити уопште према икоме... Разумеј ме... другоме коме не бих то ни казао, него бих га просто распалио по њушци! Али, теби кажем...

— Ко ће мене бранити од безбожничких руку? Ко ће да ме заштити од мојих непријатеља? — упита Јеврејин са дубоким болом речима из псалама.

— Не могу никако, — рече Артем безазлено. — Не могу просто... да тако осећам... А за оно тамо, знаш, испод чамца... ја ћу да ти платим...

— О, боже осветниче! О, вечити боже одмазде! Смилуј се на мене, о, земаљски судијо! — молио се Кајин збијен у мало клупко.

Било је тихо, топло летње вече. Речно огледало

је сетно и благо одбијало зраке сунца које је залазило. Са обале падале су сенке на Кајина и Артема.

— Помисли само, — рече Артем тоном човека који је у нешто дубоко уверен, — какав задатак мене чека! Ти то додуше не разумеш... али ја... ја морам да на то мислим! Ти већ знаш како су мене онда уредили?

Зашкрипа зубима и стаде се немирно померати по песку. Затим се извали на леђа, испружи ноге ка реци и руке стави под главу.

— Сада их знам све...

— Све? — упита Кајин клонулим гласом.

— Све! Сада је на реду да се са њима разрачунам... а ти ми сметаш...

— Сметам? Како то? — узвикну Јеврејин.

— Не да баш сметаш, али... ја сам сада огорчен на цео свет. Те тако... Не, једном речи... Ти си ми сада излишан. Јеси ли разумео?

— Не, — одговори Кајин укратко и одмахну главом.

— Зар ме још не разумеш? Што си ти чудан човек! Према теби требало би да осећам сажаљење, зар не? Али, ја не могу сажаљења имати ни према коме... Ни искре осећања немам ја у себи наспрам других...

И пошто је Кајина одгурнуо устрану, он понови:

— Разумеш ли сада најзад? Ни искре сажаљења немам ја ни према коме.

Дуго су ћутали обојица. У млаком, мирисима испуњеном ваздуху чуло се пљескање таласа заједно са свакојаким пригушеним, необичним звуцима, који су чисто јецајући допирали из даљине, са тамне реке.

— Шта да сада чиним? — прекиде најзад Кајин ћутање.

Узалуд је чекао одговор. Артем беше или заспао или утонуо у своје мисли.

— Како да живим без вас? — узвикну Кајин.

Артем погледа у небо и одговори му:

— Какогод знаш...

— Ох, боже, боже мој!...

— Како да живиш... хе, на то питање није лако одговорити, — рече Артем тромо. Пошто му беше лакнуло у срцу, он је сада био сасвим миран и весео.

— Видео сам ја то већ... још онда када сам вам долазио тамо докле сте испребијани лежали украј реке... видео сам већ да ме ви нећете трпети дуго...

Молбене погледе упирао је мали Јеврејин у Артема, али овај је избегавао његове очи.

— Можда је то зато, — настави Кајин још бојажљивије, — што вам се свет потсмева због мене...

— Ха, ха! Шта марим ја за то? — насмеја се Артем. — Када бих хтео, ја бих те натоварио на леђа и носао улицом. Нека се потсмевају... Него, о томе није реч... Човек треба да се држи истине... онако како му је у срцу... у души... И рећи ћу ти и ово, брате: мени је страховито одвратно што си такав какав си... дакако! Ето, то ти је... сада знаш...

— Ах!... Шта да сад чиним?... Да идем?

— Иди, докле је још дан. Нико ти неће ништа. Наш разговор није чуо нико...

— Лепо... И ви нећете никоме казати ништа, а? — замоли га Кајин.

— Нећу, дабогме... Али, не излази ми исувише често пред очи...

— Добро, — рече Кајин тихо и устаде.

— Можда би за тебе боље било да своју трговину водиш на коме другом месту, — рече Артем хладно. — Овде је веома тешко живети...

— А куда да одем?

— Тхе... куда је теби драго...

— Збогом, Артеме!

— Збогом, брате!

Не уставши, пружи он Кајину своју руку и стеже његову.

— Збогом. Не замери ми...

— Не замерам, — одговори Кајин утушујући уздах.

— Дакле... боље је тако, зар не? Ниси ти, брате, био друг за мене... а жао ми је. Зар да ја живим за тебе? Не иде то...

— Збогом!

— Иди, иди!...

Кајин пође обалом главе оборене на груди и дубоко погнутих леђа.

Лепи Артем стаде га пратити очима, а затим, после неколико секунада, опет заузе свој ранији положај и укочен поглед упре у небо, које су већ застирале сенке ноћи.

Необични гласови избише у ваздуху, а затим ишчезоше наново. Река је сетно и озбиљно запљускивала обалу.

Кајин пређе неких педесет корака, а потом се наједном окрену и врати ка Артему, који је лежао на земљи. Застаде крај њега и рече благим, бојажљивим гласом:

— Можда сте ипак смислили што друго?

Артем је ћутао.

— Артеме! — зовну га Кајин дршћући. — Артеме! Можда сте ви све то рекли само онако... Артеме! Та, сетите се како сам вам онда... а? Артеме! Нико вам није долазио... а ја сам дошао...

Тихо хркање било је одговор.

... Дуго још стојао је Кајин крај џина и укочено гледао у његово лепо лице, које је у сну изгледало благо и нежно. Његове големе груди равномерно су се издизале и спуштале, а испод црних бркова, који се од дисања помицаху, блистали су се његови снажни зуби. Изгледало је да се у сну смешка.

Јеврејин дубоко уздахну, спусти главу још већма и врати се на обалу. Дршћући целим телом, стрепећи за живот, опрезно је корачао узаном стазом. Отворена, месечином обасјана места пролазио је поузданије, а онуда где је било мрачно ишао је журније и бојажљивије. Био је налик на миша, на неку малу, уплашену животињу, која свој пут превађује са свих страна окружена безбројним опасностима.

Ноћ се беше спустила. На речној обали било је тихо и пусто...